

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIINIK № 39

ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

ÕIGUSTEADUSKONNA TÖID
ТРУДЫ ЮРИДИЧЕСКОГО
ФАКУЛЬТЕТА

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1955

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
VIINIK 39 ВЫПУСК

ÕIGUSTEADUSKONNA TÖID

ТРУДЫ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1955

Redaktsiooni-kolleegium:

J. Ananjeva, H. Kadari (vastutav toimetaja).

J. Mäll, K. Püss, A. Uustal, P. Vihalem

Sekretärid K. Aben, J. Lotman.

Редакционная коллегия:

Ж. Ананьева, П. Вихалем, Х. Кадари (ответственный редактор),

И. Мялл, К. Пюсс, А. Уусталь.

Секретари К. Абен, Ю. Лотман.

NÕUKOGUDE LIIDU KAUBALAEVADE KOHTULIK IMMUNITEET VÄLISSADAMATES

Dotsent, juriid. tead. kand. A. Uustal

Riigiõiguse ja -halduse kateeder

Nõukogude sotsialistliku riigi loomisega, kus jäädavalt on likvideeritud ühe inimese ekspluateerimine teise poolt, pandi alus uut tüüpi kaubalaevastiku kujunemisele, mille ülesandeks ei ole kapitalistide rikastamine meremeeste ekspluateerimise teel, vaid kogu rahva huvide teenimine rahvamajanduse kindlustamisel ja arendamisel.

Nõukogude Venemaa osutas oma olemasolu esimestest päevadest peale suurt tähelepanu merelaevastiku arendamisele, saades aru sellest suurest tähtsusest, mida merelaevastik omas tema kui suure mereriigi majanduslikuks arenguks ja sotsialismi ülesehitamiseks meie maal.

Novembris 1917 a. andis Nõukogude valitsus dekreeidi, millega kogu merelaevastiku ja sadamate juhtimine anti üle Mere- ja Jõe-laevameeste Ülevenemaalisele Keskkomiteele. Sama dekreediga tühistati „Svod zakonov” nende artiklite kehtivus, millega lubati vene laevade müüki ja pantimist välismaalastele. Kõik sellised tehingud, mis olid aset leidnud pärast Esimese maailmasõja algust, loeti kehtetuks.¹

Dekreet omas äärmiselt suurt tähtsust meie kodumaa laevastiku säilitamisel, sest ta takistas endistel laevaomanikel, kes suhtusid vaenulikult nõukogude korrasse, laevade väljaviimist ja nende võõrandamist välismaalastele, millega nad oleksid kahjustanud Nõukogude kaubalaevastiku ülesehitamist.

Nõukogude valitsus võttis ühtaegu tarvitusele abinõud nii Venemaa laevastiku säilitamiseks kui ka edasiarendamiseks, sest Nõukogude riigi käes olid kõik võimalused laevastiku edukaks edasiarendamiseks ja tugevdamiseks. Sel eesmärgil moodustati VNFSV RKN määrusega 12. detsembrist 1917 a. spetsiaalne

¹ Vt. В. Ф. Мешера, Иммуниет государственных морских судов СССР, 1950, lk. 3.

komisjon, kelle ülesandeks oli meie kodumaa laevastiku laiendamise küsimuse uurimine.

Aktiks aga, millega pandi alus Nõukogude kaubalaevastiku kujunemisele, oli VNFSV RKN dekreet 26. jaanuarist 1918. a. „Kaubalaevastiku natsionaliseerimise kohta” Nimetatud dekreediga tunnistati riiklikuks sotsialistlikuks omandiks — sellega kogu rahva varaks — laevasõidu-ettevõtted, mis kuulusid aktsiaseltsidele, osaühingutele, kaubamajadele ja ainuisikulistele omanikele, kellele kuulusid ükskõik millist tüüpi mere- või jõelaevad, mida kasutati reisijate või kauba veoks, ühes kogu kinnis- ja vallasvaraga, aktiva ja passivaga.

Dekreeti täiendati veel Ülevenemaalise Rahvamajandusnõukogu Presiidiumi poolt 18. mail 1918. a. kinnitatud instruksiooniga Veetranspordi Peavalitsuse loomise kohta, mille juhtimisele läks kogu natsionaliseeritud kaubalaevastik.

Nende aktidega läks riigile üle kogu kaubalaevastik, välja arvatud ainult väike arv laevu, mis ei olnud kohandatud reisijate ja kauba veoks, samuti ka tööstuslikuks otstarbeks kasutatavad laevad, mis kuulusid väikeettevõtjate artellidele. Kuid neid väikesi laevu, mis jäid omandiks eraisikuile, ei võidud kasutada kaubanduslikul eesmärgil reisijate ja kaupade veoks.

Sellega koondus nimetatud aktide põhjal kogu kaubalaevastik ja veetransport Nõukogude riigi kätte.

Kaubalaevastiku ja veetranspordi natsionaliseerimine leidis kinnitust NSV Liidu ja liiduvabariikide konstitutsioonides.

1936. a. Nõukogude Liidu konstitutsiooni § 6 kohaselt „Maa, maapõuevarad, veed, metsad, tehased, vabrikud, kaevandused, murrud, raudtee-, vee- ja õhutransport on riigi omand, see on kogu rahva vara”

Nii on fikseeritud meie kaubalaevastiku kui riikliku, sotsialistliku omandi seisund konstitutsioonilises korras. Kooskõlas Nõukogude Liidu konstitutsiooniga deklareerib VNFSV Tsiviilkodeksi § 22: „All-loetletud riigivarasid ei või omandiks võõrandada eraisikutele ega nende koondistele, samuti ka väljaspool kooperatiiv- ja ühiskondlike organisatsioonide süsteemi olevatele organisatsioonidele; ka ei või need varad olla pandiobjektiks ega või neile pöörata sissenõuet usaldajate rahuldamiseks:

g) raudteede veerev koosseis, õhusõidukid, mere- ja jõelaevad;”

Vastavalt KMK eeskirjadele (art. 6 ja 7) võivad sõita Nõukogude Liidu lipu all ja tegelda kauba ning reisijate veoga ainult riigi laevad, mis kuuluvad riikliku organi „Sovtorgflot” juhtimisele, kuna teised riiklikud organid ja kooperatiivsed organisatsioonid „võivad omada laevu ainult piirides, mis vajalikud nende sisetöõnduslike vajaduste teenimiseks”

Üksikisikutele isikliku omandi alusel võivad vastavalt KMK § 8 kuuluda Nõukogude Liidus: „a) laevad kauba kandejõuga mitte üle 50 tonni; b) laevad mehaaniliste liikumisvahenditega, võim-

susega mitte üle 15, aga üksikutes rajoonides 20 indikaatorjõu; v) laevad, mida kasutatakse spordiks, välja arvatud laevad ja paadid mootoritega, võimsusega üle 10 indikaatorjõu; g) laevad, mida kasutatakse kala- ja mereloomade püügiks, välja arvatud laevad mehaanilise liikumisvahendiga, kui laeva kogumaht ületab 20 registertonni”

Seejuures määratakse, et ühele isikule võib kuuluda ainult üks punktides „a” ja „b” märgitud laev.

Nii kinnitavad Kaubandusliku meresõidu koodeksi eeskirjad veel kord Nõukogude kaubalaevastiku riikliku sotsialistliku omandi iseloomu, mida välisriigid peavad arvestama Nõukogude kaubalaevade õigusliku režiimikindlaks määramisel välissadamates.

Suhtudes äärmise vaenuga Nõukogude riigisse ja püüdes teda hävitada, otsisid imperialistlikud ringkonnad igasuguseid teid ka Nõukogude kaubalaevastiku ülesehitamise ja edasiarendamise takistamiseks. See ilmnas kõigepealt nende suhtumises Nõukogude riigi poolt teostatud kaubalaevastiku natsionaliseerimisse.

Peterburis asuv diplomaatiline korpus pöördus demaršiga Nõukogude valitsuse poole, avaldades küüniliselt, et Nõukogude valitsuse natsionaliseerimisdekreete vaadeldakse diplomaatilise korpuse poolt „kui mitteolevaid”¹ See akt kujutas endast diplomaatilises praktikas seninähtamatut vahelesegamist riigi siseasjadesse. Selle aktiga loodeti mõjutada noort Nõukogude riiki laevade natsionaliseerimisest loobuma.

Imperialistid püüdsid takistada meie kaubalaevastiku arengut ka sellega, et nad ei tunnustanud välismaal natsionaliseerimisdekreetide kehtivust ega andnud Nõukogude riigile tagasi valgekaartlaste poolt välismaale viidud laevu, soodustades koguni nende realiseerimist välismaal.

Nii viidi valgekaartlaste poolt nõukogude Musta mere sadamatest Bizertasse rida Nõukogude riigile kuuluvaid sõjalaevu, nagu ristleja „Almaz” hävitajad „Bezbetšnõi”, „Silnõi” ja „Jarki”, suurtükipaadid „Groznõi” ja „Striž” kolm allveelaeva, transportilaev „Kronštadt” ja rida abilaevu.

Prantsuse tolelaegne valitsus tunnustas küll, et laevad kuuluvad endisele Vene valitsusele, kuid keeldus neid üle andmast — vastuolus üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse põhimõtetega — Venemaa õigusjärglasele, Nõukogude valitsusele. Peale selle võeti nõukogudevaenulike ringkondade mõjutusel vastu täiesti ebaõige otsus nende laevade realiseerimise kohta.

Selline tegevus oleks olnud täiesti vastuolus rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtetega isegi sel juhul, kui ühel riigil

¹ „Izvestija” 15. (2.) veebruarist 1918.

oleks olnud teise vastu rahalisi kohustusi, veel enam aga olukorras, kus Nõukogude riigil ei olnud Prantsusmaa vastu mingeid rahalisi kohustusi.

Nõukogude valitsus avaldas sellise tegevuse vastu protesti, kirjutades Prantsuse valitsusele 3. juulil 1923. a. saadetud telegrammis, et „Prantsusmaa kahtlemata ei jääks ükskõikseks, kui mingisuguse Ameerika või Inglise sadama külastamisel Prantsusmaa sõjalaevad võetaks ära Inglise või Ameerika valitsuse poolt, kes on Prantsusmaa kreditorid”

Natsionaliseerimise momendil välismaal olnud kaubalaevade Nõukogude valitsusele üleandmisest keeldumisega loodi võimalused nende edaspidiseks kasutamiseks endiste omanike poolt.

Selline Nõukogude valitsuse natsionaliseerimisdekreetide mittetunnustamine välismaal jätkus isegi pärast Nõukogude Liidu rahvusvahelist tunnustamist, vaatamata sellele, et rahvusvahelise tunnustamise üheks tagajärjeks on ka tunnustatava riigi seadusandluse tunnustamine.

Kodanlikud kohtud põhjendasid paljudel juhtudel oma otsust Nõukogude natsionaliseerimisdekreetide mittetunnustamise osas ebamäärase „avaliku korra” klausliga, millega olevat vastuolus natsionaliseerimisdekreedid; ühes sellega kodanliku kohtu seisukohalt piirduvat nende kehtivus ainult Nõukogude Liidu piiridega.

Sellel ebaõigel seisukohal asusid Prantsusmaa kohtud Vene Laevanduse ja Kaubanduse Seltsi („ROPIT”) laevade asjus.

Nõukogude Liit esitas Prantsusmaal hagi temale mõnede natsionaliseeritud vene laevaseltsi „ROPIT” laevade üleandmise kohta, mis seisid Prantsusmaa sadamates ja kuulusid natsionaliseerimisele natsionaliseerimisdekreeti alusel.

Kohus lükkas selle hagi tagasi (1925. a.), väites, et „kuigi Nõukogude valitsuse *de jure* tunnustamine ei luba Prantsuse kohtutel enam ignoreerida Nõukogude valitsuse seadusandlust, jätab ta siiski kohtunikele suveräänse õiguse hinnata nende poolt läbi vaatatavais kohtuasjus küsimust sellest seisukohast, kas vastavad seaduse sätted ei osutu avaliku korra vastasteks; seesuguseks juhtumiks on dekreet natsionaliseerimise kohta, millele käesolevas protsessis toetutakse”

Seejuures kritiseeritakse kohtuotsuses lubamatult kaubalaevastiku natsionaliseerimise dekreeti, väites: „Uus Vene õigus omab poliitilist ja sotsiaalset iseloomu, mis on formaalses vastuolus meie seadusandlusega, milline rajaneb eraomandi austamisele; seepärast need määrused on vastuolus Prantsusmaa avaliku õigusega ja nad ei saa olla sanktsioneeritud kohtute poolt”¹

Prantsusmaa kohtupraktika nimetatud küsimuses oli ilmses vastuolus Prantsusmaal tunnustatud rahvusvahelis-õigusliku prak-

¹ И. С. Перетерский, С. Б. Крылов, Международное частное право, М., 1940, lk. 102; I. S. Pereterski, S. B. Krõlov, Rahvusvaheline eraõigus, Tartu, 1948, lk. 136, 137.

tikaga välismaa juriidiliste isikute suhtes. Väljakujunenud praktika kohaselt kuuluvad välismaa juriidilised isikud Prantsusmaal likvideerimisele ja nende varanduse saatuse määratakse juriidilise isiku natsionaalse seaduse, s. t. käesoleval juhul Nõukogude seaduse alusel; sellega oleks Prantsuse kohtutel tulnud määrata „ROPIT”-i varandus kooskõlas natsionaliseerimisdekreetidega üleläänuks Nõukogude riigile.

Inglismaa kohtutes kasutati Nõukogude natsionaliseerimisdekreetide mittetunnustamiseks natsionaliseerimise momendil välismaal olnud laevade suhtes kodanlike autorite poolt selleks loodud „faktilise natsionaliseerimise teooriat” mille kohaselt natsionaliseerimisdekreedid kehtivat ainult selle varanduse suhtes, mis tegelikult oli Nõukogude riigi valduses.

Sellist seisukohta väljendasid Inglise kohtud „ROPIT”-ile kuuluva laeva „Jupiter” kohtuasjas. „Jupiter” seisis Inglismaal Dartmouthi sadamas. 1924. a. märtsis andis laeva kapten laeva ühes dokumentidega üle Nõukogude Liidu kaubanduslikule esindajale Inglismaal. Laev müüdi pärast seda Itaalia firmale. Pärast laeva üleandmist esitas Prantsuse kohtu poolt ebaõigelt määratud „ROPIT”-i likvidaator nõude Itaalia firma vastu laeva tagasiandmiseks „ROPIT”-ile.¹ Vaatamata sellele, et „Jupiter” 26. jaanuaril 1918. a. seisis Odessas, seega Nõukogude territooriumil, ja oli sellega ka faktiliselt natsionaliseerimisdekreeti alusel natsionaliseeritud ja koguni pärast üle antud Nõukogude valitsusele, rahuldab Inglise kohus hagi, väites, et 26. jaanuaril 1918. a. ei olevat natsionaliseerimisdekreetide kehtivus veel ulatunud Odessani. Lordide koda oma otsuses „Jupiteri” asjas märkis: „Natsionaliseerimisdekreedid ei oma kehtivust väljaspool NSV Liitu, puutugu asi kas Vene kodanike varandusse või teiste riikide kodanike varandusse”²

Hagi oli täiesti alusetu ka seepärast, et Prantsusmaa kohtutel, nagu juba eespool märgitud, ei olnud mingit õigust määrata likvidaatorit „ROPIT”-ile, sest see oli natsionaliseeritud Nõukogude riigi poolt ja tema varandus üle läinud Nõukogude riigile.

Selleks, et mitte tunnustada Nõukogude natsionaliseerimisdekreetide kehtivust välismaal, arendasid kodanlikud autorid täiesti vääraid seisukohti, nagu oleks neil dekreetidel olnud kriminaalseaduste iseloom ja nagu oleksid nad sellega omandanud rangelt territoriaalse kehtivuse. Inglise autor Cheshire kirjutab: „Kohtud, tegutsedes põhimõtte järgi, et nad ei või uurida aktide kehtivust, mida on andnud Inglise valitsuse poolt tunnustatud välismaa suveräänne võim, on alati tunnustanud Vene valitsuse õigust konfiskeeritud või natsionaliseeritud varale. Leiti aga, et selline konfis-

¹ А. Д. Кейлин, П. Н. Виноградов, Морское право, М., 1939, lk. 22.

² И. С. Перетерский, С. Б. Крылов, Международное частное право, lk. 103.

keerimine on efektiivne ainult omandi suhtes, mis asus Vene territooriumi piirides karistava seaduse väljaandmise momendil.”¹

Nõukogude natsionaliseerimisdekreetide puhul ei olnud tegemist mingite kriminaalõiguslike aktidega, millega nagu oleks konfiskeeritud üksikute isikute, kurjategijate varandus. Natsionaliseerimisdekreetidega likvideeriti täielikult eraomand vastavatele dekreetides märgitud eraomandi liikidele ja need läksid üle riigile.

Seepärast ei saa siin juttu olla üksikisikute karistamisest kriminaalõiguslikus korras ja varanduse konfiskeerimisest kriminaalseaduse alusel.

Natsionaliseeritud vara läks üle riigile vaatamata sellele, kus ta asus, nagu see oli selgelt märgitud natsionaliseerimisdekreedis ja ka KMK § 10, kus on öeldud: „Kõik kapitalistlikuks eraomandiks olevad laevad, mis kuuluvad natsionaliseerimisele, loetakse natsionaliseerituks, sõltumata sellest, kas anti või ei antud selle kohta võimuorganite määrus, ja vaatamata sellele, kelle faktilises valduses need laevad asuvad”

Sama seisukoht on väljendatud juba varem Nõukogude Liidu poolt sõlmitud kaubalepingutes. Nõukogude Liidu poolt Norraga 15. detsembril 1925. a. sõlmitud kauba- ja meresõidulepingu lõppprotokolli IX punktis öeldakse: „Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu valitsus avaldab, et artikkel 23 mitte milleski ei muuda ära Liidu õigusi kõigile endise Vene laevastiku nii sõjakui kaubalaevadele, mis olid Vene valitsuse omandiks või kuulusid natsionaliseerimisele Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigi 26. jaanuari 1918. aasta dekreeði alusel ja mis olid viidud välismaale interventsiooni ajal ega ole faktiliselt Liidu valitsuse organite valduses”²

Kõik eeltoodud kodanlikud „teooriad” moonutavad sihilikult Nõukogude natsionaliseerimisdekreetide sisu selleks, et natsionaliseeritud varandust mitte üle anda Nõukogude riigile.

Samasugust vaenulikku poliitikat Nõukogude Liidu vastu jätkasid kodanlikud riigid pärast nõukogude korra kehtestamist Eestis, Lätis ja Leedus 1940. a. ja nende maade vastuvõtmist liiduvabariikidena Nõukogude Liidu koosseisu.

Ka nendes uutes sotsialistlikes riikides likvideeriti jäädavalt ühe inimese ekspluateerimine teise poolt ja likvideeriti selleks ka ekspluateerimise alus — kapitalistlik eraomand tootmisriistadele ja vahenditele.

ENSV 1940. a. konstitutsiooni § 4 öeldakse: „ENSV majanduslikuks aluseks on sotsialistlik majandussüsteem ja tootmisvahen-

¹ Cheshire, Private International Law, 1937, lk. 77; Foote, A Concise Treatise on Private International Law, 1925, lk. 657. Samal ebaõigel seisukohal asus ka saksa autor N u s s b a u m, Deutsches internationales Privatrecht, 1925, lk. 305.

² А. С. Короленко, Торговые договоры и соглашения СССР с иностранными государствами, М., 1953, lk. 225. Sama seisukoht oli väljendatud ka Itaaliaga 1924. a. sõlmitud kaubalepingu lõpp-protokollis art. 28 kohta.

dite sotsialistlik omandus, mis on kindlustatud kapitalistliku majandussüsteemi likvideerimise, suurtööstusettevõtete tootmisvahendite eraomanduse kaotamise ja nende ettevõtete, pankade, transpordi ja sidevahendite natsionaliseerimise tagajärjel sihiga täielikult kaotada inimese ekspluateerimine inimese poolt ja üles ehitada sotsialistlik ühiskond” Konstitutsiooni § 6 järgi kuulub riigi omandiks ka veetransport. Samasugused sätted sisaldasid ka Läti NSV ja Leedu NSV konstitutsioonides. Vastavalt konstitutsioonidele natsionaliseeriti neis maades ka veetransport.

ENSV Ülemnõukogu Presiidium võttis 8. oktoobril 1940. a. vastu ajutise seadluse laevandusettevõtete, mere- ja jõelaevastiku natsionaliseerimise kohta. Seadluses öeldakse:

„§ 1. Vastavalt Eesti NSV Konstitutsiooni § 6 natsionaliseerida juriidiliste ja füüsiliste isikute, nagu: aktsiaseltside, seltsingute ja üheisikuliste suurettevõtjate laevandusettevõtted, kogu nende varaga, millest see vara ka ei koosneks ja kus ta ka ei asuks, juurde arvatud hoiused ja jooksvad arved Vabariigi ja välismaa pankades, samuti kõik õigused, mis kuuluvad neile ettevõtetele, nende hulgas nõuded kindlustussummadele jt.

Natsionaliseerimisele ei kuulu:

a) mehaanilise jõuta liikuvad merelaevad, kandejõuga alla 50 tonni;

b) mehaanilise jõuta liikuvad jõe- ja järvelaevad, kandejõuga alla 5 tonni;

c) merelaevad, mille masinate võime alla 15 indikaatori jõu;

d) jõe- ja järvelaevad, mille masinate võime alla 10 indikaatori jõu;

e) laevad, mida tarvitatakse kalade ja mereloomade väikepüügiks, mis annavad omanikule elamiseks vajalikku ülalpidamist (elatismiinum), ja kuuluvad tööartelli alusel töötavatele väikeettevõtetele, välja arvatud laevad mehaanilise liikumisjõuga, kui nende laevade kogumaht ületab 20 registertonni.”¹

Kooskõlas NSV Liidu Merelaevanduse Ministeeriumiga organiseeriti uutes vabariikides Riiklikud Merelaevandused riiklike asutustena natsionaliseeritud kaubalaevastiku ekspluateerimiseks.

Merelaevade suhtes, mis asusid kodusadamates, teostati natsionaliseerimine vastava komisjoni poolt ja nende jaoks vormistati ka uued laevadokumendid.

Vastavalt natsionaliseerimise seadlusele kuulusid natsionaliseerimisele kõik seaduses ette nähtud merelaevad, vaatamata sellele, kas nad asusid kodusadamates või välismaal.

Kuid välismaal asuvate laevade suhtes tehti kapitalistlike riikide kohtute poolt ulatuslikult takistusi nende laevade natsionaliseerimise läbiviimiseks ja paljudel juhtudel õnnestuski rahva vaenulikel elementidel, kes olid reetnud oma rahva, ära kasutades välismaa vastavaid asutisi, maha sahkerdada natsionaliseerimisele

¹ ENSV Teataja 1940, 21, 226.

kuuluvaid laevu, mitte tunnustades nende üleminekut Nõukogude riigile.

New Yorgis asuv endine kodanliku Eesti „kindralkonsul” Kaiy, kes reetis oma rahva, riisus natsionaliseeritud laevad „Kotkas” „Kuressaar” ja „Signe” organiseerides „Eesti-Hondurase Laeva-seltsi”, mille ekspluateerimisele läksid nimetatud laevad. Ameerika Ühendriikide kohtud, rakendades eelvaadeldud „faktilise natsionaliseerimise teooriat”, leidsid, et nimetatud laevad ei ole- vat natsionaliseeritud, aidates sellega kaasa nende omastamisele rahvavaenulike elementide poolt. Samasugusele otsusele jõudsid Ameerika Ühendriikide kohtud ka Läti NSV natsionaliseeritud laeva „Denny” asjas.¹

Natsionaliseerimise momendil seisis Iiri sadamas Eesti laevad „Mall” „Piret” ja „Otto” ning Läti laevad „Everoija” ja „Ramova”. Nimetatud laevade kaptenid kirjutasid kooskõlas valitsuse korraldustega alla sertifikaatidele laevade natsionalisee- rimise ja nende üleviimise kohta vedudele „Sovfraht” lepingute alusel.

Kuid endised Eesti ja Läti kodanlike riikide konsulid, kodu- maa reeturid, takistasid seda, ja esinedes otsekui endiste laeva- omanike volinikena, esitasid vastavad hagid Iiri kohtule laevade üleandmiseks endistele omanikele.

Rakendades jällegi eelvaadeldud „faktilise natsionaliseerimise teooriat”, jõudis Iiri kohus 15. mail 1941. a. täiesti ebaõiglasele järeldusele, nagu poleks nimetatud laevad faktiliselt natsionalisee- rimise teel üle läinud Nõukogude riigile ja rahuldas sellega hagi laevade tagastamiseks endistele omanikele.²

Kohus jättis seejuures täiesti tähele panemata fakti, et nime- tatud laevade kaptenid olid alla kirjutanud sertifikaatidele lae- vade natsionaliseerimise kohta, millega ka tegelik laevade natsio- naliseerimine oli toimunud.

Täiesti ebaõige otsuse tegi Inglise Ülemkohtu osakond 1946. a. Eesti a/l „Vapperi” asjas. A/l „Vapper” kuulus kodanliku Eesti eralaevaseltsile ja natsionaliseeriti kooskõlas natsionaliseerimis- seadlusega. Enne laeva natsionaliseerimist aga torpedeeriti teda Vahemeres 1940. a. juulis, kusjuures laev oli kindlustatud Inglise kindlustusseltsis.

Vastavalt natsionaliseerimiseseadlusele läksid era-laevandusette- võtted üle riigile kogu oma aktivaga, kaasa arvatud ka „kõik õigused, mis kuuluvad neile ettevõtetele, nende hulgas nõuded kind- lustussummadele ” Sellega ka torpedeeritud a/l „Vapperi” eest arvestatud kindlustussumma kuulus Nõukogude riigile.

Vaatamata sellele esitas nõude kindlustussummale endine nat- sionaliseeritud erafirma ja kohus tuli endise kodanliku Eesti

¹ Vt. Annual Digest and Reports of Public International Law Cases, Years 1941—42, London, 1945, lk. 74 jj.

² Vt. sealsamas.

ministri, rahvareeturi arvamuse alusel järeldusele, et vaatamata natsionaliseerimiseseadlusele endine firma eksisteerib edasi ega ole kaotanud oma õigusi.

Nimetatud asja arutamisel apellatsioonikohtus moonutas lordkohtunik jällegi natsionaliseerimiseseadluse sisu, väites, et seda ei saa Inglismaal rakendada, sest „Inglise õigus vaatlleb välismaa seadusandlust, mis näeb ette aktive sunniviisilist omandamist, kui karistavat”¹

Laevu, mis natsionaliseerimise momendil viibisid välismaal ja tahtsid pöörduda kodusadamasse, takistati selles igasuguste vahenditega. Nii pandi Eesti auriku „Kajak” kapteni vastu Buenos Airese sadamas toime terroristlik akt — kaptenit haavati raskelt, kuid vaatamata sellele sõitis laev kodusadamasse.

Selliste aktidega püüdsid mõningad kapitalistlikud ringkonnad takistada Nõukogude kaubalaevastiku edasiarengut, tema kasvu, kuid see ei õnnestunud neil; vaatamata imperialistide raevule suureneb kooskõlas rahvamajanduse edasiarendamise plaanidega aasta-aastalt meie kaubalaevastiku tonnaaž, suureneb aasta-aastalt merevedude maht, eriti seoses meie maa väliskaubanduslike sidemete laienemisega.

Nõukogude riik on osutanud äärmiselt suurt tähelepanu meie kaubalaevastiku suurendamisele.

Märkides meie noore Nõukogude riigi majanduse taastamise ja edasiarendamise plaani eesmäärke, ütles V. I. Lenin: „Meil on tarvis taastada käive põllumajanduse ja tööstuse vahel, selle taastamiseks on aga vaja materiaalist tugipunkti. Mis on tööstuse ja põllumajanduse vahelise sideme materiaalseks tugipunktiks? Selleks on raudtee- ja veetransport.”²

Viisaastakutel osutati suurt tähelepanu kaubalaevastiku suurendamisele, mille tulemusena Nõukogude Liit omab nüüd maailma üht suurimat ja tehniliselt paremini varustatud kaubalaevastikku.

Eriti suurt tähelepanu meretranspordi suurendamisele pöörati neljandal viisaastakul 1946—1950, mille seaduses on öeldud: „Kõigiti arendada kodumaist laevaehitust, suurendada laevaehitust 1950. aastal kaks korda võrreldes 1940. aastaga. Kindlustada NSV Liidu tugeva ja võimsa laevastiku ehitamine. Ehitada nõukogude laevastikule uued laevad ja uued merebaasid.”

1950. aastal suurenes meretranspordi käive sõjaeelsega võrreldes 65% võrra. Viienda viisaastaku plaani direktiivides 1951—1955 on ette nähtud meretranspordi käibe tõstmine rohkem kui poolteisekordseks.

Nagu nähtub Statistika Keskvalitsuse teadaandest, suurenes NSV Liidu väliskaubanduse käive 1953. aastal 1952. aastaga võr-

¹ Vt. В. Ф. Мешера, Иммуитет государственных морских судов СССР, lk. 13.

² V. I. Lenin, Teosed, 32. kd., lk. 260.

reldes 11% võrra, ulatudes 23 miljardi rublani. Seejuures ületas väliskaubanduslik käive (hindades) 1953. a. peaaegu neljakordselt sõjaeelse taseme.

Nende väliskaubanduslike ülesannete täitmisel langeb suur osa Nõukogude kaubalaevastikule.

Nõukogude kaubalaevastiku kui riikliku sotsialistliku omandi vaatlemisel peame toonitama tema diametraalset erinevust kodanlikes riikides esinevast riiklikust omandist kaubalaevadele.

Nõukogude riiklik, sotsialistlik omand kaubalaevadele on täiesti vaba ekspluateerimisest. Ta teenib õilsat üldrahvalikku eesmärki ning peab kooskõlas sotsialismi põhilise majandusseadusega kaasa aitama meie rahva järjest kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste maksimaalse rahuldamise kindlustamisele eesrindliku tehnika baasil. Ta aitab kaasa meie rahvamajanduse edasiarendamiseks ja meie rahva ees seisva grandioosse ülesande täitmiseks — kommunismi ülesehitamiseks meie maal.

Kapitalistlikes riikides aga on riiklik omand kaubalaevadele ekspluateerimise vahendiks, mille abil kapitalistid püüavad rikastuda meremeeste ja sadamatöölise ekspluateerimise teel.

Riiklike laevandusettevõtete taga peituvad kapitalistlikes maades alati teatud kapitalistide grupid, kes haaravad enda kätte monopolistliku seisundi prahiturul ja kasutavad seda oma isiklike kasumite suurendamiseks, mitte kogu rahva heaks.

Riikliku omandi loomine kapitalistlike riikide mõnedes tootmis- harudes ei ole sotsialismi ülesehitamine neis maades, nagu seda parempoolsed sotsiaaldemokraadid püüavad valelikult näidata. Selliste väidete valelikkuse paljastas juba F Engels, kirjutades: „ kui riiklik tubakamonopol oleks sotsialism, siis tuleks Napoleon ja Metternich kahtlemata sotsialismi rajajate hulka arvata. Kui Belgia valitsus täiesti tavalistel poliitilistel ja finantsilistel kaalutlustel asus ise ehitama oma pearaudteid, kui Bismarck ilma igasuguse majandusliku vajaduseta riigistas Preisi raudtee pealiinid, lihtsalt selleks, et neid saaks sõja korral paremini kohandada ja ära kasutada ja et raudteeametnikke kasvatada valitsuse poolt hääletavaks karjaks, peamiselt aga siiski selleks, et luua uut, parlamendist sõltumatut tuluaallikat, — siis polnud need küll mitte mingid sotsialistlikud sammud, ei otseselt ega kaudselt, ei teadlikult ega ebateadlikult ”¹

Kuni Esimese maailmasõjani oli kodanlikes riikides ainult üksikuid riiklikuks omandiks olevaid kaubalaevu, mistõttu ka nende õigusliku režiimi küsimus ei omanud riikide praktikas ega doktriinis erilist aktuaalsust.

Riiklikuks omandiks olid peamiselt erilisi, nn. avalikke ülesandeid täitvad laevad, nagu sõjalaevad, valvelaevad, teaduslikeks uurimistöödeks rakendatavad laevad, meresõidu ohutuse kindlustamiseks rakendatavad laevad jt.

¹ Friedrich Engels, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 245, viide 1.

Esimese maailmasõja vältel kujunesid aga kodanlikes riikides suured riiklikku omandit moodustavad kaubalaevastikud.

Ameerika Ühendriikides loodi 1915. a. Kongressi aktiga eriline riiklik laevasõiduettevõtte „Shipping Board” mis tegeles kaubandusliku laevasõiduga ja mille käsutuses oli arvukas Ameerika Ühendriikide riiklikku omandit moodustav kaubalaevastik.

Euroopa kontinendi sõdivates maades rekvireeriti nende maade sõtta astumisel eraomandiks olevad kaubalaevad, millega ka siin kujunes suur riiklikuks omandiks olev kaubalaevastik.

Koos sellega muutus eriti aktuaalseks küsimus riigi kaubalaevade õiguslikust režiimist välissadamates.

Kodanlike riikide praktika lahendas nimetatud küsimuse, lähtudes rahvusvahelises õiguses tunnustatud riikliku omandi õiguslikust režiimist välismaal, tunnustades välisriikide riiklikuks omandiks olevate kaubalaevade kohtulikku immunitaeti, mitte lubades välismaal riigi kaubalaevade vastu esitada hagi, panna aresti ega teostada nende suhtes kohtuotsuste sundtäitmist.

Selline riigi kaubalaevade õiguslik režiim oli täielikus kooskõlas rahvusvahelises õiguses üldtunnustatud põhimõttega, mille kohaselt ükski suveräänne riik ei allu ilma tema nõusolekuta välisriigi jurisdiktsioonile, missugune põhimõte leiab kinnitust üldtunnustatud rahvusvahelise õiguse tavaoiguslikus normis — *par in parem non habet jurisdictionem* — võrdne ei oma võrdse üle jurisdiktsiooni. Riigi või tema omandi allutamine ilma tema nõusolekuta välisriigi jurisdiktsioonile on vastuolus riikide suveräänse võrdsuse põhimõttega.

Riigi kaubalaevade kohtuliku immunitaeti põhimõte leidis kodanlike riikide kohtupraktikas kinnitust arvukates kohtuotsustes, nagu Ameerika Ühendriikide kohtutes laevade „Pesaro” „Afanasias”, „Rogerie”, „Maipo” „Pampa” jt. kohtuasjades; Inglise kohtutes „Port Aleksander”, „Jassy”, „Quilwerck” jt. kohtuasjades; Saksamaa kohtutes „Ice King” kohtuasjas.

Nimetatud seisukoht leidis tunnustuse ka kodanlikus doktriinis.¹

Nõukogude riiklikuks sotsialistlikuks omandiks oleva kaubalaevastiku kui uut tüüpi kaubalaevastiku kujunemisega ja tema ilmunisega rahvusvahelistele mereteedele tekkis samuti küsimus tema õiguslikust režiimist välissadamates.

Lähtudes sellest, et Nõukogude kaubalaevad moodustavad riikliku omandi, nagu eespool juba vaadeldud, peavad välisriigid üld-

¹ A. H. Charteris, The Legal Position of Merchantmen in Foreign Ports and National Waters, „The British Year Book of International Law”, 1920/21, lk. 45 jj.; I. N. Garner, Immunities of State-owned Ships Employed in Commerce, „The British Year Book of International Law” 1925, lk. 128 jj.

tunnustatud rahvusvahelise õiguse põhimõtte alusel tunnustama ka nende kohtulikku immuniteeti välissadamates.¹

Selle alusel on välissadamates keelatud:

1) igasuguste hagide (nii hagide *in rem* kui ka *in personam*) esitamine välisriigi kohtutes nõukogude kaubalaevade vastu, vaatamata sellele, kes on hagi esitaja, kas välisriik või eraisik;

2) aresti panemine nõukogude kaubalaevadele hagide kindlustuseks;

3) kohtuotsuste sundtäitmine nende suhtes;

4) Nõukogude kaubalaevade sundkorras sadamas kinnipidamine sadamavõimude poolt sadama eeskirjades ettenähtud erijuhtudel, nagu kahju tekitamisel sadamaehitustele, vaidluste puhul sadama ja tollimaksude suhtes, sanitaareeskirjade rikkumisel jne.

Hagide esitamine Nõukogude kaubalaevade vastu välismaal võib toimuda ainult Nõukogude riigi nõusolekul. Välisriigi sadamavõimud võivad Nõukogude kaubalaevu sundkorras sadamas kinni pidada ainult neil juhtudel, missuguseid tunnustab Nõukogude Liit rahvusvaheliste konventsioonidega. Selline õigus on antud välisriikide sadamavõimudele Nõukogude kaubalaevade suhtes 1948. a. Londonis sõlmitud konventsiooniga „Inimelude kaitseks merel” millest võtab osa NSV Liit, juhtudel, kui kaubalaevad ei vasta konventsioonis ette nähtud tingimustele oma tehnilise seisundi ja varustuse poolest, samuti ka Londoni 1930. a. konventsioonis „Laadungi märgi kohta” ette nähtud juhtudel, kui laevad laadungi asetuse poolest ei vasta konventsiooni eeskirjadele.

Välismaa sadamavõimudele õiguse andmine Nõukogude kaubalaevu teatud juhtudel sundkorras kuni puuduste kõrvaldamiseni sadamas kinni pidada peab kindlustama laevasõidu ohutust ja teenib nii Nõukogude riigi kui ka tema kodanike huve.

Riikliku omandi kohtulik immuniteet välismaal on rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud norm, mida tunnustatakse riikide praktikas, vaatamata sellele, missugusteks ülesanneteks kasutatakse riiklikku omandit, kas nn. avalikeks ülesanneteks, nagu saatkondade ja konsulaatide hooneid ja sõjalaevu, või kaubanduslikeks ülesanneteks, nagu riigile kuuluvaid kaubalaevu.

Riigid võivad kokkulepetega loobuda oma kohtulikust immuniteedist välismaal teatud riikliku omandi kategooriate suhtes, nagu tegid seda mõned kodanlikud riigid 1926. a. Brüsseli kokkuleppega nende riikidele kuuluvate kaubalaevade suhtes.

Nõukogude riik on oma väliskaubanduslikus praktikas paljudel juhtudel kaubalepingutega loobunud kohtulikust immuniteedist välismaal vaidluste puhul, mis tulenevad kaubandusliku esindaja poolt sõlmitud või garanteeritud tehingutest, lubades nende suh-

¹ Л. А. Лунц, Международное частное право, М., 1949, lk. 189; I. S. Pereterski, S. B. Krölov, Rahvusvaheline eraõigus, lk. 238; В. Ф. Мешера, Иммуниет государственных морских судов СССР, lk. 46; А. Д. Кейлин, Советское морское право, М., 1954, lk. 121.

tes hagide esitamist välismaa kohtutesse ja koguni kohtuotsuste sundtäitmist.

Selliseid juhte kui erandeid üldreeglist tuleb aga tõlgendada rangelt kitsendavalt ainult nende tehingute ja nende varandusekategoriate suhtes, mille osas Nõukogude riik on sõnaselgelt loobunud oma kohtulikust immuniteedist välismaal.

Nii on Nõukogude Liidu poolt Bulgaaria Rahvavabariigiga 1948. a. sõlmitud kokkuleppes Kaubandusliku Esinduse õigusliku režiimi kohta öeldud (art. 4):

„Kaubanduslik Esindus kasutab kõiki NSV Liidule kuuluvaid immunitete ainult järgnevat eranditega, milliste suhtes NSV Liit avaldab oma nõusoleku:

a) vaidlused kaubanduslike tehingute suhtes, mis on sõlmitud või garanteeritud Bulgaaria Rahvavabariigi territooriumil Kaubandusliku Esinduse poolt kooskõlas käesoleva kokkuleppe art. 3, kuuluvad vahekohtu klausli või teise kohtualluvuse puudumisel Bulgaaria Rahvavabariigi kohtute lahendamisele. Seejuures ei lubata siiski Kaubandusliku Esinduse vastu esitatud hagide kindlustamist;

b) seadusjõusse astunud lõplike kohtuotsuste sundtäitmine, mis on tehtud Kaubandusliku Esinduse vastu kaubanduslikes vaidlustes, võib toimuda aga ainult Kaubandusliku Esinduse kaupade ja võlanõuete suhtes”¹

Kuid Nõukogude Liidu poolt sõlmitud kaubalepingutes puuduvad sätted, mille alusel oleks loobunud Nõukogude kaubalaevade immuniteedist välismaal.

Et Nõukogude Liit ei ole loobunud oma kaubalaevastiku immuniteedist välismaal, peavad välisriigid seda tunnustama.

Kodanlike riikide kohtupraktika, välja arvatud eelvaadeldud üksikud erandid, tunnustab Nõukogude kaubalaevade immuniteti välissadamates.

Välisriikide kohtupraktikas esinenud kaasustest, mis kinnitavad Nõukogude kaubalaevade immuniteti välissadamates, võiks nimetada „Tšitšerini” „Pokrovski”, „Rossia” ja „Baumanni” kaasuseid.

29. oktoobril 1927. a. seisis Nõukogude kaubalaev „Tšitšerin” olles lõpetanud laadimise, Aleksandria sadamas, valmistudes väljuma reidile.

Egiptuse firma „Rahvuslik meresõidu ühing” nõudel pandi aga laevale enne väljumist arest 26 000 egiptuse naela suuruse hagi kindlustuseks. Hagi põhjendas firma sellega, nagu oleks Nõukogude valitsus ebaõiglaselt konfiskeerinud Odessa sadamas firmale kuulunud laeva „Kosti”

Asjaolud olid aga järgmised: aurulaeva „Kosti” sissesõidul Odessa sadamasse ilmnes, et see oli endine Vene riigile kuulunud laev „Inkerman” mis oli natsionaliseeritud natsionaliseerimis-

¹ А. С. Короленко, Торговые договоры и соглашения СССР с иностранными государствами, lk. 303.

dekreedid alusel ja viidud 1920. a. valgekaartlaste poolt välismaale, kus ta müüdi täiesti ebaseaduslikult nimetatud Egiptuse firmale.

Odessa ringkonnakohus tunnustas oma otsusega 2. septembrist 1927. a. laeva kuuluvaks NSV Liidule ja võttis ta ära Egiptuse laevandusfirmalt.

Otsuses märgiti, et „Egiptuse meresõiduettevõtte, omandades laeva valgekaartlastelt, ei võinud teada, et müüjad ei omanud mingeid õigusi müüdavale laevale”¹

Hagi põhjendas Egiptuse firma eriti sellega, et Nõukogude Liit ei olnud sel ajal veel Egiptuse poolt tunnustatud.

Aleksandria segakohus lükkas hagi tagasi, märkides otsuses, et „väited diplomaatiliste suhete puudumise kohta ei või olla kohutunikele põhjuseks mitte tunnustada Nõukogude riigile neid eesõigusi, missuguseid ta suveräänse riigina faktiliselt omab, või eitada tema vaieldamatut eksisteerimist”²

Lähtudes riigile kuuluvate kaubalaevade immuniteedist, vabastas kohus Nõukogude kaubalaeva „Tšitšerini” 8. novembril 1927. a. arestist.

Prantsusmaa kohtupraktikas on Nõukogude kaubalaevade osas juhtivaks kaasuseks Aix'i apellatsioonikohtu otsus 23. novembrist 1938. a. a/l „Pokrovski” vabastamise kohta arestist, mis pandi laevale Prantsuse firma „Sosifros” hagi alusel.

Esitades Nõukogude kaubalaeva vastu hagi, püüdis Prantsuse firma tõendada, et Nõukogude riik, monopoliseerides kogu väliskaubanduse, tegutseb väliskaubanduses tavalise erakaupmehe taoliselt, mispärast tema vastu võidakse esitada hagisid ja panna tema varandusele aresti „nagu iga teise välismaa kaupmehe suhtes”

Apellatsioonikohus lükkas oma otsuses need täiesti aluseta targutused tagasi, märkides, et riigile kuuluv vara on puutumatu ja ei ole vajadust „tegelda küsimusega, kas allub riik, kes on monopoliseerinud oma kaubanduse, vaidluste tekkimisel nendes asjades tavalisele jurisdiktsioonile ja tavalisele kohtuotsuste täitmisele

Tingimatuks ja vaieldamatuks printsipiiks on see, et välisriik, lähtudes rahvuse sõltumatusest ja suveräänsusest, kasutab Prantsusmaal immuniteedi privileege jurisdiktsiooni suhtes ja immuniteedi privileege kohtuotsuste täitmise osas.

Selle privileegi alusel kaubalaevadele, mis kuuluvad suveräänsele riigile, ei või panna aresti selle riigi kreditoride poolt.”³

Nõukogude kaubalaev „Baumann”, olles teel Hamburgist Murmansk, jooksis 4. septembril 1946. a. Norra skäärirides karile. Lae-

¹ Кейлин, Виноградов, Морское право, lk. 23.

² Сборник решений буржуазных судов по советским имущественным спорам, lk. 107.

³ „Revue de droit maritime comparé” 1938, t. 38, lk. 147.

vale osutati abi Bergeni päästekompanii poolt, kes esitas hagi päästetasu kohta ja saavutas 21. septembril 1946. a. laevale aresti panemise hagi kindlustuseks.

Asja arutamisel kohtus tunnustasid kõik Norra kohtuinstantsid, et kuna laev kuulub välisriigile ja tegeles riikliku ülesandega kaubaveol, on ta puutumatu, — ja Nõukogude kaubalaev vabastati arestist.

1948. a. pandi Ameerika Ühendriikide võimude poolt New Yorgi sadamas täiesti ebaõiglaselt arest Nõukogude reisijatelaevale „Rossia” kahe reisija hagi kindlustuseks, kes olevat saanud vigastada merel laeva kõikumise tagajärjel.

Nõukogude valitsuse ülesandel pööras Nõukogude Liidu saatkond Ameerika Ühendriikide Riigidepartemangu tähelepanu sellele, et on lubamatu panna aresti riigile kuuluvale laevale, ja avaldas protesti sellise tegevuse vastu.¹ Riigidepartemang tunnustas Nõukogude valitsuse seisukoha õigeks, laev vabastati arestist ja võis jätkata reisi.

Nõukogude riik tunnustab välisriikidele kuuluvate kaubalaevade immuniteti meie sadamates vastastikkuse alusel. KMK § 239 kohaselt ei või sadamaülem sadamas kinni pidada „välisriigile kuuluvaid laevu vastastikkuse alusel”

Välisriigi varandusele aresti panemist reguleerib meil KTK ja RKN määrus 14. juunist 1929 „Välisriigile kuuluvale varale aresti panemise ja sissenõuete pööramise korrast”, mille kohaselt „aresti panemist ja sissenõuete pööramist välisriigile kuuluvale varandusele võib teostada ainult igal üksikjuhul eelneva NSVL MN loaga” Sama seisukoht on väljendatud ka TsPK § 256, „b”

Nõukogude Liit tunnustab riigile kuuluvate kaubalaevade immuniteti vastastikkuse alusel sellepärast, et kaitsta Nõukogude kaubalaevade immuniteti välismaal.

Need kodanlikud riigid, kes tunnustavad välisriigile kuuluvate kaubalaevade immuniteti vastastikkuse alusel, nagu Itaalia, peavad arvestama seda, et Nõukogude Liidu poolt on vastastikkuse tingimus täidetud.²

Nõudes oma kaubalaevade immunitedi tunnustamist välismaal, ei taotle Nõukogude Liit oma kaubalaevadele mingit eesõigustatud režiimi, nagu seda ekslikult püüavad näidata mõned kodanlikud autorid.

Samuti ei püüa Nõukogude Liit mingil määral kõrvale hoida võimalikust vastutusest, mis tekib tema kaubalaevade tegevuse, nagu abistamise ja päästmise, merevedude jne. tagajärjel.

Nõukogude Liit nõuab ainult oma kaubalaevade kui riikliku omandi suhtes selle eriseisundi tunnustamist, mida tunnustatakse rahvusvahelises õiguses riigi omandi suhtes välismaal.

¹ „Pravda” 31. märtsist 1948.

² Vt. nootide vahetus NSV Liidu ja Itaalia vahel 26. juulist 1930. a., C3 СССР, 1930, отд. II, № 56, 348.

Nõukogude Liit tunnustab oma seadusandluses välismaa juriidiliste ja füüsiliste isikute õigust Nõukogude kohtute poole pöördumiseks hagidega, mis tulenevad Nõukogude kaubalaevade tegevusest; sellega on kindlustatud välismaalastele täielik õiguslik kaitse kõigi nõuete suhtes, mis võivad tekkida Nõukogude kaubalaevade vastu.

Kõrvuti üldkohtutega loodi KTK ja RKN määrusega 13. detsembrist 1930. a. Nõukogude Liidus Mere Arbitraaži komisjon, millele spetsiaalselt alluvad kaubanduslikust laevasõidust tulenevad vaidlused. Kaubanduslikust laevasõidust tulenevate vaidluste allutamine välismaalaste poolt Mere Arbitraaži komisjonile võib toimuda eri kokkuleppega, kuid samuti ka vastava klausli sissevõtmisega konossementi, tšarterisse, päästelepingusse, kindlustuspoliisi jt. akti, millega formuleeritakse poolte õigused ja kohused merevedude puhul.¹ Mere Arbitraaži komisjoni jurisdiktsiooni tunnustab TsPK § 23.

Muu õigusliku režiimi osas alluvad Nõukogude Liidu kaubalaevad välissadamates vastavates sadamates kehtivatele seadustele ja sellega ka üldisele kaubalaevade õiguslikule režiimile. Ka see näitab, et Nõukogude Liit ei taotle oma kaubalaevadele mingit eesõigustatud režiimi, nagu püüavad väita mõned kodanlikud teadlased.

Riigi kohtuliku immuniteedi eitamiseks välismaal kaubanduslike tehingute puhul ja sellega ühes ka kaubalaevade kohtuliku immuniteedi eitamiseks on kodanlike autorite poolt loodud rida ebaõigeid teooriaid, nagu „funktsionaalse immuniteedi” ja „kaupleva riigi” teooriad.

Nõndanimetatud „funktsionaalse immuniteedi” teooria kohaselt omavad riik ja tema esindajad välismaal kohtulikku immuniteedi ainult suveräniteedist tulenevate avalike funktsioonide teostamisel, nagu riigi diplomaatilisel esindamisel, poliitiliste lepingute sõlmimisel ja riigikaitse organiseerimisel. Riigi ja tema esindajate poolt sõlmitud kaubanduslikud tehingud ei moodusta endast nende kodanlike autorite seisukohtade järgi riigi suveräniteedist tulenevaid avalikke funktsioone, millega seoses ei oma ka riik taolistest tehingutest tulenevate vaidluste suhtes välismaal kohtulikku immuniteedi.

Sellisel ebaõigel seisukohal asub näiteks saksa autor Schenk, kes, eitades riigi kohtulikku immuniteedi kaubanduslikes tehingutes, jõuab koguni järeldusele, et riik ei vaja välismaal sellist

¹ А. И. Шпекторов, Морской арбитраж в СССР, «Советское государственное право», 1951, № 8; К. Александров, Морская арбитражная комиссия, «Внешняя торговля», 1947, № 11.

immuniteti, sest riigi huvid olevat küllalt kaitstud välismaal kehtivate seadustega.¹

„Kaupleva riigi” teooria pooldajad väidavad täiesti ebaõigelt, nagu allutaksid riigid ennast kaubanduslike operatsioonide teostamisega vaikivalt välisriigi jurisdiktsioonile. Nimetatud „teooriad” samastavad riigi kaubanduslike operatsioonide teostamisel erakaupmeestega.

Inglise autor Phillimore ütleb, et ei ole kaaluvaid põhjusi „riigi ja tema agentide poolt elu-oluliste kokkulepete, kaubanduslike operatsioonide ja teiste taoliste tehingute sõlmimisel, et üksikisikud, kellel on õigus saada neilt kompensatsiooni, jääksid ilma kompensatsioonist ainult sellepärast, et kahju tekitati temale kogu ühiskonna (autor mõtleb siin riiki — A. U.) või selle esindaja poolt”²

Prantsuse autor Niboyet väidab, et välisriik ei oma kohtulikku immuniteti tehingute sõlmimisel Prantsusmaal asuva varanduse suhtes.³

André Weisi arvamuse kohaselt allub välisriik, kui ta tegeleb kaubanduses tavalise juriidilise isikuna, välisriigi kohtule.⁴

Kõigi nende teooriate Nõukogude Liidu vastane suund on ilmne. Nende sihiks on allutada Nõukogude Liidu kaubanduslik esindus ja Nõukogude kaubalaevad välismaa jurisdiktsioonile, et nii kahjustada Nõukogude Liidu huve.

Et need „teooriad” on vastuolus rahvusvahelise õiguse normidega, mis tunnustavad välisriigi kohtulikku immuniteti, siis puudub neil õiguslik alus.

Pärast Teist maailmasõda jätkasid kodanlikud autorid laialdast kallaletungi riigile kuuluvate kaubalaevade immunitedi põhimõttele. Seda tehti mitmesugustel ettekäändel: nagu kahjustaks immunitet eralaevaomanike huve, võimaldaks loobuda vastutusest kokkupõrgete jm. juhtudel jne.

Nii kirjutas inglise autor Higgins, et „immunitedi ebasobivus on ilmne, sest riik võib astuda tõsisesse konkurentsi eralaevaomanikega ja hoida kõrvale vastutusest, mis tuleneb kahju tekitamisest, abi osutamisest jne. Kui mingi riik soovib laevaomanikuna tegelda laevanduse ja kaubandusega, peab ta alluma samadele seadusega kehtestatud nõuetele nagu teised laevaomanikud.”⁵

¹ Schenk, Die Rechtsstellung der russischen Handelsvertretung, Berlin und Leipzig, 1930, lk. 60; A. Stoupnitzky, Le Statut de L'URSS — Commerçant dans le droit conventionnel soviétique, «Revue de droit international et de législation comparée», 1926, nr. 4.

² Recueil des cours, t. III, 1925, lk. 218.

³ Lapradelle et Niboyet, Répertoire de Droit International, t. III, 1923.

⁴ André Weis, Traité de Droit International, 1920, lk. 603; vt. ka Jacques Jéraméc, Le monopole du commerce extérieur en Russie soviétique, Paris, 1928.

⁵ Хиггинс и Колумбос, Международное морское право, lk. 155, 156.

Autori väited, nagu püüaksid riigid vabaneda riigi kaubalaevade kohtuliku immuniteediga vastutusest kahju tekitamise, abistamise ja päästmise juhtudel, on alusetud, nagu seda juba eespool nägime.

Mehhiko riigile kuuluva laeva „Baja California” asja arutamisel Ameerika Ühendriikide Ülemkohtus 1945. aastal avaldas üks kohtunikest, et riigile kuuluvad kaubalaevad tuleksid vabastada Ameerika Ühendriikides ainult siis jurisdiktsioonist, kui Riigidepartemang või Ameerika Ühendriikide Kongress tõendab, et selline vabastamine on vajalik Ameerika Ühendriikide välispoliitika huvides.

Seoses Nõukogude Liidu laeva „Rossia” asjaga avaldas Riigidepartemangu esindaja 1948. a., et Riigidepartemang revideerib oma poliitikat riigile kuuluvate kaubalaevade immuniteedi küsimuses. Riigidepartemangu esindaja avaldas, et „seoses riigile kuuluvate laevade arvu suurenemisega, mis võtavad osa kaubandusest ookeanidel, aga samuti ilmneva tendentsiga sellise kaubanduse edasiseks suurendamiseks, revideerib Riigidepartemang praegu oma poliitikat selles küsimuses. Aurik „Rossia” asi on lõpetatud, aga on võimalik, et Riigidepartemang võtab uue poliitika juhtumiseks tulevikus”¹

Oma järjekordsel sessioonil Sienas aprillis 1952. a. võttis Rahvusvahelise Õiguse Instituut vastu konventsiooni projekti, mis eitab riigi immuniteeti kaubanduslikes operatsioonides ja ühes sellega ka riigi kaubalaevade immuniteeti välissadamates. Konventsiooni projektis öeldakse: „riik võidakse allutada välisriigi kohtule analoogiliselt tavalisele eraisikule kõigil juhtudel, kui akt, millest tuleneb nõue, on omandi küsimusega seotud akt”²

Aruandja M. E. Lemonon ja enamik sõnavõtjaid astusid samuti välja riigi immuniteedi vastu kaubanduslikes operatsioonides. Inglise eriteadlane rahvusvahelise õiguse alal Lauterpacht püüdis koguni näidata, et tänapäeval olevat enamik riike juba loobunud riigi absoluutse immuniteedi tunnustamisest. Kuid sessioonil esitatud näited ei kinnita seda seisukohta.

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni rahvusvahelise õiguse komisjoni poolt 1954. a. vastu võetud artiklites territoriaalvete õigusliku režiimi kohta ei tunnustata samuti riigi kaubalaevade kohtulikku immuniteeti.³

Kodanlikud autorid püüavad tunnustada riigile kuuluvate laevade immuniteeti ainult nn. riigi avalikus teenistuses olevate laevade, nagu sõjalaevade, valvelaevade, teaduslikke eesmärke teenivate laevade jt. suhtes, mis ei teeni kaubanduslikke eesmärke. Selline kodanlike autorite poolt tehtav vahe nn. avalikke eesmärke

¹ „Pravda” 12. aprillist 1948.

² Vt. *Annuaire de l'Institut de Droit International*, 1952, vol. 43, t. I, lk. 36 jj.

³ Vt. *Объединенные Нации, Доклад комиссии международного права о работе ее шестой сессии 3 июня — 29 июля 1954 года*, lk. 22.

teeniva riikliku omandi ja kaubanduslikke eesmärke teeniva riikliku omandi vahel¹ ning nende omandikategooriate allutamine välismaal erinevale õiguslikule režiimile ei ole millegagi põhjendatud. Vaatamata sellele, missuguseid eesmärke ta teenib, tuleb riiklik omand välismaal allutada ühtsele režiimile, tunnustades tema suhtes immuniteti. Ainult selline seisukoht on kooskõlas riikide suveräänse võrdsuse põhimõttega.

Lähtudes kodanlike autorite sellistest seisukohtadest, peab nõukogude teadus veelgi energilisemalt astuma välja riigile kuuluvate kaubalaevade kui riikliku omandi immunitedi kaitseks. Immunitet, nagu näidatud, tuleneb riikide suveräänse võrdsuse põhimõttest ja ta aitab kaasa heanaaberlikuks koostööks rahvusvahelisel areenil kõigi riikide vahel, teenides sellega rahuüritust, mille eest võitleb kogu progressiivne inimkond.

¹ Vt. C. Rousseau, *Droit International public*, Paris, 1953, lk. 429; G. Scelle, *Cours de Droit International public*, Paris, 1948, lk. 417; H. Kelsen, *Principles of International Law*, New York, 1952, lk. 222; M. Sibert, *Traité de Droit International public*, t. I, Paris, 1951, lk. 959.

СУДЕБНЫЙ ИММУНИТЕТ ТОРГОВЫХ СУДОВ СОВЕТСКОГО СОЮЗА В ИНОСТРАННЫХ ПОРТАХ

Доцент, канд. юрид. наук А. Усталь

Кафедра государственного права и управления

Резюме

При создании Советского государства было заложено основание к образованию нового типа торгового флота, свободного от эксплуатации, задачей которого является обслуживание интересов всего народа.

Советский торговый флот представляет собой государственную социалистическую собственность, с которой иностранные государства должны считаться при установлении их правового режима.

Судебный иммунитет государственной собственности, в том числе и собственности на торговые суда, является общепризнанным принципом международного права, вытекающим из равенства суверенных государств в международных сношениях.

Советские торговые суда, как собственность государства, являются иммунными за границей и на этом основании запрещено предъявлять к ним иски в иностранных судах, налагать на них арест, осуществлять по отношению к ним принудительное исполнение судебных решений, а также задерживать их в административном порядке, за исключением случаев, когда такое право предоставлено властям иностранных государств самим Советским Союзом на основании заключенных международных конвенций.

Реакционные капиталистические круги, враждебно относившиеся к Советскому государству, начали поход против принципа иммунитета государственных торговых судов.

Отрицая судебный иммунитет государственных торговых судов, они стремились вредить интересам Советского государства за границей с предъявлением исков к советским торговым судам в иностранных судах и наложением на них ареста.

Поход против принципа иммунитета государственных торговых судов продолжается особенно интенсивно после Второй Мировой войны в буржуазных теориях, а также в практике буржуазных государств. Подобные же реакционные домогательства были на-

правлены и против народно-демократических стран, торговый флот которых составляет государственную собственность.

Для обоснования своих реакционных позиций буржуазные авторы создали целый ряд ненаучных теорий, как «теорию торгующего государства» и «теорию функционального иммунитета». В этих теориях отрицается иммунитет государства в торговой деятельности и вместе с тем также иммунитет государственных торговых судов.

Институт Международного права в сессии 1952 г. также стал на эту неправильную позицию.

Все эти «теории» совершенно искусственно делают различие, с одной стороны, между государственной собственностью, обслуживающей «публичные» задачи, признавая в этом случае иммунитет, и, с другой стороны, между государственной собственностью, обслуживающей торговые задачи, подчиняя ее иностранному суду.

Такое разделение государственной собственности недопустимо. Государственную собственность, несмотря на то, какие задачи она обслуживает, надлежит подчинить за границей единому режиму и признать за ней иммунитет.

NÕUKOGUDE RIIGI JA ÕIGUSE OSA SOTSIALISTLIKU KAUBANDUSSEKTORI LOOMISEL EESTI NSV-s AASTATEL 1940—1941

Juriid. tead. kand. K. Püss

Riigiõiguse ja -halduse kateeder

Nõukogude võimu taaskehtestamisega Eestis 1940. a. tõusis Eestimaa Kommunistliku Partei ja Eesti NSV valitsuse ette otsene ülesanne lammutada kodanluse huve teeniv vana riigiaparaat ja luua selle asemele nii keskuses kui ka kohtadel uus, nõukogulik riigiaparaat, mis oma eesmärkidelt, organisatsiooniliselt ülesehituselt ja tegutsemise meetoditelt printsipiaalselt erinedes vanast kodanlikust riigiaparaadist oleks töötava rahva käes võimsaks relvaks sotsialismi ja kommunismi ülesehitamisel.

Selles ulatuslikus revolutsioonilises ümberkorraldustöös olid Eesti NSV töötavale rahvale hiilgavaks praktiliseks eeskujuks NSV Liidu vanemate vennasvabariikide sellealased kogemused ja teoreetiliseks aluseks marksistlik-leninlik õpetus sotsialistlikust riigiaparaadist kui sotsialistliku pealisehituse osisest ja tema aktiivsest tagasimõjust oma baasile.

Uue, nõukoguliku riigiaparaadi ülesehitamise probleemide hulgas olid erilist tähtsust uue majandushalduse aparaadi loomise küsimused, sest vastandina kodanlikule riigile, kelle ülesannetesse ei kuulu rahvamajanduse haldamine, seisavad Nõukogude riigi kui sotsialismi ja kommunismi üles ehitava riigi ees majandusliku ülesehitustöö juhtimise otsesed, loovad ülesanded. See aga nõuab sotsialistlikult riigilt ulatuslikku majanduslik-organisatoorset tööd, majandusprotsesside oskuslikku organiseerimist ja juhtimist tunnetatud objektiivsete majandusseaduste toime ärakasutamiseks ühiskonna huvides.

Eesti NSV-s loodav uus majandushalduse aparaat pidi oma tegevusega hõlmama kõiki rahvamajanduse harusid, viima lõpule kogu rahvamajanduse sotsialistlikele alustele ümberkorraldamise, asuma juhtima sotsialistlikke majandusettevõtteid ja kindlustama nõukogude rahvamajanduse edasist võimsat tõusu.

Iga majandusharu haldus sotsialistlikus riigis märgib riigi teatud haldusorganite süsteemi operatiivset täitev-korraldavat tege-

vust, mis on suunatud selle majandusharu ettevõtete ja organisatsioonide kui majandusprotsesse vahetult teostavate ühikute töö organiseerimisele, plaanindamisele, juhtimisele ja reguleerimisele kogu ühiskonna vajaduste parema rahuldamise eesmärgil. Järelikult ka kaubandushaldus, s. o. kaubanduse kui ühe rahvamajanduse eriharu haldamine tähendab eelkõige kaubandushaldusorganite täitev-korraldavat tegevust nõukogude kaubanduse organiseerimisel, kaubakäibe igakülgtsel laiendamisel töötajate üha kasvavate vajaduste parema rahuldamise kindlustamise eesmärgil, töötajate materiaalse ja kultuurilise heaolu tõstmise eesmärgil. Nõukogude kaubandushaldusorganite täitev-korraldav tegevus selle eesmärgi saavutamiseks seisab kaubandusettevõtete ja -organisatsioonide kui vahetut kaubakäivet teostavate ühikute töö organiseerimises, plaanindamises, juhtimises ja reguleerimises, uute kaubandusettevõtete ja -organisatsioonide loomises ning abinõude kasutuselevõtus selleks, et kaubandus suudaks täita oma peaülesannet — siduda tootmist tarbimisega.

Nendel loova, ülesehitava töö põhimõtetel tegutseva kaubandushalduse organisatsiooni loomisele tuligi asuda Eestimaa Kommunistlikul Parteil ja Eesti NSV valitsusel Eestis 1940/1941. aastal.

Tuleb märkida, et otsekohe pärast nõukogude võimu taaskeh-testamist Eestis 1940. a. juulis võtsid partei ja valitsus töötava rahva huvides kasutusele terve rea abinõusid kaubakäibe korraldamiseks.¹ Nendele abinõudele, mis löid eeldused kaubanduse ulatuslikumaks riiklikuks reguleerimiseks, järgnesid peatselt otsustavad, murrangulised sammud kogu kaubandushalduse organisatsiooni põhjalikuks ümberkorraldamiseks.

Eesti NSV Konstitutsiooni vastuvõtmisega ja uue nõukogude keskhaldusaparaadi kujundamisega loodi nimelt Riigivolikogu teisel istungjärgul 1940. a. augustis² Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaat erihaldusorganina kogu riigi sisekaubanduse juhtimise ja korraldamise alal. Nimetatud rahvakomissariaadile anti üle kõik varem kaubandusalal tegutsenud keskorganite volitused³ ja liidulis-vabariikliku rahvakomissariaadina allutati ta nii Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogule kui ka NSV Liidu Kaubanduse Rahvakomissariaadile.

¹ Nende abinõude hulgas tuleb eriti ära märkida 9. augusti 1940. a. sisekaubanduse korraldamise seaduse alusel (RT 1940, 99, 985) Kaubanduse Korraldamise Komitee loomist, kelle ülesandeks oli kaubanduse riikliku reguleerimise teostamine kuni Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi loomiseni, põllumajandussaaduste varumise ja turustamise küsimuste korraldamist põllumajandussaaduste kokkuostu korraldamise seaduse (RT 1940, 101, 1006) ja teravilja-turu korraldamise seaduse (RT 1940, 107, 1082) alusel, samuti töötavale rahvale vajalike kaupade saamise kindlustamist teatud defitsiitsete kaupade ostu ja müügi korra, müüginormide ning müügihindade reguleerimise teel.

² Vt. Eesti NSV Teataja 1940, 1, 3.

³ Vt. Eesti NSV Teataja 1940, 8, 70.

Kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse poolt antud juhiste ja direktiivide kohaselt asus Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaat ümber korraldama kogu kaubandusala, kusjuures nõukogude kaubanduse põhimõtete ellujuurutamise ning nõukogulike kaubanduse organisatsioonivormide loomise protsess tähistas ainult üht tööloiku maad haaranud hoogsast sotsialistlikust ülesehitustööst.

Nõukogude kaubanduse põhimõtete ellujuurutamise ja nõukoguliku kaubandushalduse organisatsiooni väljakujundamise protsessi Eestis iseloomustab nõukogude võimu poolt nõukogude riigiaparaadi ja õiguse oskuslik ärakasutamine uute majanduslike suhete organiseerimisel, uue sotsialistliku baasi kujundamisel ja vana kapitalistliku baasi likvideerimisel. Erilise selgusega tuli sel perioodil Eesti NSV-s nähtavale sotsialistliku riigi ja õiguse kui pealisehituse osiste aktiivne mõju oma baasile, mis seisis ühelt poolt selles, et nad aitasid aktiivselt sotsialistlikel majandusvormidel kujuneda ja tugevneda ning teiselt poolt selles, et nad võimaldasid purustada ja likvideerida vana kapitalistlikku baasi ja vanu klasse. Kommunistliku partei juhtimisel kasutas eesti töörahvas nõukogude riigiaparaati ja õigust võimsa relvana uue elu ülesehitamisel, uue sotsialistliku majandussüsteemi rajamisel.

Vana kapitalistliku kaubanduse organisatsiooni lammutamine ja uue nõukogude kaubandushalduse organisatsiooni ülesehitamine toimus Eesti NSV-s erakordselt soodsates tingimustes. Iseloomustades sotsialistlikku ülesehitustööd soodustavaid tingimusi Eesti NSV-s, märkis Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimees sm. J. Lauristin oma kõnes EK(b)P IV kongressil:

„Meil ei tarvitse võidelda sisemiste kontrrevolutsionääride ja välismaiste interventide jõukudega. Meie rahulikku loovat tööd kaitsevad kuulsusrikas võidukas Punaarmee ja Punalipuline Balti mere laevastik.

Me ei tarvitse taas ehitada sõja ja blokaadiga purustatud majandust, nagu seda tuli teha teistes vabariikides. Me võisime otsekohe reorganiseerida oma senise majanduse ja selle plaanikindlalt viia sotsialistlikele aluseile. Meil ei ole neid raskusi, mis esinesid teistel Nõukogude Liidu rahvastel. Oma töös tugineme sotsialistliku ülesehituse määratule kogemusele, mille Nõukogude Liit on kogunud 23 aasta jooksul. Lõpuks, kui teistes liiduvabariikides toimus sotsialismi ülesehitus ilma kõrvalise abita, ainult omal jõul, võib meie noor Nõukogude Eesti igal ajal kasutada oma 15 vennasvabariigi abi, kes moodustavad üksmeelse stalinliku rahvaste pere — Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu.”¹

Eesti NSV kuulumine Nõukogude Liidu koosseisu tähendas Eesti NSV-s nõukoguliku kaubandushalduse organisatsiooni väljakujundamist tingimustes, kus NSV Liidus oli juba välja kujunenud nõukogude vabakaubandus, milles jagamatult valitses sotsialistlik

¹ J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis, Tallinn, 1946, lk. 119.

kaubandussektor ja kus oli olemas arenenud kaubandushaldusorganite süsteem eesotsas NSV Liidu Kaubanduse Rahvakomissariaadiga, kes juhtis kaubandusala korraldamist kogu NSV Liidu territooriumil. Vanemate vennasvabariikide kogemused ja NSV Liidu Valitsuse ning NSV Liidu Kaubanduse Rahvakomissariaadi pidev juhtimine ja abi kergendasid olulisel määral nõukogude kaubandushalduse organisatsiooni ülesehitamist Eesti NSV-s.

Uue kaubandushalduse organisatsiooni kujundamise ja nõukogude kaubanduse põhialuste ellujuurutamise protsess Eesti NSV-s 1940/1941. a. hõlmas terve rea eriprobleeme. Arvestades oma piiratud ulatust, seab käesolev artikkel oma ülesandeks analüüsida nende paljude probleemide hulgast ainult kahte põhilist: ühelt poolt ülesandeid, mis olid seotud sotsialistliku kaubandussektori väljakujundamisega, ning teiselt poolt ülesandeid, mis olid seotud erakaubandusliku sektori piiramise ja väljatõrjumisega kaubakäibest ning tingimuste loomisega turu vallutamiseks sotsialistliku kaubandussektori poolt.

* *

*

Sotsialistliku kaubandussektori väljakujundamine Eesti NSV-s 1940/1941. a. toimus nii riikliku kaubandussektori loomise kui ka kodanliku kooperatiivkaubanduse nõukogulikuks kooperatiivkaubanduseks ümberkujundamise teel.

Riikliku kaubandussektori loomine, s. o. riiklike kaubandusettevõtete ja -organisatsioonide võrgu väljakujundamine toimus suurte kapitalistlike kaubandusettevõtete natsionaliseerimise baasil.

Nõukogude Eesti oli saanud kodanlikult Eestilt pärandiks tüüpilise kapitalistliku kaubanduse organisatsiooni, mis põhiliselt koosnes kapitalistlikest erakaubandusettevõtetest ja -organisatsioonidest ning kapitalismi tingimustes vaid erakaubanduse üheks erivormiks kujunenud kodanliku kooperatiivkaubanduse ettevõtetest. Kogu see kaubanduse organisatsioon teenis ainult üht eesmärki — saada võimalikult suuremat vahet kasu, mille allikaks oli tööliste ekspluateerimise teel kapitalistlikus tootmises loodav lisaväärtus. Kodanliku Eesti kaubandus kapitalistliku kaubandusena arenes konkurentsi tingimustes, kus valitses kapitalismi hundiõigus, ühtede kapitalistlike kiskjate võitlus teiste vastu kerge äraelamise võimaluste loomisel töölisklassi ekspluateerimise arvel. Sealjuures tuleb arvestada asjaolu, et kodanliku Eesti eksisteerimisaeg langes imperialismi epohhi, kus kapitalistlik konkurents ja anarhia on eriti tugevnenud, kus valitseva positsiooni on saavutanud kapitalistlikud monopolid ja finantskapital ning kus riigiparaat on täielikult allutatud monopolidele ja finantskapitalile. Pealegi andis kodanliku Eesti üha suurenev sõltuvus imperialistlikest riikidest järjest laiemad tegevussfäärid väliskapitalile, välisfirmadele, kes oma kasumitena röövisid eesti töörahvalt tohutuid summasid. Nii näiteks kuulus kodanliku Eesti 150 suuremast kau-

bandusettevõttest 77 välismaa kapitalistidele. Hulgikaubandusest tervikuna oli välismaalaste käes 60,8% ning isegi jaekaubandusest kuulus 40,1% välismaa kapitalistidele.

Majandusloenduse andmeil oli kodanlikus Eestis 1937 a. 10 074 jae- ja hulgimüügi kaubandusettevõtet. See arv näitab, et kodanlikus Eestis oli määratu armee igasuguseid üksteisega võistlevaid kaupmehi. Sealjuures oli kaubandusvõrk välja kujunenud plaanitult ja anarhiliselt. Nii asus kõigist kaubandusvõrku kuuluvatest kauplustest linnades 81%, maal aga kõigest 19%. Ühe kaubandusettevõtte kohta tuli näiteks Petseri linnas 37 elanikku, Petseri maakonnas aga 746 elanikku. Sealjuures oli kogu kaubandusorganisatsioon koormatud suurte võlgadega. Näiteks 1. jaanuaril 1938. a. ulatus see võlakoores 52 miljoni kroonini, sellega üle poole tolleaegsest riigieelarvest. Välismaa krediidid ulatusid 15,5 miljoni kroonini, mida kasutasid vähesed hästiteenivad monopolistid, kes tihedas koostöös kodanliku Eesti Majandusministeeriumiga organiseerisid endale litsentside süsteemi abil tohutuid tulusid.¹

Seega oli kodanliku Eesti kaubandus töötajate ekspluateerimise vahendiks, tema eesmärgiks maksimaalse kasumi taotlemine ja paratamatuks järelduseks kaupmehe-müüja ja ostja huvide vastukäivus. Sellepärast oli ka ostja petmine ja tüssamine tavaliseks nähtuseks ning täiel määral kehtis siin Fr Engelsi poolt antud iseloomustus kapitalistliku kaubanduse kohta, mille kohaselt kaubandus kapitalismi tingimustes kujutab endast ainult seaduslikku petmist.²

Sellise, kapitalismi põhilisele majandusseadusele vastava, töörahva ekspluateerimisest läbi imunud ning kapitalistlikul eraomandil baseeruva kapitalistliku kaubanduse organisatsiooni pärandas kodanlik Eesti noorele Nõukogude Eestile, kel tuli organiseerida kaubandust diametraalselt erinevatel eesmärkidel vastavalt sotsialismi põhilise majandusseaduse nõuetele. Nõukogude võimu ees seisis seega ülesanne juurteni purustada ja lammutada see töörahva huvidele risti vastu käiv kapitalistliku kaubanduse organisatsioon.

Juba nõukogude võimu esimeste aktidega³, millega maa kuulutati kogu rahva omanduseks ja natsionaliseeriti pangad ning suurtööstus, loodi tingimused rahvamajanduse kiireks tõusuks, mida tagas vabrikute ja tehaste ning maa peremeesteks saanud tööliste ja talupoegade vaba töö. Samaaegselt asusid partei ja valitsus tegema ettevalmistusi ka suurte kaubandusettevõtete natsionaliseerimiseks.

¹ Vt. J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis, lk. 97.

² Vt. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. III, lk. 297.

³ Vt. Deklaratsioon maa kuulutamisest kogu rahva omanduseks, RT 1940. 77, 744; Deklaratsioon pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise kohta, RT 1940. 77, 745.

Oma kõnes 24. juulil 1940. a. märkis J. Lauristin: „Me peame oma usaldusmeeste ja organisatsioonide kaudu kõik abinõud tarvitusele võtma, et meie töölistele oleks töö kindlustatud ja tarbijatele saaduste ost ja muretsemine võimaldatud.”¹

Kommunistliku partei ja ametiühingute initsiatiivil võttiski töötav rahvas suurimate kapitalistlike kaubandusettevõtete tegevuse oma kontrolli alla, paigutades nendesse ettevõtetesse usaldusmehed. Õigusliku vormistuse leidis usaldusmeeste instituut 9. augustil 1940. a. antud sisekaubanduse korraldamise seaduses, millega loodi sisekaubanduse juhtimise ja korraldamisega seoses olevate küsimuste lahendamiseks Majandusministeeriumi juurde Kaubanduse Korraldamise Komitee ning majandusministrile anti õigus nimetatud komitee ettepanekul määrata ettevõtetesse, mille normaalne ja Eesti rahvamajanduse huvidele vastav edasitegutsemine ei olnud kindlustatud, oma usaldusmehi. Viimased teostasid järelevalvet ettevõtete tegevuse üle, omasid õigust võtta osa ettevõtete juhtimisorganite tegevusest ning võisid seisma panna viimaste korralduste täitmist, kui need korraldused ei olnud kooskõlas rahvamajanduse huvidega.²

Kaubanduse Korraldamise Komitee loomisega moodustati seega juba kaubandusala riiklikku juhtimist teostav keskorgan ning usaldusmeeste instituudi sisseseadmisega võttis nõukogude võim kindla kontrolli alla suurte kapitalistlike kaubandusettevõtete tegevuse ning tegi vajalikke ettevalmistusi nende natsionaliseerimiseks.

Kõrvuti sellega loodi aga ka juba esimesed riiklikud kaubandusettevõtted riigi kapitali osavõtul eraettevõtetena tegutsenud aktsiaseltside ja osäühingute baasil. Nimelt tunnistati 5. augustil 1940. a. seadusega³ Majandusministeeriumile alluvateks riiklikeks ettevõteteks varem eraettevõtetena tegutsenud aktsiaseltsid ja osäühingud, mille aktsiatest või osatähtedest oli riigi valduses 50% või rohkem. Riigi ettevõteteks tunnistatud aktsiaseltside või osäühingute aktsiad ja osatähed, mis kuulusid eraisikutele, loeti riigi omandiks ning nimetatud isikud olid kohustatud need üle andma Majandusministeeriumile.

Nendele ettevalmistavatele sammudele aga järgnes peatselt murrangulise tähtsusega samm — suurte erakaubanduslike ettevõtete natsionaliseerimine.

Juba 25. augustil 1940. a. vastu võetud Eesti NSV Konstitutsiooni⁴ § 8 nägi ette, et „sotsialistliku majandussüsteemi kõrval

¹ J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis, lk. 39.

² Vt. nimetatud seaduse § 2.

³ Riigi kapitali osavõtul seni eraettevõtetena tegutsevate aktsiaseltside (-ühingute) ja osäühisuste riigi ettevõteteks tunnustamise seadus, RT 1940, 93, 918. Selle seaduse alusel antud majandusministri 8. augusti 1940. a. otsusega määrati kindlaks riigi omandiks minevate aktsiaseltside ja osäühingute loetelu, mis hõlmas ka rea kaubandusettevõtteid — vt. RT 1940, 98, 966.

⁴ RT 1940, 111, 1117.

on ENSV seadusega määratud piires lubatud üksiktalupoegade ja käsitööliste eramajapidamised ning väiksed tööstuslikud ja kaubanduslikud eraettevõtted" Järelikult lubas Eesti NSV Konstitutsioon seadustega kindlaks määratud piires tegutseda ainult väikesel kaubanduslikel eraettevõtetel.

Vastavalt sellele võttis Eesti NSV RKN 23. septembril 1940. a. vastu otsuse suurte kaubanduslike ettevõtete natsionaliseerimise kohta.¹ Samas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsuses kinnitati ka natsionaliseerimisele kuuluvate suuremate kaubanduslike ettevõtete nimekiri, mis hõlmas 387 erakaubanduslikku ettevõtet. Hiljem täiendati rea valitsuse aktidega natsionaliseerimisele kuuluvate kaubandusettevõtete nimekirja, nii et tegelikult natsionaliseeriti 1940/1941. a. märgitud aktide alusel üldse 724 erakaubanduslikku ettevõtet.²

Võrreldes natsionaliseeritud kaubandusettevõtete arvu sel ajal eksisteerinud kaubandusettevõtete üldarvuga (ca 9800), torkab silma asjaolu, et natsionaliseeritud ettevõtete arv oli suhteliselt küll väike, kuid natsionaliseerimise tähtsusest saame õige ettekujutuse, kui peame silmas, et natsionaliseeritud kaubandusettevõtete kaubakäive moodustas üle 50% erakaubanduslike ettevõtete üldisest kaubakäibest.³

Kaubandusettevõtete natsionaliseerimise korraldamine pandi Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadile, ning Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissari käskkirjaga 20. septembrist 1940⁴ loodi selleks Kaubanduse Rahvakomissariaadi juurde Natsionaliseerimise Komitee. Viimase ülesannetesse kuulus natsionaliseerimise läbiviimise juhtimine, natsionaliseerimisega seotud jooksvate küsimuste selgitamine, ettepanekute tegemine nende küsimuste lahendamiseks ja juhendite väljatöötamine natsionaliseerimistööde lõpuleviimiseks ning aruannete koostamiseks. Kõik natsionaliseerimisega seotud aruanded, kavad ja ettepanekud esitas Natsionaliseerimise Komitee Kaubanduse Rahvakomissarile. Natsionaliseerimisega seotud ülesannete tegelike läbiviijatena kohtadel aga kasutati juba sisekaubanduse korraldamise seaduse alusel kaubanduslikesse ettevõtetesse määratud usaldusmehi.⁵

Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi Natsionaliseerimise Komitee kasutas oma tegevuses edukalt ära varem eksisteerinud

¹ Vt. Eesti NSV Teataja 1940, 12, 121. Nimetatud otsuse kinnitas Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidium, vt. Eesti NSV Teataja 1940, 15, 150. Hiljem, 12. oktoobril 1940. a. andis Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidium seadluse ka sööklate ja kohvikute natsionaliseerimise kohta, vt. Eesti NSV Teataja 1940, 26, 289.

² Sõn pole arvestatud natsionaliseeritud raamatukauplusi, mis natsionaliseeriti Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 2. septembri 1940. a. otsusega kirjastuste natsionaliseerimise kohta.

³ Vt. „Rahva Hää!“ 25. septembrist 1940.

⁴ Eesti NSV Teataja 1940, 13, 128.

⁵ Vt. Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissari käskkiri nr. 2 20. septembrist 1940. a., Eesti NSV Teataja 1940, 13, 129.

Natsionaliseerimise Peakomitee töökogemusi¹, mistõttu kaubandusettevõtete tegelik natsionaliseerimine toimus võrdlemisi kiiresti ja suuremate raskusteta. Olulise tähtsusega oli siin aga kahtlemata ka see, et kaubanduslike ettevõtete natsionaliseerimist ei tulnud meil teostada nii suure kiirusega, kui seda tuli teha tööstusettevõtete puhul, kus oli karta toodangu langust. Kaubandusettevõtete natsionaliseerimisel jätkus küllaldaselt aega tublide usaldusmeeste valimiseks ja nende instrueerimiseks natsionaliseerimise tegeliku läbiviimise käigus.

Kohtadel teostasid kaubanduslike ettevõtete ülevõtmist riigile kas kohalikud natsionaliseerimiskomiteed või üksikkomissarid. Nii kohalike natsionaliseerimiskomiteede eesotsas seisvad komissarid kui ka üksikkomissarid määrati Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissari poolt ja üldreeglina olid nendeks samasse ettevõttesse juba varem sisekaubanduse korraldamise seaduse alusel määratud usaldusmehed. Kohalike natsionaliseerimiskomiteede ülejäänud koosseisu kinnitas Natsionaliseerimise Komitee. Nii kohalike natsionaliseerimiskomiteede kui ka üksikkomissaride ülesandeks oli võtta üle ettevõtte aktivad ja passivad selleks koostatud bilansiga, koostada ülevõetavate varade kohta üksikasjaline aruanne ja akt ettevõtte natsionaliseerimise kohta.

Natsionaliseerimisele tuleva ettevõtte omanik oli kohustatud komissarile viivitamatult ning täies korras üle andma kõik ettevõtte aktivad ja passivad, varad, dokumendid ja asjaajamise ning täitma kõiki komissari poolt ülevõtmisega ühenduses antavaid korraldusi. Kuni ettevõtte riigile lõpliku ülevõtmiseni oli keelatud ettevõtte normaalse tegevuse katkestamine ettevõtja poolt ja viimane kandis täielikku vastutust ettevõtte varade ja tegevuse eest. Eksimusi nende kohustuste täitmise vastu kvalifitseeriti majandusliku sabotaaži aktideks.

Ettevõtte loeti lõplikult riigile ülevõetuks mitte natsionaliseerimisakti koostamise ja allakirjutamisega, vaid natsionaliseeritud ettevõtte bilansi kinnitamisega Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissari poolt.² Bilansi kinnitamine aga toimus alles pärast selle läbivaatamist rahvakomissariaadi juures moodustatud Bilansside Komisjoni poolt, kellele oli antud õigus teha bilanssides vajalikke parandusi.

¹ Natsionaliseerimise Peakomitee loodi natsionaliseerimise korraldamise seadusega (RT 1940, 89, 870) seoses pankade ja tööstusettevõtete natsionaliseerimisega. Natsionaliseerimise Peakomitee, kellele oli kuulunud ka järgnev natsionaliseeritud ettevõtete juhtimine ja haldamine, oli aga vastavalt Eesti NSV RKN 4. septembri 1940. a. otsusele (vt. Eesti NSV Teataja 1940, 4, 34) oma tegevuse juba lõpetanud ja ettevõtted vastavatele rahvakomissariaatidele haldamiseks üle andnud. Tööstusettevõtete natsionaliseerimisega ühenduses olid natsionaliseeritud ka juba mõned tööstusettevõtetega vahetult seotud kaubandusettevõtted, mis Natsionaliseerimise Peakomitee tegevuse lõpetamisega olid üle antud Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi haldamisele.

² Vt. Eesti NSV RKN määrus natsionaliseeritud ettevõtete bilansside läbivaatamise ja kinnitamise korra kohta, Eesti NSV Teataja 1940, 19, 213.

Pärast ettevõtete lõplikku ülevõtmist asendati ettevõtetesse määratud natsionaliseerimiskomiteed ettevõtete ainuiskuliste juhtidega, keda kinnitas ametisse Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissar¹ kes oma juhendite ja käskkirjadega ühtlasi määras kindlaks ka ettevõtete juhtimise ja tegevuse alused ning ulatuse riiklikes plaanides ette nähtud ülesannete piires.

Rõhuv osa natsionaliseeritud kaubandusettevõtetest anti üle Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi haldamisele, kuid teatud osa kaubandusettevõtetest suunati ka teiste rahvakomissariaatide või ametkondade süsteemi.²

Natsionaliseeritud kaubandusettevõtete baasil kujundatigi algelt välja riiklike kaubandusettevõtete võrk, mida riik asus pidevalt edasi arendama uute riiklike kaubandusettevõtete loomisega ja olemasolevate reorganiseerimisega, kasutades riiklikku kaubandust ühtlasi hoovana kogu kaubandusala ümberkorraldamiseks.

Vastupidiselt riiklikule kaubandusele kapitalistlikes maades, kus väikese kaubakäibe ulatusega riiklik kaubandus taotleb ainult riigi tulude suurendamise eesmärki mõnede tähtsate tarbekaupade monopoliseerimisega ja osutub üheks töötajate uute maksudega koormamise viisiks, taotleb nõukogude riiklik kaubandus Eesti NSV-s tema tekkimise momendist peale kindlalt rahvamajanduse plaani alusel elanikkonna kultuurilise ja majandusliku taseme järjekindla tõstmise eesmärki.

Riiklike kaubandusettevõtete operatiivseks haldamiseks loodi Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi alluvuses 6 kaubastut ja üks trust, mis ühendasid kohalikku jaekaubandust ning ühiskondlikku tootlustamist teostavaid riiklikke ettevõtteid.³ Nendest neli kaubastut loodi segakaubastutena⁴ Tallinnas asuvate riiklike kaubandusettevõtete ja ühiskondliku tootlustamise ettevõtete haldamiseks aga loodi eraldi Tallinna Toidukaubastu, Tallinna Tööstuskaubastu ja Tallinna Toitlustustrust.

Oma ülesannete teostamiseks organiseerisid nimetatud kaubandusorganisatsioonid oma tegevuspiirkonnas vastavalt Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi poolt kinnitatud plaanidele jaekaupluste võrku, ladusid ja baase, organiseerisid ettevõtteid ühiskondliku tootlustamise alal, tootmis-, parandus- ja muid abiettevõtteid oma põhiülesannete parema teostamise eesmärgil, aitasid

¹ Vt. Natsionaliseeritud ettevõtete juhtimise korraldamise seadlus, Eesti NSV Teataja 1940, 15, 151.

² Nii anti natsionaliseeritud raamatukauplused üle Riikliku Kirjastuskeskuse haldamisele ning rida spetsialiseeritud kaubandusettevõtteid anti üle Autotranspordi Peavalitsuse (autotarvete kauplused, vanade autoosade laod ja kauplused) ja Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadi (aiaärid, puulaod, puuhoovid) haldamisele.

³ Vt. Eesti NSV RKN määrus riiklike ettevõtete Kaubastute ja Tallinna Toitlustustrii põhikirjade kinnitamise kohta 29. oktoobrist 1940. a., Eesti NSV Teataja 1940, 39, 449.

⁴ Tartu, Viljandi, Pärnu ja Narva segakaubastud.

kaasa kaupade valiku laiendamisele ja kvaliteedi parandamisele, ühiskondliku toitlustamise taseme tõstmisele jne.

Kõrvuti kaubastute ja tootlustustiga, mis olid kohalikke riiklikke kaubandusettevõtteid ühendavateks kaubandusorganisatsioonideks, organiseeriti Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi süsteemis veel rida vabariikliku tähtsusega riiklikke ettevõtteid. Nii organiseeriti ettevõtte „Tallinna Külmahoone” mille ülesandeks oli peamiselt põllumajanduslike ja teiste kiiresti riknevate saaduste ja kaupade hoidmiseks vajalike külmutusseadmete, külmutus- ja muude ruumide soetamine ning ekspluateerimine. Samuti asutati Eesti NSV Lihakombinaat, mille ülesandeks oli eriti loomade ja toornaha ost ja vastuvõtmine riigi poolt määratud hindadega ja tingimustel, liha ümbertöötamine ning ühiskondliku toitlustamise ettevõtete, organisatsioonide, kaupluste ja lihatöötlemisettevõtete varustamine liha ja lihasaadustega ning liha ja lihasaaduste müük Eesti NSV territooriumil kombinaadi kaupluste võrgu kaudu.¹

Nimetatud ettevõtted allusid otseselt Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadile.

Väga laialdased ülesanded olid ka Põllumajandussaaduste Kokkuostu Komiteel. Viimane oli loodud juba 12. augusti 1940. a. põllumajandussaaduste kokkuostu korraldamise seadusega² toorkordse Majandusministeeriumi juurde põllumajandussaaduste kokkuostu ja turustamisega seotud küsimuste lahendamiseks. Rahvakomissariaatide süsteemi loomisega viidi Põllumajandussaaduste Kokkuostu Komitee Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi alluvusse, kusjuures Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi 28. septembri 1940. a. seadlusega³ laiendati tema pädevust temale lisaks endistele ülesannetele ka lina- ja villakaubanduse korraldamise ülesannete panemisega.

Kõrvuti Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi riikliku kaubandussüsteemiga loodi käsitletaval perioodil Eesti NSV-s kaubakäibe alal veel rida teisigi riiklikke kaubandussüsteeme. Nii loodi Riikliku Kirjastuskeskuse süsteemis, kelle haldamisele läksid üle natsionaliseeritud kirjastused ja neile kuuluvad raamatukauplused ja kellele anti trükkikodade natsionaliseerimisega üle ka viimaste juures asuvad kirjastused ja raamatukauplused, vastav riiklike raamatukaupluste võrk. Samuti loodi raudteelaste toiduainetega ja tööstuskaupadega parema varustamise otstarbel raudteesõlmedes ja liinjaamades kaubandusvõrk „Transtorgpit”⁴ Eesti NSV Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadi süsteemis loodi oma kaubandusettevõtete võrk lille- ja aiaäride, puuladude ja -hoovide näol, Eesti NSV Autotranspordi Peavalitsuse süsteemis aga autotarvete kaupluste, bensiinikaupluste ja -jaamade võrk jne.

¹ Vt. Eesti NSV Teataja 1941, 43, 660 ja Eesti NSV Teataja 1941, 51, 781.

² RT 1940, 101, 1006.

³ Lina- ja villakaubanduse korraldamise seadlus, Eesti NSV Teataja 1940, 15, 152.

⁴ Eesti NSV Teataja 1940, 68, 916.

Riiklik kaubandusvõrk kasvas pidevalt ja hoogsalt. Nii töötasid juba 1. mail 1941. a. riiklike kaubastute süsteemis 861 kauplust ja 107 tootlustamisettevõtet.¹

Kõrvuti riikliku kaubandussektori loomisega ja riikliku kaubandusvõrgu väljakujundamisega likvideeriti vanad, kodanlikust ühiskonnast pärinevad, tööliklassi huvidega kokkusobimatud kaubanduslikud asutused ja organisatsioonid, nagu Kaubandus-Tööstuskoda, Üleriiklik Kaupmeeste Seltside Keskliit, Tallinna Börs jne.² Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 28. märtsi 1941. a. määrusega³ likvideeriti ka kõik aktsiaseltsid ja osaühingud, kelle ettevõtted ja varad ei olnud veel natsionaliseeritud.⁴

* *

*

Kõrvuti riikliku kaubandussektori loomisega ja riikliku kaubanduse arendamisega viidi nõukogude võimu poolt läbi kodanlikust Eestist pärineva kooperative kaubandusorganisatsiooni ümberkujundamine nõukogulikule alusele. See ümberkujundamine toimus V. I. Lenini poolt artiklis „Kooperatsioonist” antud juhiste alusel ja Nõukogude Liidu vastavate kogemuste ärakasutamise baasil.

Kodanliku Eesti kogemused olid veelkordselt näidanud, et kapitalismi tingimustes, allutatuna kapitalismi majandusseadustele muutub kooperatsioon paratamatult vaid kapitalistliku kaubanduse üheks erivormiks.

Kooperatiivid oma algvormis tekkisid erilise liikumise tulemusena, mille eesmärgiks oli kõrvaldada vahendaja-kaupmees tootja ja tarbija vahelt. Sealjuures omistavad väikekodanlikud teadlased eriti tarbijate kooperatsioonile väga suure tähtsuse ja püüavad tõendada isegi seda, et tarbijate kooperatsiooni laiendatud tootmis-tegevus viivat kapitalistlike vormide väljatõrjumisele rahvamajanduslikust tootmisest ning seega evolutsiooniliselt, ilma klassivõitluse teravnemiseta kapitalismilt sotsialismile. V. I. Lenin näitas aga nende seisukohtade absurdust juba 1910. a. rahvusvahelisel kongressil Kopenhagenis.⁵

V. I. Lenin näitas, et kapitalismi tingimustes võimaldavad puhtproletaarsed kooperatiivid tööliklassi majandusliku seisukorra

¹ Vt. „Kommunist” 15. juunist 1941.

² Vt. RT 1940, 89, 867; Eesti NSV Teataja 1940, 25, 281; Eesti NSV Teataja 1941, 23, 302.

³ Vt. Eesti NSV RKN määrus aktsiaseltside ja osaühingute likvideerimise kohta, Eesti NSV Teataja 1941, 36, 541.

⁴ Need aktsiaseltsid, kelle ettevõtted või varad olid natsionaliseeritud, samuti aktsiaseltsid ja osaühingud, kelle aktsiad või osatähed kuulusid Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisusele ja kelle bilansid olid üle antud tema bilanssi, loeti likvideerituks ettevõtete ja varade natsionaliseerimisega ja bilansside ülekandmisega.

⁵ V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 242/243.

mõnesugust paranemist, et tarbijate kooperatiivid abistavad töölisklassi majanduslikus ja poliitilises võitluses streikide, lokautide jne. korral, ja et nad on kooliks, mis õpetab töölisklassile tarbimise organiseerimist tulevases sotsialistlikus ühiskonnas. Samal ajal aga kriipsutas V. I. Lenin alla, et senikaua, kuni tootmisvahendid jäävad kapitalistide kätte, on kooperatiivide tegevus äärmiselt piiratud ja kapitalistliku konkurentsi tingimustes omavad nad puhtkaubanduslike ettevõtetenä paratamatult tendentsi muutuda kodanlikeks aktsiaseltsideks, võides vaid asjatult tekitada pettekujutuse, nagu oleksid nad sotsiaalse küsimuse lahendamise abinõuks.

Ajaloolised kogemused on kinnitanud V. I. Lenini poolt antud iseloomustuse õigsust. Kooperatsioon on kõikjal kapitalistlikes maades sattunud üha suuremasse sõltuvusse kapitalistlikest pankadest ja muutunud tavaliseks maksimaalset kasumit taotlevaks kapitalistlikuks organisatsiooniks. Kujukalt näitas seda ka kodanliku Eesti tarbijate kooperatsioon, kus tarbijate kooperatiivid omasid erakapitalistlike aktsiaseltsidega võrreldes ainult üht formaalset eritunnust ja nimelt muutuvat kapitali, s. o. liikmetel oli õigus lahutada ühingust ja tagasi nõuda oma osamaks. Teine eritunnus, mida kodanlikud teadlased püüdsid kooperatiivile omistada, s. o. nagu poleksid kooperatiivid vahendajaks kasusaamise eesmärgil, langes täielikult ära, kadus aegade jooksul jäljetult, mida kui fakti pidid tunnistama ka kodanluse esindajad ise.

Iseloomulik oli seegi, et kooperatiivide haldamise organisatsiooni vorm kodanlikus Eestis oli analoogne erakapitalistlike aktsiaseltside haldamise organisatsiooni vormiga. Kooperatiivide juhtkond koosnes kapitalistidest, maal küla jõukate kihtide esindajaist, kusjuures see osa töörahvastki, kes oli kooperatiividesse kaasa tõmmatud, oli kulakute ja teiste küla kapitalistlike elementide mõju all.

Ometi, lähtudes kooperatsiooni olemusest endast, on selge, et vabaštades teda kapitalismi mõju alt, võib ja saab kooperatsiooni sotsialistlikus ühiskonnas edukalt ära kasutada töötajate sotsialistlikule ülesehitustööle kaasatõmbamise ühe vormina.

Nagu õpetab V. I. Lenin, pärandab kapitalistlik kord kooperatsioonide näol uuele sotsialistlikule korrale laialdase massiorganisatsiooni, mida ei ole vaja natsionaliseerida, vaid mida võib ümber lülitada sotsialismi rööbastele. V. I. Lenin näitab, et vanade ühistegelaste unistustes oli palju fantastilist ning nende fantastika seisis selles, „et nad unistasid kaasaegse ühiskonna rahulikust ümberkujundamisest sotsialismi abil, arvestamata sellist põhilist küsimust nagu seda on klassivõitlus, nagu seda on poliitilise võimu vallutamine töölisklassi poolt, nagu seda on ekspluataatorite klassi võimu kukutamine. Ja sellepärast on meil õigus, kui me näeme selles „kooperatiivses“ sotsialismis ainult fantastikat, näeme midagi romantilist, koguni labast unistustes, mille kohaselt võib rahva lihtsa kooperaerimisega muuta klassivaenlased klassikaastöölisteks

ja klassisõja klassirahuks (niinimetatud kodurahuks)”¹ Kuid edasi näitab V. I. Lenin, et sotsialismi tingimustes, pärast proletaarset revolutsiooni, kui võimult on kukutatud kodanlus ja võimule tulnud töölisklass „ paljugi sellest, mis oli vanade kooperaatorite unistustes fantastilist, isegi romantilist, isegi labast, muutub nüüd kõige reaalsemaks, kaunistamata tegelikkuseks”²

Uutes tingimustes, nõukogude korra tingimustes peab muutuma ja muutub kogu kooperasiiooni olemus ja kooperasioonist kui kapitalistliku majandussüsteemi osisest peab saama ja saab sotsialistliku majandussüsteemi osis; nõukogude võim peab ainult igati arendama kooperatiivset liikumist, teda suunama, teda majanduslikult toetama ning organisatsiooniliselt kindlustama ja siis saab teda edukalt kasutada sotsialismi ülesehitamiseks — need on V. I. Lenini poolt tema kooperasiooniplaanis kindlalt fikseeritud ideed.

Kommunistliku partei juhtimisel asuski Eesti NSV valitsus 1940. a. kooperasiiooni üle viima nõukogude rööbastele. Eeltingimused selleks olid loodud juba kodanlikku kooperasiiooni kammitsais hoidnud pankade ja suurettevõtete natsionaliseerimisega.

Esimeseks sammuks sel alal oli kodanlikust korrast pärineva Eesti Ühistegelise Liidu kui kodanliku režiimi ja majanduselu tingimustes loodud organisatsiooni likvideerimine³, sest tema tegevus kooperasiiooni juhtimisel oli vastuolus Nõukogude riigis välja arendatud kooperasiiooni põhimõtetega. Likvideeritud Eesti Ühistegelise Liidu ülesanded kooperatiivide juhtimise ja kontrolli alal pandi reale Eesti NSV rahvakomissariaatidele ja nimelt: kirjastuskooperatiivide alal — Hariduse Rahvakomissariaadile, tarbijate kooperatiivide alal — Kaubanduse Rahvakomissariaadile, töönduslike kooperatiivide alal — Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadile, korteri- ja elektrikooperatiivide alal — Kommunaalmajanduse Rahvakomissariaadile, põllumajandus- ja kalanduskooperatiivide alal — Põllutöö Rahvakomissariaadile ning krediidi- ja kindlustuskooperatiivide alal — Rahanduse Rahvakomissariaadile.

Nimetatud rahvakomissariaatide poolt viidi läbi kooperatiivide organisatsiooni ja töö ümberkorraldamine NSV Liidus juba välja kujunenud kooperatiivide juhtimise uute organisatsiooniliste vormide kasutuselevõtmisega. Kooperasiiooni reorganiseerimine toimus ühelt poolt tema juhtimisorganite isikulise koosseisu muutmisega kapitalistlike elementide eemaldamise teel kooperatiivide juhtimisest ja nende asendamisega töötava rahva hulgast pärinevate isikutega ning teiselt poolt kooperatiivide juhtimise rajamisega nõukoguliku kooperasioidemokraatia põhimõtetele.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., lk. 433.

² Sealsamas, lk. 427.

³ Vt. Eesti NSV RKN 15. oktoobri 1940. a. määrus „Eesti Ühistegelise Liidu likvideerimise kohta” Eesti NSV Teataja 1940, 27. 313.

Tarbijate kooperatsiooni reorganiseerimine toimus Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadi otsesel juhtimisel, kusjuures viimane juhendus selles reorganiseerimistöös ühelt poolt NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 25. jaanuari 1939. a. määrusest¹ ja teiselt poolt NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 15. jaanuari 1941. a. määrusest tarbijate kooperatsiooni organiseerimise kohta Leedu, Läti ja Eesti NSV-s.²

Tuginedes nendele NSV Liidu valitsuse ja ÜK(b)P Keskkomitee aktidele, andis Eesti NSV RKN 15. veebruaril 1941. a. määruse tarbijate kooperatsiooni organiseerimise kohta Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis.³

Vastavalt sellele määrusele organiseeriti Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisuse (ETK) baasil Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit keskusega Tallinnas ning tarbijate kooperatiivide maakondlikud liidud, ühendades viimastesse vastava maakonna territooriumil asuvad maa, linna ja tööliste tarbijate kooperatiivid.⁴ Maakondade täitevkomiteedele pandi ette luua kuni tarbijate kooperatiivide maakondlike liitude juhatuste valimiseni kolmeliikmelised tarbijate kooperatiivide maakondlike liitude ajutised orgbürood koosseisus büroo esimees ja kaks liiget, kellest üks korraldaks kaubanduslikku tööd ja teine põllumajandussaaduste kokkuostu. Tarbijate kooperatiivide maakondlike liitude orgbüroodele anti üle ETK hulgibaasid, mis asusid Eesti NSV linnades (välja arvatud Tallinn), tarbijate kooperatiivide maakondlike liitude universaalsete kaubandusbaaside organiseerimiseks.

Samas määrukses määrati kindlaks ka tarbijate kooperatiivide ja nende maakondlike liitude juhatuste ja revisjonikomisjonide valimised kooperatiivi liikmete või volinike koosolekuil: tarbijate kooperatiivides 20. veebruarist kuni 20. märtsini 1941. a., tarbijate kooperatiivide maakondlikes liitudes 20. märtsist kuni 1. aprillini 1941. a. Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu juhatuse valimised määrati 3. aprillile 1941. a. Valimised tarbijate kooperatiivides tuli läbi viia juba tarbijate kooperatiivi uue tüüppõhimääruse kohaselt, mis kinnitati Eesti NSV RKN poolt ülalmainitud määruse lisana.⁵

¹ О работе потребительской кооперации, Бюллетен Центрсоюза 1939, 3, 13. See määrus nägi ette rea abinõusid tarbijate kooperatsiooni töö edasiseks parandamiseks ning tema lisana oli kinnitatud ka tarbijate kooperatiivide uus tüüppõhikiri.

² ЦП СССР 1941, 3, 44.

³ Eesti NSV Teataja 1941, 23, 296.

⁴ Harjumaa Tarbijate Kooperatiivide Maakondlik Liit hõlmas nii Harjumaa kui ka Tallinna linnas töötavaid tarbijate kooperatiive, välja arvatud Tallinna Tarbijate Kooperatiiv, mis vahetult allus Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklikule Liidule. Vt. Eesti NSV Teataja 1941, 36, 545.

⁵ Vt. Tarbijate kooperatiivide normaalpõhikiri, Eesti NSV Teataja 1941, 23, 296.

Algas väga vastutusrikas periood tarbijate kooperasiivide elus — tarbijate kooperasiivide tegelik ümberorganiseerimine valitsuse poolt antud juhiste alusel, kooperasiivide demokratiseerimine, kooperasiivide uute juhtimisorganite valimine.

Pidades silmas tarbijate kooperasiivide suurt tähtsust töötajate laia hulkade kaasatõmbamisel sotsialistlikku ülesehitustöösse, juhtis kommunistlik partei kindlalt kogu seda ulatuslikku ümberkorraldamise protsessi. Juba 5. veebruaril 1941. a. kokku astunud EK(b)P IV kongress andis otseselt direktiivi: läbi viia tarbijate kooperasiivide juhatuste ja revisjonikomisjonide eelseisvad valimised nii, et kooperasiive juhtivate kaadrite uuendamisega kindlustada kooperasiivide ümberkorraldus nõukogude korra kohaselt.¹

Juhtkirjas „Aktiivsemalt kooperasiive organiseerima” kirjutas sel puhul ajaleht „Kommunist”:

„Tarbijate kooperasiivide ja maakondade tarbijate kooperatiivide liitude juhatuste ja revisjonikomisjonide valimised on kohalike parteiorganisatsioonide ja täitevkomiteede tähtsaks poliitiliseks ülesandeks.

Ühistegelike organisatsioonide juhatuste ja revisjonikomisjonide valimiste läbiviimise tulemusena peab saavutama tarbijate kooperasiivide juhtiva koosseisu uuendamist. Ühistegelikele tööle tuleb valida parteilisi ja parteituid bolševikke julge edestamisega tööliste, talupoegade ja töötava intelligentsi hulgast. Parteioorganisatsioonid ja täitevkomiteed peavad hoolitsema, et ühiskaubanduse aparaadist eemaldataks isikud, kes pidurdavad ja ajavad sassi nõukogude ühistegevuse tööd. On paratamatult vajalik arendada ühiskaubanduslikus töös kriitikat ja enesekriitikat ja tõsta kooperasiivide liikmete aktiivsust. Peab organiseerima töötajate uute kihtide massilist värbamist kooperasiivide liikmeks.”²

Kommunistliku partei juhtimisel viidigi edukalt läbi kooperasiivide liikmeskonna nimekirjade revideerimine, nende puhastamine „surnud hingedest” ja massiline uute liikmete värbamine.

Kodanliku korra tingimustes oli kodanlus olnud valvel selle eest, et kooperasiivide liikmeskonda ei satuks mõni revolutsiooniline tööline või kehvik, kuid samal ajal oli kooperasiivide liikmete nimekirja kunstlikult paisutatud „surnud hingede” arvel. Nii näitas nimekirjade revideerimine, et näiteks Pärnumaal oli nimekirjas hoitud 7409 liikmest tegelikke liikmeid ainult 4249, ning mõnigi kooperatiiv kuivas kontrollimise järel kokku rohkem kui poole võrra.³ „Surnud hingede” nimekirjast kõrvaldamise tagajärjel vähenes kooperasiivide liikmete arv 55 000-lt 48 000-le, kuid juba märtsi keskpaigaks tõusis see uute liikmete värbamise kampaania tulemusena 112 000-ni. Seega suurenes kooperasiivide liikmeskond lühikese aja jooksul 170% võrra, kusjuures mõnedes maakondades,

¹ Vt. „Rahva Hää” 15. veebruarist 1941.

² „Kommunist” 1. märtsist 1941.

³ Vt. „Rahva Hää” 4. märtsist 1941.

kus parteiorganisatsioonid ja täitevkomiteed tegid eriti tõhusat selgitustööd tööraha hulgas, võttis maaelanikkonna koostööks eriti laia ulatuse. Nii moodustas tarbijate kooperatiivide liikmete arv Järvamaal 21,6% kogu maakonna elanike üldarvust. Viljandimaal ulatus see protsent 15-ni, Pärnumaal 13-ni jne. Üheainsa nädala jooksul värvati Petserimaal, kus varem oli olnud ainult 500 tarbijate kooperatiivide liiget, kooperatiividele üle 5000 uue liikme.¹

2. märtsil 1941. a. algasid kõikjal üle maa tarbijate kooperatiivide peakoosolekud, kus valiti uued kooperatiivide juhtimisorganid. Üksmeelselt avaldasid töötajad neil koosolekutel oma rõõmu demokraatliku valimiskorra üle, mille tagas uus nõukogulik kooperatsioonidemokraatia. Kommunistide otsesel osavõtul ja juhtimisel viidi tarbijate kooperatiivide peakoosolekud kõikjal läbi töötajate poliitilise aktiivsuse tähe all ja kooperatiivide juhtimisorganitesse valiti tööliklassile ustavad töötajad ning suleti neisse pääs kodanluse esindajatele. Samasuguse töötajate poliitilise aktiivsuse tõusu tingimustes toimusid ka tarbijate kooperatiivide maakondlike liitude juhtimisorganite valimised.

Kooperatsiooni juhtimisorganite valimiskampaania käigus toimus üle maa ligi 400 selgituskoosolekut ja kõigil neil arvukail koosolekuil tervitas töötav rahvas üksmeelselt Eesti NSV RKN ja EK(b)P KK määrust tarbijate kooperatsiooni organiseerimise kohta. Kooperatsiooni liikmete hulgas moodustas esmakordselt Eesti tarbijate kooperatsiooni ajaloos naiste protsent $\frac{1}{5}$ kooperatsiooni liikmete üldarvust.²

3. aprillil 1941. a. astus kokku tarbijate kooperatsiooni esimene vabariiklik kongress. Kongressi 202 saadikut avaldasid kooperatiivide ümber koondunud 126 000 tarbija tahet. Kongress märkis ära, et 31. märtsiks 1941. a., s. o. poolteise kuu jooksul oli reorganiseeritud 166 kooperatiivi ning tõstetud kooperatiivkaupluste ja müügi-kohtade arv 1250-le. Võrdluseks olgu märgitud, et 1. jaanuaril 1940. a. oli Eestis üldse 585 ja 1. jaanuaril 1941. a. 795 kooperatiivkauplust. Seega oli nõukogude korra tingimustes lühikese ajaga saavutatud kooperatiivkaubanduse võrgu järsk laienemine. Kongress fikseeris plaaniliste ülesannetena aasta lõpuks 1535 kauplusest (neist ühiskondlike tootlustamise ettevõteteid 103) koosneva kaubandusvõrgu väljakujundamise, liikmete arvu tõstmise 140 000-le ja kaubakäibe tõstmise 550 miljoni rublani.³

Kongress valis Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu juhtimisorganid, arutas läbi ja võttis vastu Eesti Tarbijate

¹ Vt. „Kommunist“ 16. märtsist 1941 ja „Rahva Hää“ 4. märtsist 1941.

² Vt. „Kommunist“ 4. aprillist 1941.

³ Vt. „Rahva Hää“ 4. aprillist 1941.

Kooperatiivide Vabariikliku Liidu põhikirja¹ ning määras kindlaks tarbijate kooperatsiooni edasised tööülesanded. Viimaste hulgas tuleb eriti märkida juhatusele pandud kohustust organiseerida massilist liikmete värbamist ja teha pidevat kooperatsioonilist propagandat, pühendada erilist tähelepanu kaadrite ettevalmistamisele kooperatiivorganisatsioonide jaoks, organiseerida ulatuslik kaubandusvõrk küldes, väikelinnades ja töölisasulais, laiendada NSV Liidu RKN ja ÜK(b)P KK 9. jaanuari 1941. a. määruse kohaselt laiatarbekaupade ja toidukaupade tootmist kohalikust toorainest ning teostada pidevat kontrolli kooperatiivide ja nende maakondlike liitude tegevuse üle niihästi majanduslikul kui ka poliitilisel alal.²

Seega oli 1941. a. I kvartali lõpuks läbi viidud tarbijate kooperatsiooni reorganiseerimine ning tarbijate kooperatsiooni tegevus rajatud kindlale nõukogulikule alusele.

Eespoolmärgitud Eesti NSV RKN 15. veebruari 1941. a. määrusega oli sätestatud ka tarbijate kooperatsiooni tegevussfäär. Eesti NSV linnades säilitati kõrvuti riikliku kaubandusvõrguga linnades olemas olev tarbijate kooperatiivide võrk. Tarbijate kooperatsioonil lubati turustada iga liiki põllumajandussaadusi, teostada toorainete ja jäätmete kokkuostu, kalapüüki, kalade kokkuostu ja ümbertöötamist ning luua nendel eesmärkidel vajalikke ettevõtteid. Ühtlasi pandi tarbijate kooperatiividele mineraalväetiste, jõusöödade, põllutöömashinade ja -inventari, naftasaaduste ning söe müük.

Et Eesti NSV-s olid natsionaliseeritud ainult suured kaubanduslikud eraettevõtted, mis põhiliselt asusid suuremates linnades, omades vaid üksikuid osakondi maal ja väikelinnades, siis ei olnud otstarbekohane luua väikelinnades ja alevites riiklikku kaubandusvõrku. Silmas pidades NSV Liidu kogemusi, otsustasid kommunistlik partei ja Eesti NSV valitsus seetõttu panna maa ja väiksemate linnade kaupadega varustamise kooperatiivkaubanduslikule sektorile, tugevdades seda sektorit neis linnades ja maal asuvate natsionaliseeritud kaubandusettevõtete üleandmisega kooperatiivkaubanduslikele organisatsioonidele. 23. märtsil 1941. a. andiski Eesti NSV RKN määruse natsionaliseeritud kaubanduslike ettevõtete kooperatiivkaubanduslikule sektorile üleandmise kohta³, millega 71 natsionaliseeritud kaubanduslikku ettevõtet, mis asusid maal või väiksemates linnades, anti üle Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariikliku Liidu süsteemi. Hiljem suurendati mõnin-

¹ Nimetatud põhikiri kinnitati Eesti NSV RKN poolt 11. aprillil 1941. a., vt. Eesti NSV Teataja 1941, 48, 716. Juba varem, 2. aprillil 1941. a., oli Eesti NSV RKN kinnitanud ka Eesti NSV tarbijate kooperatiivide maakondliku liidu normaalpõhikirja, vt. Eesti NSV Teataja 1941, 48, 713.

² Vt. „Kommunist” 4. aprillist 1941.

³ Eesti NSV Teataja 1941, 36, 550.

gate täiendavate aktidega veelgi kooperasiiooni süsteemi üle antavate ettevõtete arvu.¹

Kooperatiivkaubanduse edasiseks hoogsaks arenemiseks olid loodud kõik tingimused ja 1941. a. juuniks oli kooperatiivne kaubandusvõrk tõusnud juba 1498 kaupluseni ning tarbijate kooperatiivide liikmete arv 134 000-ni.²

Peale tarbijate kooperasiiooni evis Eesti NSV-s oma kaubandusvõrku veel invaliidide kooperasiioon ja vähesel määral ka töonduslik kooperasiioon. Partei ja valitsus võtsid kasutusele vahendeid ka nende kooperasioonisüsteemide nõukogulikule alusele ümberkorraldamise suhtes.³

Kooperatiivorganisatsioonide nõukogulikeks kooperatiivorganisatsioonideks ümberkujundamisel Nõukogude riigivõimu poolt kasutusele võetud abinõud omasid tohutut tähtsust. Kooperasiioon kui massiorganisatsioon vabastati kodanlikest ahelaist ja ta muutus töörahva hulkade poliitilise jõu üheks vormiks, mis suutis kommunistliku partei ja riigiorganite juhtimisel tulla toime küllaltki ulatuslike ülesannetega sotsialismi ülesehitustöös.

Riikliku ja kooperatiivse kaubandusvõrgu loomisega oli kaubanduse sotsialistlik sektor saanud tugevaks teguriks Eesti NSV kaubanduses ning kapitalistlikule kaubandussektorile, eriti tema suurkaubanduslikele ettevõtetele oli antud purustav löök. Suured erakapitalistlikud kaubandusettevõtted lakkasid olemast ja kaubakäibesse jäi teatavaks ajaks püsima veel ainult väikeerakaubanduslike ettevõtete võrk.

Juba 5. veebruaril 1941. a. võis EK(b)P KK oma tegevusaruanandes EK(b)P IV kongressile märkida, et natsionaliseerimise tulemusena oli hulgikaubandus peaaegu täielikult muutunud riiklikuks, oli olemas juba 1826 riiklikku ja kooperatiivset kauplust 55—60 miljoni rublase kaubakäibega kuus ja riikliku ning kooperatiivse jaekaubanduse käive moodustas juba sel ajal 65—70% üldisest kaubakäibest.⁴ EK(b)P IV kongress andis ka kindlad direktiivid,

¹ Vt. Eesti NSV Teataja 1941, 65, 1054.

² Vt. „Kommunist” 15. juunist 1941.

³ Nii andis Eesti NSV RKN 7. jaanuaril 1941. a. määruse Eesti invaliidide kooperasiiooni põhimääruse kinnitamise ja invaliidide kooperasiiooni organiseerimise kohta (vt. Eesti NSV Teataja 1941, 4, 58), millega sätestati invaliidide kooperasiiooni nõukogulikele alustele üleviimise põhimõtted. Invaliidide kooperasiiooni riiklik juhtimine pandi Eesti NSV Sotsiaalkindlustuse Rahvakomissariaadile. Kodanlikust korrast pärinenud töonduslikud kooperatiivid aga olid oma valdavas osas muutunud puhtkapitalistlikeks ettevõteteks ja nende varad natsionaliseeriti tööstusettevõtete natsionaliseerimisega. Üksikute järelejäanud käsitööstuslike artellide juhtimine pandi pärast Eesti Ühistegelise Liidu likvideerimist Eesti NSV Kohaliku tööstuse Rahvakomissariaadile, mille koosseisus moodustati Artellide Peavalitsus, kelle ülesandeks oli käsitööstuslike artellide üldjuhtimine, organiseerimine, nende tegevuse kontrollimine ja järelevalve — vt. Eesti NSV Teataja 1940, 25, 277 ja Eesti NSV Teataja 1941, 55, 871.

⁴ Vt. „Kommunist” 14. veebruarist 1941.

mis said riigiorganitele ja kaubandusorganisatsioonidele vankumateks tegevusjuhisteks nõukogude kaubanduse edasiarendamisel. Nendes direktiivides kohustati riikliku ja kooperatiivse kaubanduse organeid laiendama kaubandusvõrku, eriti toiduainete kaupluste ja kioskite osas ning eelkõige töölisrajoonides, korraldama kehvik- ja keskmiktalupoegade majanduslike ja kultuuriliste vajaduste rahuldamist, pöörates erilist tähelepanu põllumajanduse põhirajoonidele, ning suures ulatuses organiseerima tööd toiduainete ressursside suurendamiseks sigade nuumamise, kalapüügi, puu- ja aedvilja hoidistamise jne. teel.¹

Partei ja valitsuse igakülgse hoolitsuse tulemusena kasvas ja tugevnes sotsialistlik kaubandussektor pidevalt ja järjekindlalt kuust kuusse. Nii omasid 1. aprillil 1941. a. riiklikud ja kooperatiivsed organisatsioonid juba 2770 jaekaubanduslikku ettevõtet ning sotsialistliku sektori kaubakäive moodustas 90% üldisest kaubakäibest², kusjuures erakaubandus oli muutunud täielikult sõltuvaks riiklikust sektorist, kelle käes oli hulgikaubandus. 1941. a. I kvartali plaani täitis riiklik ja kooperatiivne kaubandus 113,7%-liselt, kusjuures II kvartali plaani täitmise protsent oli veelgi kõrgem.³

Suur osatähtsus nende näitajate saavutamisel oli ka nõukogude võimu poolt kasutatavatel finantshoobadel. Nii näiteks ainuüksi kaubandusalaste kapitaalehituste finantseerimiseks nägi Eesti NSV 1941. a. riigieelarve ette 5 620 000 rubla, sellest riiklikule kaubandusele 4 560 000 rubla ja kooperatiivkaubandusele 1 060 000 rubla.⁴

* *

• *

Turu vallutamine sotsialistliku kaubandussektori poolt ja nõukogude kaubanduse põhialuste ellujuurutamine toimus ägeda klassivõitluse tingimustes, kus võimult kukutatud kodanlus püüdis kõigi vahenditega vastu töötada nõukogude võimule, kõigutada nõukogude võimu majanduslikke positsioone ja diskrediteerida nõukogude võimu rahva silmis.

Kaotades või olles kaotamas oma majandusliku võimu tugipunkte ning nähes, et lootus imperialistide interventsioonile ei õigusta end, ei julgenud eesti kodanlus küll avalikult välja astuda nõukogude võimu vastu, kuid ta kasutas oma veel olemas olevaid majanduslikke positsioone selleks, et saboteerida nõukogude võimu poolt kasutusele võetavate abinõude ellurakendamist. Kasutades mitmesuguste vahendite hulgas eriti laialdaselt iga liiki majandusliku sabotaazi võtteid, sulgesid kapitalistid-kaupmehed oma ette-

¹ Vt. „Kommunist” 15. veebruarist 1941.

² Vt. „Rahva Hääli” 24. maist 1941.

³ Vt. „Kommunist” 15. juunist 1941.

⁴ Vt. „Kommunist” 9. aprillist 1941.

võtteid, rikkusid ja hävitasid tooteid, jätsid täitmata majandusala! kehtestatud õigusakte või hoidsid kõrvale nende täitmisest, arendasid spekulatsiooni ning püüdsid igati desorganiseerida kaubandusvõrgu tööd ning elanikkonna kaupadega varustamist.

Neis tingimustes tuli kohe pärast nõukogude võimu väljakulutamist alustada teravat võitlust kapitalistide majandusliku sabotaaži vastu.

Kutsudes töörahva hulki üles valvsusele ning laimu ja paanika levitajatele vastulöögi andmisele, arendasid kommunistid laialdast selgitustööd rahvahulkades, näidates, et nõukogude võim kindlustab kõigile ausatele ja rahva teenimisele asunud kaupmeestele tunnustuse ja toetuse, ning et kaupmehed võivad rahulikult edasi tegutseda meie ühiskonna huvides ja „ ühelegi kuritahtlikule kuuldule turgude kaotamisest ja kaupluste sulgemisest ei tule tähelepanu pöörata, vaid kuritahtlikud provokaatorid õigesse kohta toimetada”¹

Samal ajal, kasutades riigiaparaati ja õigust kui hoobasid klassivaenlaste vastupanu mahasurumiseks, võtsid partei ja valitsus koheselt kasutusele rea abinõusid võitluseks kodanluse majandusliku sabotaaži vastu, millega ühelt poolt allutati kapitalistlike kaubandusettevõtete tegevus riigiaparaadi rangele kontrollile ning teiselt poolt tugevdati repressioone nende kapitalistide suhtes, kes jätsid täitmata nõukogude võimu korraldusi või töötasid nendele vastu.

Nende vahendite hulgas omas erilist tähtsust 25. juulil 1940. a. antud majandusliku sabotaaži vastu võitlemise seadus², millega kehtestati karmid kriminaalsanktsioonid isikute suhtes, kes panid toime sabotaažiakte Eesti riigi või rahvamajanduse huvide kahjustamise eesmärgil. Majanduslikuks sabotaažiks loeti selle seaduse järgi niisugust tahtlikku tegevust või tegevusetust, mis oli sihitud riigi või rahvamajanduse huvide vastu või millega võidi riigile või rahvamajandusele tekitada kahju, olenemata nii tekitatud kahju suurusest kui ka sellest, kas kahju saabus või jäi saabumata. Eriti loeti majanduslikuks sabotaažiks igasuguse majandusliku töö või tegevuse katkestamine või oma ülesannete hooletu täitmine. Sabotaažiks kvalifitseeriti samuti majandusosalal kehtivate seaduste, määruste ja igasuguste muude riigivõimu korralduste täitmata jätmine või kõrvale hoidumine nende täitmisest, kasutades selleks mitmesuguste juriidiliste vormide kaudu avanevaid võimalusi või muid võtteid, samuti tootmisvahendite, toorainete ja toodete rikkumine ning hävitamine ja ettevõtete osaline või täielik likvideerimine. Majandusliku sabotaažiga võrdsustati sabotaažile kaasaaitamine, sabotaaži kaasteadmine ja sabotaažile õhutamine.

¹ J. Lauristin, Esimene nõukogude aasta Eestis, lk. 41.

² RT 1940, 80, 767

Selgitades selle seaduse mõtet laiadele hulkadele, kirjutas ajaleht „Kommunist”, et „ühiskonnavaenlastele on sabotaaži vastu võitlemise seadusega antud viimane hoiatus, et jätku oma must mäng. Kõigile teistele kodanikele on tuletatud meelde, et nad ei võtaks kuulda ässitajaid ja kõrvasosistajaid ega laseks ahvatleda end libedale teele. Kuid samuti on igale kodanikule veel tuletatud meelde seda, et tal on oma kohusetunne ja vastutus ühiskonna ees, et hooletus, lohakus ja hoolimatus töös on nüüd kuritegu.”¹

Ometi ei saa jätta märkimata, et kuni uue riigiaparaadi väljakujundamiseni ei suudetud veel täieliku efektiivsusega ellu viia partei ja valitsuse poolt kasutusele võetud abinõusid võitluses kodanluse majandusliku sabotaaži vastu. Selle põhjuseks oli kontrolli nõrkus õigusaktide täpse täitmise üle, mis omakorda tulenes sellest, et asutustes töötaval uuel kaadril puudusid veel küllaldased töökogemused ja suur osa vanast, nõukogude võimu poolt ärakasutatavast riigiaparaadi kaadrist tundis veel otseselt kaasa kodanlusele ning ilmutas võitluses kodanluse majandusliku sabotaaži vastu ilmset loidust.

Hiljem, kui keskuses ja kohtadel oli juba välja kujundatud uus nõukogude riigiaparaat, aktiveerus järsult võitlus kodanluse majandusliku sabotaaži vastu. Pealegi murti suurte erakaubanduslike ettevõtete natsionaliseerimisega ning koöperatsiooni vabastamisega kapitali ja kodanluse mõju alt suurkapalistide ja -spekulantide majanduslik jõud kaubanduses, mis kaheldamatult tugevdas nõukogude võimu positsioone.

Püsima oli aga jäänud kesk- ja väikekaupmeestest koosnev erakaubanduslik sektor, mis moodustas veel soodsa pinna kapitalismi taaselustumiseks. See säilinud erakaubanduslik sektor püüdis edasi tegutseda vanadel kapitalistliku kaubanduse põhimõtetel, osutas vastupanu nõukogude võimu sammudele nõukogude kaubanduse põhimõtete elluviimisel, arendas spekulatsiooni ning tekitas häireid kaubandusvõrgu töös.

„Kodanlus on küll surutud kõrvale, kuid ta pole veel likvideeritud. Klassivaenlane on tõmbunud tagasi oma peiduurkasse ja varitseb parajat juhust, et kahjustada suurt sotsialismi ülesehitustööd. Viimased päevad pakuvad selleks küllalt selge näite. Kasutades töörahva kurnamisest saadud kapitale, hakati spekulatsiooni eesmärgil kokku ostma kaupu. Kuid vähe sellest. Levitati provokatsioonilisi kuulujutte kaupade puudusest, et rahvamassi viia paanikasse,” kirjutas ajaleht „Kommunist” oma juhtkirjas 5. oktoobril 1940. a.

Kodanluse kätte jäänud kapitalid ning erakaubanduslik sektor olid faktid, mida nõukogude võimul tuli arvestada kaubanduse korraldamisel ja kaubakäibe reguleerimisel. Nendes tingimustes, kus kõrvuti sotsialistliku kaubandussektoriga eksisteeris erakaubanduslik sektor, seisis nõukogude võimu ülesanne selles, et kasuta-

¹ „Kommunist” 28. juulist 1940.

des kõiki nõukogude võimu käsutuses olevaid hoobe, hoogsalt arendada sotsialistlikku kaubandussektorit, luua talle tingimused turu täielikuks vallutamiseks ja samal ajal suruda erakaubanduslik sektor kindlatesse raamidesse, teostades tema piiramise ja kaubakäibest välja tõrjumise poliitikat.

Nende ülesannete teostamisel kasutasid Eestimaa Kommunistlik Partei ja Eesti NSV valitsus edukalt ära neid kogemusi, mida vanemad vennasvabariigid sel alal olid omandanud juba nepi perioodil, mil NSV Liidus toimus kõige teravam võitlus ühiskondliku sektori ja erasektori vahel.

Juhindudes V. I. Lenini geniaalsetest juhistest, oli nõukogude võim nepi perioodil võitluseks kapitalistlike elementidega kaubakäibe alal ja tingimuste loomisel turu vallutamiseks sotsialistliku sektori poolt ära kasutanud kõik tema käsutuses olevad rahvamajanduse juhtivad alad. Nii võimaldas natsionaliseeritud suurtootuse ja ühiskondliku kaubandussektori olemasolu nõukogude võimul reguleerida kaubakäivet ning korraldada tööstustoodete turustamist eraostjatele riiklike ja kooperative ostjate eelistamisega. Natsionaliseeritud raudteed võimaldasid sotsialistliku sektori jaoks kehtestada väiksemaid veotariife kui erakaubasaatjatele. Krediidil andmisel kontrollis riik eraettevõtetele antavate krediitide suurust ja tingimusi. Eriline tähtsus oli samuti maksusüsteemil ning mitmesugustel klassipõhimõtetel liigitatud kommunaal- ja muudel teenustasudel. Kodanlike elementide poolt arendatava spekulatsiooni vastu võitlemiseks aga kasutas nõukogude võim edukalt ära riigiaparaati ja õigust, tugevdades ühelt poolt järelevalvet erakaupmeeste tegevuse üle ja kehtestades teiselt poolt karmid repressioonid spekulatsioonide eest.

Silmas pidades vanemate vennasvabariikide kogemusi, kus need abinõud olid näidanud oma tõhusat toimet, võttiski nõukogude võim Eestis need abinõud kasutusele ka Eesti NSV-s.

Esmajoones tuleb siin märkida rea õiguslike abinõude rakendamist, mille eesmärgiks oli kindlustada normaalne kaubakäive, rahuldada töötajate järjest kasvavaid nõudeid neile tarvilike kaupade järele ja otsustavalt võidelda spekulantide vastu, kes püüdsid desorganiseerida kaubandust kaupade spekulatsiooni eesmärgil ülesostu ja spekulatiivsete hindadega edasimüügi teel, erakaubanduses põhjendamata hindade tõstmise teel või muude klassivaenulike väljaastumistega töötajate huvide vastu.

Nii andis Eesti NSV RKN 2. oktoobril 1940. a. määruse spekulatsiooni vastu võitlemise kohta¹ millega keelati müüa isikutele, kes ei evinud äritunnistust, kaupu koguses, mis ületas nende normaalse tarviduse. Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadile ja miilitsaorganitele aga pandi otsene kohustus teostada kontrolli kaubanduse alal kehtestatud eeskirjade täitmise üle ja otsustavalt võidelda kaupade spekulatsiooni eesmärkidel edasimüümise ja hin-

¹ Eesti NSV Teataja 1940, 17, 189.

dade tõsimise vastu. Miilitsaorganeid kohustati võtma kriminaalvastutusele isikuid, kes ostsid kaupu üles või soetasid kaupade ning tarbeainete varusid. Iga spekulatsiooni või kaupade ülesostu asja tuli prokuratuuril ja miilitsaorganitel viivitamatult uurida ning kohtuorganeid kohustati kindlustama spekulatsiooni ja kaupade ülesostu asjade läbivaatamist 5 päeva jooksul. Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissariaadile pandi ühtlasi ülesanne tugevdada kaubandushaldusorganite tööd spekulante ja ülesostjaid soosivate kaubandusala töötajate väljaselgitamisel ja nende haldus- või kriminaalkorras vastutusele võtmisel. Vastavalt neile direktiividele määras Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissar oma käskkirjadega¹ kindlaks toiduainete ja tööstuskaupade kogused, mida kaubanduslikud ettevõtted võisid ühele isikule korraga müüa tema isiklikeks vajadusteks, kusjuures nendest kogustest tuli kinni pidada kõigil Eesti NSV piires asuvail kaubanduslikel ettevõtetel. Ühtlasi kehtestati teatud tööstuskaupade müügi kohta kord, kus nende ostu üle tehti ostja isikutunnistuse viimasele lehele müüja allkirjaga märke ostu eseme, ostu kuupäeva ja müügikoha aadressi äramärgimisega.

Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi 2. oktoobri 1940. a. seadlusega spekulatsiooni vastu võitlemise kohta² täiendati ühtlasi kriminaalseadustikku eriartikliga, mille kohaselt suurendati karistust spekulatsiooni eest ja fikseeriti karistumäärana spekleerimise eest vangimaja viiest kuni kümne aastani ühes vara täieliku või osalise konfiskeerimisega.

Et ära lõigata kaubanduslikesse ettevõtetesse koguneva sularaha spekulatsiooniks ärakasutamise võimalust ning tugevdada arvete õiendamise distsipliini, anti nõukogude võimu poolt rida eeskirju³ millega kohustati kõiki kaubanduslikke ettevõtteid ja muid organisatsioone kogu kassades olevat sularaha iga päev panka paigutama. Kassadesse võis jätta üksnes summasid, mis ei ületanud järgmise päeva maksete vajadust. Samuti keelati arvates 21. oktoobrist 1940. a. maksete ja arveteõienduste sooritamine sularahas summas, mis ületas 1000 krooni. Üle nimetatud summa ulatuvad maksed ja arveteõiendused tuli sooritada mittesularahaliselt pankade kaudu. Kategooriliselt keelati arvete kunstlik jaotamine väikesteks summadeks. Kontroll nende eeskirjade täitmise üle pandi pankadele.

Märgitud abinõudel, seoses eriti nõukogude ja parteiorganite selgitustööga rahvamasside hulgas ning uue nõukoguliku riigiaparaadi väljakujundamise ja kindlustamisega, oli suur tähtsus spekulatsiooni vastu võitlemisel ja normaalse kaubakäibe kindlustamisel, kuid pinev rahvusvaheline olukord (Euroopas möllas imperialistlik

¹ Vt. Eesti NSV Teataja 1940, 19, 217; Eesti NSV Teataja 1940, 59, 734 jt.

² Eesti NSV Teataja 1940, 17, 204.

³ Vt. RT 1940, 78, 747; RT 1940, 89, 889; Eesti NSV Teataja 1940, 29, 337 ja Eesti NSV Teataja 1941, 19, 228.

sõda) ja klassivaenlaste raevukas vastupanu, mis avaldus esimese järgu tarbeainete kokkuostmises ja peitmises nende poolt, tingisid spekulatsiooni vastu võitlemise viimist veelgi laiemale pinnale.

30. novembril 1940. a. võttis Eesti NSV ajutise Ülemnõukogu Presiidium vastu seadluse võitluse tugevdamise kohta spekulantide ja nõukogude kaubanduse desorganiseerijate vastu¹, mis nägi ette suurte tagavarade soetajate ning esimese järgu tarbeainete ülesostjate ja peitjate ning nõukogude kaubanduse desorganiseerijate karmi kriminaalvastutusele võtmist. Selle seadlusega laiadesse hulkadesse viidud aktiivne võitlus spekulantide väljaselgitamiseks ja vastutusele võtmiseks andis märgatavaid positiivseid tulemusi kodanluse poolt arendatava spekulatsiooni pidurdamisel.

Kõrvuti võitlusega spekulatsiooni vastu asus nõukogude võim otsustavalt murdma ka klassivaenlaste vastupanu, mis avaldus mitmesugustes muudes majandusliku sabotaaži võtetes, nagu nationaliseerimisele mitte kuulunud kaubanduslike ettevõtete sulgemises ja äritunnistuste lõppemisel nende mitte uuendamises, mis sisuliselt tähendas samuti ettevõtte likvideerimist ja ettevõtetes leiduvate kaupade väljalülitamist kaubakäibest.

Nii andis Eesti NSV Kaubanduse Rahvakomissar 12. detsembril 1940. a. käskkirja nr. 39² ja Eesti NSV RKN 12. juunil 1941. a. määruse eratööstus- ja erakaubandusettevõtete võõrandamise ning likvideerimise kohta³, millega keelati erakaubanduslike ettevõtete võõrandamine ja likvideerimine ilma sellekohase loata. Äritunnistuse mitte uuendamist selle tähtaja lõppemisel loeti võrdseks loata likvideerimisega. Likvideerimise loa andmise küsimuse otsustasid olenevalt likvideeritava ettevõtte asukohast vabariikliku alluvusega linnade või maakondade omaavalitsuste kaubandusosakonnad, hiljem 12. juuni 1941. a. määruse kohaselt aga linnas asuva ettevõtte puhul linna täitevkomitee ja maal asuva ettevõtte puhul maakonna täitevkomitee. Loa saamise avalduses tuli ära näidata likvideerimise põhjus ning täpsed andmed äriseisu ja teenijate arvu kohta, samuti andmed selle kohta, missugusele teisele kaubanduslikule või ühiskondliku toitlustamise ettevõttele kaup üle antakse. Kaubandushaldusorganid aga olid kohustatud kontrollima avalduses märgitud andmete õigsust ja loa andmisel jälgima, et kaubad sellekohase kokkuleppe alusel tõepoolest üle antaks võimalikult kas riiklikule või kooperatiivsele ettevõttele.

Kapitalistlike elementide piiramise poliitika teostamisel kaubanduses olid olulise tähtsusega ka kommunistliku partei ja Nõukogude valitsuse poolt kasutusele võetud abinõud välistehingute, välisvaluuta käibe ja väärtpaberite käibe reguleerimiseks ning väliskaubanduse koondamiseks riigi kätte riikliku monopoli alusel,

¹ Eesti NSV Teataja 1940, 57, 674.

² Eesti NSV Teataja 1940, 68, 928.

³ Eesti NSV Teataja 1941, 60, 965.

millega lõigati läbi kapitalistide katsed pidada ühendust välismaa kodanlusega¹

Tähtis koht tingimuste ja võimaluste loomisel turu vallutamiseks sotsialistliku sektori poolt ning erasektori piiramisel ja väljatõrjumisel kaubakäibest oli nõukogude võimu poolt 1940/1941. a. Eesti NSV-s kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodiks kujundatud maksusüsteemil.

Lõppsõnas Keskkomitee poliitilisele aruandele ÜK(b)P XIV kongressil märkis J. V. Stalin, käsitledes raha ja kaubanduse osa nõukogude ühiskonnas, et „ kapitalistlike elementide vastu võideldes kasutavad meie majanduse sotsialistlikud elemendid neid kodanluse meetodeid ja relvi kapitalistlike elementide üle võidu saavutamiseks, et nad kasutavad neid edukalt kapitalismi vastu, kasutavad neid edukalt meie majanduse sotsialistliku alusmüüri ehitamiseks. Järelikult seisab asi selles, et meie arenemise dialektika tõttu muutuvad nende kodanluse tööriistade funktsioonid ja ülesanne printsiipsaalselt, põhjalikult, muutuvad sotsialismi kasuks ja kapitalismi kahjuks”².

Võttes kodanluse käest rahanduse, krediidi ja raha kui majanduslikud relvad, allutas Nõukogude võim Eesti NSV-s need sotsialismi ülesehitamise huvidele, muutis need kodanluse tööriistadest proletariaadi diktatuuri tööriistadeks.

Maksusüsteem oli kodanlikus Eestis kodanluse käes olevaks töötava rahva täiendava ekspluateerimise vahendiks, kujutades endast töötava rahva majandusliku rõhumise ja paljaksriisumise üht vormi. Nii kaudsete maksude kui ka otsemaksude süsteem lasus raske koormana töötava rahva õlgadel. Kaudsed maksud tolli- ja mitmesuguste aktsiisimaksude näol, millest kodanliku Eesti riigieelarvesse laekus kuni 50% maksutuludest, langesid kogu oma raskusega töölistele ja talupoegadele, kuid ka otsemaksude osas, kus formaalselt olid maksukohuslasteks kõik kodanikud, kes said sissetulekuid mingisugusest tegevusest või varade valdamisest, toimus sisuliselt kogu maksukoormuse kandmine töötavale rahvale kodanlikule maksusüsteemile omase maksukoormuse üleveeretamise tõttu. Nii näiteks kandsid kaubandusettevõtete omanikud nende poolt tasutud maksusummad kaupade hindade tõstmise teel üle tarbijaskonnale, seega põhiliselt töötavale rahvale. Kui aga maksude üleveeretamiseks ei saadud kasutada hindade kõrgendamist, siis kasutati selleks tööliste ja teenistujate palkade otsest vähendamist, töölt vallandamist ning ülejäänud tööliste ja teenistujate ekspluateerimise süvendamist.

¹ Vt. Kaubanduslikkude välistehingute registreerimise määrus, RT 1940, 83, 790; Kaupade sisse- ja väljaveo korraldamise määrus, RT 1940, 108, 1100; Väliskaubanduse ümberkorraldamise seadus, RT 1940, 110, 1116; Välisraha käibe korraldamise määrus, RT 1940, 92, 914; Väärtpaberite käibe lõpetamise seadus, RT 1940, 98, 959 ja Väärtpaberite käibe lõpetamise määrus, RT 1940, 98, 965.

² J. V. Stalin, Teosed, 7 kd., lk. 354.

Nõukogude võimu kehtestamine Eestis ja Eesti NSV astumine Nõukogude Liidu koosseisu märkis nõukogude rahandussüsteemi kujundamise algust Eesti NSV-s ja järelikult ka kogu töörahvast rängalt rõhunud kodanliku maksusüsteemi likvideerimist ja nõukogude maksusüsteemi loomist.¹

Tunnistati kehtetuks kodanlikus Eestis kehtinud maksuseadused ja võeti rakendamisele vanemates vennasvabariikides kehtiv maksude süsteem², mille tulemusena üldriiklikeks vajadusteks rahaliste ressursside mobiliseerimisel kujunesid põhikanaliks sotsialistliku majanduse ettevõtetelt ja organisatsioonidelt võetavad maksud ning olulisel määral vähenes tööliste ja teenistujate maksukoormus.

Samal ajal võttis nõukogude võim, kasutades ära vanemate vennasvabariikide sellealaseid kogemusi, erakapitalistliku sektori osas rakendamisele maksunduslikke abinõusid, millel oli täita tähtis osa klassivõitluse relvadena kapitalistlike elementide piiramisel ja nende väljatõrjumisel eelkõige tööstusest ja kaubandusest.

Nii kõrgendati Eesti NSV RKN 28. novembri 1940. a. määrusega³ palgalist tööjõudu kasutavate erakaubandusettevõtete omanikele 100% võrra läbikäigumaksu, ärimaksu, tulumaksu ja trahterimaksu.

Uute maksumäärade alusel teostati maksusummade ümberarvutused ka natsionaliseeritud kaubandusettevõtete endiste valdajate maksude alal nende ettevõtete läbikäikudel ja tulult 1939. ja 1940. a. eest kuni natsionaliseerimise päevani.

Nimetatud maksumäärade kõrgendamine oli ainult esialgseks sammuks maksunduslike abinõude kasutamisel kapitalistlike elementide piiramiseks kaubanduses. Alates 1941. aastast kaotati endine maksude süsteem ka erakaubanduslike ettevõtete osas ning asendati täiesti uutele alustele rajatud eraettevõtete ärimaksuga, kaubandusettevõtete valdajailt võetava tulumaksu ning elamu- ja kultuur-olundilise ehitamise vajadusteks võetava maksuga.

Erakaubanduslike ettevõtete maksustamine ärimaksuga toimus Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 22. mai 1941. a. seadluse

¹ Vt. J. Mäli, Nõukogude rahandussüsteemi kujundamine Eesti NSV-s 1940/1941. a., avaldatud koguteoses „Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150 aastapäevale“, Tallinn, 1952, lk. 196–220.

² Nii tunnistati Eesti NSV RKN 14. veebruari 1941. a. määrusega alates 25. novembrist 1940 riiklike ja kooperatiivsete ettevõtete suhtes kehtetuks kõik kodanlikus Eestis kehtinud maksuseadused (vt. Eesti NSV Teataja 1941, 21, 266), ning võeti rakendamisele käibemaks (vt. Eesti NSV Teataja 1941, 21, 267), kasumeist eraldamised (Vt. Eesti NSV Teataja 1941, 21, 269), mittekaubalistelt operatsioonidelt võetav maks (vt. Eesti NSV Teataja 1941, 21, 271) jne. 24. novembri 1940. a. määrusega aga kaotati tööliste ja teenistujate ning nendega võrdsustatud töötajate töötasudelt koormava tulumaksu ja kogukonnamaksu võtmine ning kehtestati vanemates vennasvabariikides kehtiv madalam tulumaks ning kultuur-olundilise ja elamute ehitamise vajaduseks võetav maks (vt. Eesti NSV Teataja 1940, 53, 620).

³ Määrus Eesti NSV kaubanduse ja tööstuse eraettevõtete ning käsitööstuste omanikkudelt võetavate maksude kohta, Eesti NSV Teataja 1940, 58, 701.

kohaselt.¹ Maks määrati kas kindlas summalises suuruses või protsentuaalses vahekorras käibega. Kindlas summalises suuruses võeti maksu väikekaubanduse ettevõttele, kusjuures viimased omakorda jaotati vastavalt nende tegevuse iseloomule ja ulatusele nelja järku. Kaubandusettevõttele, mis ei kuulunud maksustamisele kindlate maksumääradega, võeti maksu protsentuaalses vahekorras käibega, kusjuures maksumäärad ulatusid 5—15%-ni kaubakäibest, olenevalt toodete liigist, mille müümist ettevõtte teostas. Ettevõtte enda poolt toodetud kaupade müügi käibelt, samuti ka kaubandusliku ettevõtte valdaja materjalist võõraste poolt toodetud kaupade müügi käibelt tasusid kaubanduslike ettevõtete valdajad 50% võrra suuremat maksu. Ärimaksu seadluses oli ette nähtud ka rida maksusoodustusi. Nii olid maksu tasumisest vabastatud käsitöölised, kes müüsid omatoodetud esemeid ega kasutanud sealjuures kauplemiseks eriruumi.

Ei ärimaksuga maksustamisele kuulusid erakaubanduslikud ettevõtted, mis oma tegevuses taotlesid maksimaalse kasumi saamise sihte ning seeõttu püüdsid ka varjata oma tulusid ja mööda hiilida maksutasumise kohustustest, siis võttis nõukogude võim siin maksukohustuste täpse täitmise kindlustamise eesmärgil kasutusele karmid abinõud ärimaksu seadluse ja selle alusel antud õigusaktide eeskirjade rikkujate vastu.

Kaubandusettevõtete valdajailt võetava tulumaksuga kuulusid maksustamisele kõik erakaubanduslike ettevõtete valdajad, kusjuures maksu arvutamisel kohaldati maksumäärasid, mis olid diferentseeritud maksukohuslaste tulu suuruse järgi progressiivselt tõusvate maksumääradena.² Madalaim maksumäär oli 4% tulusummast, mida kohaldati siis, kui ettevõtte valdaja aastatulu ei ületanud 1200 rublat, ning kõrgeim maksumäär 60% tulusummast, kui aastatulu ületas 24 000 rubla.

Koos tulumaksuga seati Eesti NSV-s arvates 1. jaanuarist 1941. a. sisse kaubandusettevõtete valdajailt elamu- ja kultuur-olulilise ehitamise vajadusteks võetav maks.³ Selle maksu arvutamisel võeti maksustamisaluseks tulu, mis oli tuvastatud maksu-

¹ Seadlus eraettevõtete ja -tööstuste ärimaksu kohta Eesti NSV-s (Eesti NSV Teataja 1941, 55, 862), selle seadluse alusel antud määrus eraettevõtete ja -tööstuste ärimaksu läbiviimiseks Eesti NSV-s (Eesti NSV Teataja 1941, 58, 923) ning Eesti NSV Rahanduse Rahvakomissari 27. mai 1941. a. käskkiri nr. 542 (Eesti NSV Teataja 1941, 56, 889).

² Vt. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus käsitöölislalt, kaubandus- ja tööstusettevõtete valdajalt ning teistelt kodanikelt võetava tulumaksu kohta Eesti NSV-s (Eesti NSV Teataja 1941, 55, 863) ja selle alusel antud Eesti NSV Rahanduse Rahvakomissariaadi juhend käsitöölislalt, kaubandus- ja tööstusettevõtete valdajailt ning teistelt kodanikelt võetava tulumaksu kohta Eesti NSV-s (Eesti NSV Teataja 1941, 62, 1004).

³ Vt. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus käsitöölislalt, kaubandus- ja tööstusettevõtete valdajalt ja teistelt Eesti NSV-s tulumaksuga maksustatavalt kodanikelt elamu- ja kultuur-olulilise ehitamise vajadusteks võetava maksu kohta, Eesti NSV Teataja 1941, 55, 864.

kohuslaste maksustamisel tulumaksuga. Maksumäärad olid siingi kujundatud erinevalt, arvestades kaubandusettevõtte tulu suurust, ja ulatusid 2,5—8%-ni aastatulust.

Elamu- ja kultuur-olundilise ehitamise vajadusteks võetava maksu kehtestamisega tõmmati ka erakaubandusettevõtete valdajad kaasa Eesti NSV-s alanud sotsialistliku ülesehitustöö raames toimuva elamu- ja kultuur-olundilise ehitamisega seotud kulude katmisele.

Nõukogude võimu poolt 1940/1941. a. Eesti NSV-s kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodiks kujundatud maksusüsteem vastas täielikult töötava rahva huvidele. See maksusüsteem vabastas töötava rahva koormavatest maksudest, olles samal ajal vahedaks klassivõitluse relvaks, mida partei ja valitsus kasutasid kapitalistlike elementide piiramiseks ja väljatõrjumiseks kõigist rahvama- jandusharudest, sealhulgas ka kaubandusest. Sel eesmärgil toimus ühelt poolt kapitalistlikele elementidele langeva maksukoormuse suurendamine, teiselt poolt aga abinõude rakendamine, millega neilt võeti võimalused neile langeva maksukoormuse üleveeretamiseks töörahvale. Kaudsete maksude likvideerimine, kindlate hindade kehtestamine ning palkade reguleerimine sundis kapitalistlikke elemente maksude ärvel tasumisele kuuluvaid summasid katma oma kasumitest või muudest nende poolt saadud mittetöist tuludest.¹

Seega kasutas nõukogude võim edukalt ära maksunduslikke abinõusid kapitalistlike elementide piiramiseks ja nende väljatõrjumiseks kaubandusest.

Samasugust eesmärki teenisid ka erasektorile kehtestatud kõrgemad kommunaalteenuste tariifid. Nii näiteks võeti Eesti NSV RKN 18. veebruari 1941. a. määruse kohaselt eraisikuilt kaubandus-tööstuslike, lao- ja teiste mitteeluruumide eest üüri riiklike, ühiskondlike ja kooperatiivorganisatsioonidega võrreldes kahekordses ulatuses.²

Sotsialistlikule kaubandussektorile soodustuste loomiseks erakaubandusliku sektori ees kasutas nõukogude võim edukalt ära ka natsionaliseeritud transpordi. Nii kehtestati Eesti NSV RKN 16. detsembri 1940. a. otsusega Eesti NSV territooriumil NSV Liidu Raudteede seadus³, millega raudteedel mindi täielikult üle plaaniliste vedude organiseerimisele. Riigiorganite poolt koostatud vedude aasta-, kvartali- ja kuuplaanid andsid nõukogude võimule võimaluse täielikult arvesse võtta sotsialistliku kaubandus-

¹ Vt. J. Mäli, Nõukogude rahandussüsteemi kujundamine Eesti NSV-s 1940/1941. a., avaldatud koguteoses „Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale”, lk. 213.

² Määrus kaubandus-tööstuslike, lao-, kontori- ja teiste mitteeluruumide üürimaksu kohta, Eesti NSV Teataja 1941, 19, 230.

³ Eesti NSV Teataja 1940, 67, 912.

sektori huve ja seada sotsialistlik sektor eelispositsiooni erakaubandusliku sektori ees.

Täielikult kasutas nõukogude võim ära ka kõik need võimalused sotsialistliku kaubandussektori arenemise soodustamiseks, mis olid tema käsutuses natsionaliseeritud tööstuse toodangu turustamisel, kaubandusettevõtete krediteerimisel ning riikliku kaubanduse finantseerimisel.

РОЛЬ СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА И ПРАВА В СОЗДАНИИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА ТОРГОВЛИ В ЭСТОНСКОЙ ССР В 1940—1941 гг.

Канд. юрид. наук. К. Пюсс.

Кафедра государственного права и управления

Резюме

После восстановления советской власти в Эстонии в 1940 году поднимались перед Коммунистической партией Эстонии и правительством Эстонской ССР задачи слома старого государственного аппарата, служившего интересам буржуазии и создания нового, советского государственного аппарата, служащего интересам трудящихся.

В числе проблем строительства нового советского государственного аппарата прежде всего возникли вопросы создания нового аппарата управления народным хозяйством. Новый создаваемый советский аппарат управления народным хозяйством должен был охватывать своей деятельностью все отрасли народного хозяйства и приводить к концу переустройку народного хозяйства на социалистическую основу. Новый государственный аппарат управления народным хозяйством должен был руководить социалистическими хозяйственными предприятиями и обеспечить быстрый подъем и разностороннее развитие советского народного хозяйства.

К созданию государственного аппарата управления народным хозяйством, аппарата, который руководствовался бы этими принципами созидательной работы, пришлось приступить и Коммунистической партии и правительству Эстонской ССР в 1940—1941 гг.

При этом слом старой капиталистической хозяйственной организации и образование новой организации управления народным хозяйством произошли в Эстонской ССР в чрезвычайно благоприятных условиях. Трудящимся Эстонии не нужно было бороться с бандами внутренних контрреволюционеров и иностранных интервентов, и его мирную созидательную работу защищала славная Советская Армия. Благодаря этому эстонский народ смог непосредственно реорганизовать свое народное хозяйство и планомерно перевести его на социалистическую основу. Кроме того,

эстонский народ в своей работе мог опираться на громадный опыт и на всестороннюю помощь и поддержку братских республик.

Процесс создания нового советского аппарата управления народным хозяйством в то же время включал и процесс создания новой советской организации управления торговлей. При этом надо отметить, что вступление Эстонской ССР в состав Советского Союза обеспечило организацию управления советской торговлей в Эстонской ССР в условиях, когда в Советском Союзе уже образовалась советская свободная торговля, когда безраздельно господствовал социалистический сектор и уже была создана сильная и прочная система органов государственного управления торговлей во главе с Народным комиссариатом торговли СССР. Опыт старших Советских республик и постоянное руководство Коммунистической партии, руководство и помощь правительства Советского Союза, в частности Народного комиссариата торговли СССР в значительной степени облегчали процесс образования и организации управления советской торговлей в Эстонской ССР.

Процесс внедрения принципов советской торговли и создания организации управления советской торговлей в Эстонии характеризовался умелым использованием со стороны советской власти советского государства и права при организации новых хозяйственных отношений, при создании нового социалистического базиса и ликвидации старого капиталистического базиса. В этом периоде с исключительной ясностью выявилась в Эстонской ССР активная роль социалистического государства и права, как составных частей надстройки относительно своего базиса — роль, которая состояла, с одной стороны в том, что эти составные части активно помогали социалистическим формам хозяйства оформляться и укрепляться, а с другой стороны в том, что они дали возможность ликвидировать старый капиталистический базис и старые классы.

Процесс образования новой организации управления торговлей и внедрения основных принципов советской торговли в Эстонии в 1940—1941 гг. охватывает ряд частных проблем. Из этих частных проблем в настоящей статье рассматриваются только два основных вопроса, а именно: 1) задачи, которые были связаны с созданием сектора социалистической торговли и 2) задачи, которые были связаны ограничением и вытеснением сектора частной торговли из товарооборота и с созданием условий для завоевания рынка со стороны сектора социалистической торговли.

Создание сектора социалистической торговли в Эстонии в 1940—1941 гг. происходило как путем организации сектора государственной торговли, так и путем реорганизации буржуазной кооперативной торговли в советскую кооперативную торговлю.

В обзоре процесса создания сектора государственной торговли в статье прежде всего рассматривается организация капиталистической частной торговли, доставшейся молодой Советской Эстонии

в наследство от буржуазной Эстонии, излагается эксплуататорская сущность этой торговли, ее подчиненность иностранному капиталу и действию основного экономического закона современного капитализма.

В статье показано, как сразу же после восстановления советской власти в Эстонии партия и Советское правительство приступили к подготовке основательной перестройки торговли, к подготовке создания государственного сектора торговли и к расширению и регулированию товарооборота.

Далее показывается, как за этим подготовительным шагом скоро последовал новый шаг, который имел значение крутого перелома — национализация крупных частных торговых предприятий.

23 сентября 1940 г. СНК Эстонской ССР принял решение о национализации крупных торговых предприятий. Тем было положена основа создания сети государственных торговых предприятий.

В статье дается подробный анализ хода создания государственного торгового сектора на базе национализации крупных капиталистических торговых предприятий. Также подробно рассматриваются распоряжения о национализации торговых предприятий, порядок управления национализированными предприятиями и создания торговых организаций, объединяющих государственные торговые предприятия, а также образование системы государственной торговли.

В обзоре процесса образования сектора советской кооперативной торговли показано, как развитие кооперативной торговли в буржуазной Эстонии еще раз наглядно доказало данную В. И. Лениным характеристику кооперации, существующей в условиях капитализма, и как кооперативы в буржуазной Эстонии все более и более попадали в зависимость от капиталистических банков и становились обыкновенными капиталистическими предприятиями, домогающимися максимальной прибыли. Далее в статье показывается, как советская власть преобразовала доставшуюся ей в наследство от буржуазной Эстонии кооперативную торговую организацию на основании указаний В. И. Ленина в его известном труде «О кооперации» и на основании соответствующего опыта старших братских республик Советского Союза. Предварительные условия для этой перестройки были уже созданы национализацией банков и крупных предприятий.

В особенности подробно рассматривается реорганизация потребительской кооперации и указывается, как фактически произошла демократизация потребительской кооперации и перестройка ее на основании директив постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 15 января 1941 г. «Об организации потребительской кооперации в Литовской, Латвийской и Эстонской ССР» и постановления СНК Эстонской ССР от 15 февраля 1941 г. «Об организации потребительской кооперации в Эстонской ССР».

В статье показано, как Коммунистическая партия, имея в виду огромное значение потребительской кооперации для вовлечения широких масс трудящихся в социалистическое строительство, уверенно направляла весь процесс переорганизации кооперации, и как фактически была проведена в жизнь директива IV съезда КП(б)Э от 5 февраля 1941 г.: «провести предстоящие выборы правления и ревизионных комиссий потребительской кооперации таким образом, чтобы путем обновления руководящих кадров кооперативов обеспечить переустройство кооперации согласно советскому строю».

В статье подчеркивается, что в результате принятых советской властью мер кооперация, как массовая организация, была освобождена от буржуазных цепей и стала формой политической мощи трудящихся масс, в качестве которой она могла справиться с обширными заданиями по строительству социализма.

С созданием сети государственной и кооперативной торговли социалистический сектор торговли занял главное место в торговле Эстонской ССР и капиталистическому сектору торговли, в особенности его крупным предприятиям, был нанесен сокрушительный удар. Крупные частные капиталистические торговые предприятия перестали существовать, и в товарообороте осталась лишь сеть мелких частных торговых предприятий.

Характерно, что уже в январе 1941 г. оптовая торговля почти совершенно превратилась в государственную, и розничная государственная и кооперативная торговля в это время составляла уже 65—70% товарооборота. 1 апреля 1941 г. социалистический сектор товарооборота составлял уже 90% всего товарооборота.

Последняя часть статьи посвящена вопросам ограничения и вытеснения из товарооборота сектора частной торговли и завоевания рынка сектором социалистической торговли.

В обзоре показывается, что завоевание рынка социалистическим торговым сектором и внедрение основ советской торговли произошло в условиях обостренной классовой борьбы, в которой сверженная буржуазия стремилась всеми средствами противодействовать советской власти, подорвать ее хозяйственные позиции и дискредитировать ее в глазах народа.

Хотя путем национализации крупных торговых предприятий и освобождения кооперации из под влияния капитала и буржуазии и была сломлена экономическая сила крупных капиталистов и спекулянтов в торговле, однако, еще оставался сектор частной торговли, состоявший из средних и мелких купцов и представляющий благоприятную почву для восстановления капитализма. Сохранившийся частный сектор торговли, пытаясь удержаться на старых основах капиталистической торговли, противодействовал мероприятиям советской власти по проведению в жизнь основ советской торговли, развивал спекуляцию, производил расстройство в работе торговой сети и стремился дезорганизовать нормальный товарооборот.

В этих конкретных условиях, где рядом с сектором социалистической торговли существовал сектор частной торговли, перед советской властью встала задача: с одной стороны, интенсивно развивать сектор социалистической торговли, создавая ему условия для полного завоевания рынка, и с другой стороны, ввести сектор частной торговли в определенные рамки, проводя политику его ограничения и вытеснения из товарооборота.

В статье и показано, как партия и правительство успешно использовали опыт, приобретенный старшими братскими республиками в этой области уже в период НЭП'а и применяли действенные средства реализации политики ограничения и вытеснения сектора частной торговли из товарооборота.

Чтобы создать благоприятные условия для завоевания рынка социалистическим сектором, советская власть провела следующие мероприятия: 1) применяла жесткие средства государственного принуждения в борьбе против дезорганизаторов торговли и спекулянтов; 2) умело использовала созданную для периода перехода от капитализма к социализму налоговую систему, возложив бремя налогов на капиталистические элементы и 3) предоставила сектору социалистической торговли возможность использовать национализированный транспорт на льготных условиях, кредитовала его предприятия и всячески обеспечивала ему первенствующее положение в торговле.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ДОГОВОРА И ДОГОВОРНЫХ ОТНОШЕНИЙ МТС С КОЛХОЗАМИ

Канд. юрид. наук В. Кельдер

Кафедра гражданского права и процесса

Свои обязанности по производственному обслуживанию и государственному руководству колхозами машинно-тракторные станции осуществляют на основе договоров.

В связи с тем, что МТС являются в настоящее время решающей силой, индустриальной материально-технической базой колхозного производства, исключительно важное значение имеет юридический анализ договорных отношений машинно-тракторных станций с колхозами.

Совет Министров Союза ССР своим постановлением от 20 февраля 1954 г. утвердил новый Типовой договор МТС с колхозом,¹ в котором ясно отражена политика Коммунистической партии и Советского правительства в деле дальнейшего развития социалистического сельского хозяйства. В новом договоре роль и значение МТС подняты на новый, небывало высокий уровень.

В Типовом договоре МТС с колхозом более конкретно и ясно сформулированы обязанности как МТС, так и колхозов в реализации задач, поставленных сентябрьским 1953 г. Пленумом Центрального Комитета КПСС перед колхозниками и механизаторами.

Огромное значение нового Типового договора состоит, прежде всего, в том, что на его основе колхоз и МТС добиваются одной цели — обеспечения развития всех отраслей колхозного производства.

На основе договора МТС и колхоз совместно обязуются: повышать урожайность всех сельскохозяйственных культур; увеличивать посевные площади и особенно расширять посев зерновых культур путем освоения залежных и целинных земель; создавать прочную кормовую базу для общественного животноводства; повышать продуктивность животноводства и добиваться прироста поголовья скота; получать высокие натуральные и денежные доходы от всех отраслей колхозного производства.

¹ См. «Сельское хозяйство», от 26 февраля 1954 г.

Типовой договор является основным документом, определяющим, кроме общих задач МТС и колхозов по развитию сельского хозяйства, и взаимные права и обязанности сторон при выполнении государственного плана сельскохозяйственных работ. В Типовом договоре содержатся основные положения, определяющие порядок организации совместной работы МТС и колхозов, а также порядок сдачи-приемки работ, произведенных МТС на полях колхозов. Одновременно договор устанавливает порядок оплаты колхозами работ, произведенных машинно-тракторной станцией, ответственность сторон за нарушение договора и т. д.

Устанавливая конкретные обязательства МТС и колхоза в развитии всех отраслей колхозного производства, договор МТС с колхозами является важнейшим средством борьбы за выполнение задач, поставленных партией и правительством перед сельским хозяйством.

Договор МТС с колхозом является правовой формой организации производственных связей между государственным и кооперативным секторами производства и формой осуществления государственного руководства колхозами. В договоре проявляется активно-преобразующая роль надстройки в развитии и укреплении новой социалистической экономики. Нормы договора, как нормы права, через правоотношения активно воздействуют на базис и способствуют развитию производительных сил в земледелии. Договор МТС с колхозом, как один из институтов советского права, является активным средством в руках социалистического государства для осуществления грандиозных задач в деле дальнейшего развития всех отраслей колхозного производства.

В этом заключается общее значение договора МТС с колхозом. Но, кроме того, договор МТС с колхозом выполняет и целый ряд конкретных функций.

Огромное значение договора МТС с колхозом состоит, прежде всего, в том, что он обеспечивает применение в сельском хозяйстве мощной техники. Все государственные средства производства машинно-тракторных станций применяются в колхозном производстве на основе договора. Договор МТС с колхозами выступает как активное правовое средство, при помощи которого социалистическое государство расширяет применение государственных средств производства в колхозах. На основе договорных обязательств машинно-тракторные станции механизмируют все отрасли колхозного производства и оказывают колхозам помощь в электрификации производственных объектов. Поэтому безусловное выполнение договорных обязательств является важным средством для полного и всестороннего использования мощной технической базы МТС.

Огромное значение договора состоит далее в том, что он является правовым средством реализации государственных планов дальнейшего развития сельского хозяйства. Договор МТС с колхозами служит цели социалистического производства — обес-

лечению максимального удовлетворения постоянно растущих материальных и культурных потребностей всего общества и является орудием выполнения и перевыполнения народно-хозяйственных планов социалистического государства в сельском хозяйстве. Договор МТС с колхозом вытекает из планового характера народного хозяйства СССР и является неотъемлемой частью производственного плана МТС и колхоза. Основную задачу договора составляет выполнение производственных планов МТС и колхоза в установленные агротехнические сроки с соблюдением качественных показателей.

В договоре получают дальнейшую конкретизацию важнейшие плановые показатели, устанавливается ответственность за невыполнение обязательств сторонами. Договор является активным правовым средством реализации плановых заданий именно потому, что в нем выражена чрезвычайно гибкая форма взаимного контроля за выполнением взятых обязательств. Ответственность сторон за невыполнение договорных обязательств является в то же время ответственностью за невыполнение государственных плановых заданий.

Взаимный контроль сторон, осуществляемый ими в ходе заключения и исполнения договора, теснейшим образом связан с контролем, осуществляемым органами власти за ходом исполнения договора. И этот контроль за выполнением договорных обязательств машинно-тракторной станцией и колхозом является в то же время контролем над исполнением государственных плановых заданий в сельском хозяйстве.

Значение договора МТС с колхозом заключается не только в том, что он служит средством выполнения плановых заданий, но и в том, что договор способствует в то же время дальнейшему улучшению самого планирования. Договор самым лучшим образом помогает выявить производственную деятельность МТС и колхозов, их внутрихозяйственные резервы, выявить результаты их борьбы за выполнение государственного плана, за ликвидацию безхозяйственности.

В договоре, кроме обязанностей МТС в производственном обслуживании колхозов, сформулированы и обязанности МТС по руководству колхозами, как-то: агротехническое, ветеринарное и зоотехническое обслуживание колхозов, обязанность оказывать колхозу помощь в составлении производственного плана и пригодно-расходных смет, в организации, нормировании и правильной оплате труда колхозников и т. д. Договор МТС с колхозами является правовым средством осуществления руководства колхозами со стороны МТС, ибо последняя, как особое общесоюзное сельскохозяйственное предприятие, осуществляет руководство колхозами только на основе договора.

Необходимо подчеркнуть еще одну функцию договора МТС с колхозом, которую он выполняет и на которую в нашей юридической литературе не обращено достаточного внимания. Эта его

функция состоит в том, что договор МТС с колхозом является одной из форм организации экономического оборота между городом и деревней.¹

Договор МТС с колхозами регулирует товарооборот между городом и деревней в том смысле, что на его основе колхоз обязуется заплатить натурой за проведенные МТС сельскохозяйственные работы и передать ей соответствующее количество зерна продовольственных культур для оплаты труда трактористов, как постоянных работников МТС.

Натуроплата является одним из важнейших источников хлебных и сырьевых ресурсов, поступающих в распоряжение социалистического государства. За счет натуроплаты государство частично возмещает затраты, связанные с содержанием существующих и с строительством новых машинно-тракторных станций. Сельскохозяйственная продукция, сданная колхозами в счет натуроплаты, поступает вместе с другими накоплениями социалистического общества в государственные резервы и направляется на расширенное воспроизводство в целях создания изобилия продовольственных продуктов для населения и сырья для промышленности.

Договором МТС с колхозами планируется сдача колхозами в порядке натуроплаты части своих сельскохозяйственных продуктов. Только на основе договора эта часть колхозной продукции поступает в общий товарооборот. Поэтому договорная обязанность колхоза — сдавать своевременно и в соответствующем количестве сельскохозяйственные продукты за работы, выполненные машинно-тракторной станцией — имеет большое народно-хозяйственное значение.

Таким образом, договор МТС с колхозом играет важную роль в дальнейшем развитии сельского хозяйства и выполняет разные функции. Исходя из тех особых задач, которые выполняет договор МТС с колхозами, постановлением СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 25 июня 1933 г ему придана сила закона. В постановлении сказано: «Типовой договор МТС с колхозами и заключенные на его основе договоры МТС с колхозами имеют твердую силу закона, обязательного к точному и безусловному исполнению как колхозами, так и МТС. И никакие уклонения от обязательств по договору МТС с колхозами ни со стороны колхозов, ни со стороны МТС не должны быть допущены ни под каким видом».²

Подчеркивая важность этого принципа, Коммунистическая партия и Советское правительство неоднократно требовали восстановления значения договора как закона.³

¹ См. И. В. Павлов, Некоторые вопросы советской правовой науки в связи с постановлением Пленума ЦК КПСС «О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства СССР», «Советское государство и право», 1953, № 7. стр. 23.

² СЗ СССР 1933 г., № 39, ст. 234.

³ См. Постановление Пленума ЦК ВКП(б) от 1947 г «О мерах подъема сельского хозяйства в послевоенный период»; п. 78 постановления Совета

Из того положения, что договор МТС с колхозом имеет силу закона, в нашей юридической литературе делается только два вывода, — во-первых, что договор МТС с колхозом, имеющий силу закона, является обязательным как для колхоза, так и для МТС и отступление от основных положений типового договора не разрешается и, во-вторых, при рассмотрении имущественных споров между МТС и колхозом, возникающих в процессе исполнения договора, народный суд должен руководствоваться не нормами гражданского права, а нормами договора МТС с колхозом.¹

Приведенные положения, прежде всего, сами нуждаются в уточнении. Кроме того, сказанным далеко не исчерпывается характеристика особенностей договора МТС с колхозом.

Следует строго различать типовой договор от конкретного, заключенного на основе типового договора МТС с колхозом. Типовой договор утверждается специальным постановлением Совета Министров СССР и имеет силу закона с момента его утверждения. Утвержденный Правительством Типовой договор МТС с колхозом является примерным для заключения конкретных договоров, которые уже нельзя назвать «примерными» или «типовыми», как это часто делается в нашей юридической литературе.

Некоторые пункты типового договора не имеют конкретного содержания (разделы I и II договора), и только при заключении на его основе конкретного договора этим пунктам придается конкретное содержание. Конкретный договор МТС с колхозом имеет силу закона с момента регистрации его в районном исполнительном комитете.

Как видно из формулировки постановления СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 25 июня 1933 г., силу закона имеют как типовый договор, так и заключенные на его основе конкретные договоры МТС с колхозами.

Значение типового договора, как закона, состоит, прежде всего, в том, что он устанавливает единую для всего Советского Союза форму заключения конкретных договоров, конкретизирует обязанности МТС в колхозном производстве, определяет характер отношений между МТС и колхозом, общие права и обязанности и ответственность сторон. Но в то же время типовый договор не исключает возможности внесения изменений в конкретный договор

Министров и ЦК КПСС от 21 сентября 1953 г. «О мерах по дальнейшему улучшению работы машинно-тракторных станций», «Правда» от 1 октября 1953 г.

¹ См. А. А. Рускол, Б. А. Лисковец, Колхозное право, М., 1949, стр. 59; А. Рускол, Правовые взаимоотношения машинно-тракторных станций (МТС) и колхозов, «Проблемы социалистического права», Сборник № 5, М., 1938, стр. 99; А. Рускол, Договорные отношения МТС с колхозами, М., 1948, стр. 31; П. Панов, Договор машинно-тракторной станции с колхозом, «Социалистическая законность», 1954, № 5, стр. 14.

МТС с колхозами, если эти изменения вызваны местными условиями.

Кандидат юридических наук П. П. Пятницкий поставил вопрос о необходимости разработки зональных типовых договоров МТС с колхозами вместо единого для всей страны типового договора. Автор мотивирует свое предложение тем, что это даст возможность учитывать особенности сельскохозяйственного производства различных территориальных зон, более производительно использовать возможности МТС, возлагать на МТС более конкретные обязательства.¹

Но такое предложение, на наш взгляд, является необоснованным и противоречит принципам социалистической законности. Подобная постановка вопроса может привести к отрицанию того обстоятельства, что договор имеет силу закона. Следует напомнить указания В. И. Ленина, что «земледелие в Калужской губернии не то, что в Казанской», но «между тем, законность должна быть одна».²

Значение типового договора, как закона, состоит в том, что его основные положения являются неизменными и переходят полностью в конкретный договор. МТС и колхоз, например, не могут в конкретном договоре устанавливать иной порядок сдачи-приемки работ, чем это установлено в Типовом договоре МТС с колхозом. МТС и колхоз при заключении договора лишь устанавливают содержание первого и второго разделов договора, т. е. конкретизируют свои обязательства.

Значение конкретного договора, как закона, определяется тем, что после вступления его в законную силу он является обязательным для выполнения обеими сторонами, как и всякая норма советского права. Поскольку конкретный договор после регистрации его в районном исполнительном комитете приобретает силу закона, стороны не имеют права самовольно изменять его содержание. Поэтому в новом Типовом договоре МТС с колхозом установлен порядок изменения договора после вступления его в законную силу.

Во второй части Типового договора МТС с колхозом предусматривается, что стороны после заключения договора могут изменить содержание только первой его статьи, т. е. увеличить или уменьшить объем отдельных видов тракторных работ, предусмотренных договором) и то лишь в случае крайней необходимости. Произведенные МТС и колхозами изменения подлежат утверждению в исполнительном комитете районного Совета депутатов тру-

¹ См. М. Азовкин, А. Волков, Обсуждение доклада доктора юридических наук И. В. Павлова «Вопросы советского права и задачи правовой науки в связи с постановлением сентябрьского Пленума ЦК КПСС», «Советское государство и право», 1953, № 8, стр. 101; см. также П. П. Пятницкий, Договорные отношения МТС с колхозом на новом этапе, «Советское государство и право», 1954, № 1, стр. 77.

² В. И. Ленин, Соч., т. 33, стр. 327.

дящихся с одновременным сообщением областному (краевому) управлению сельского хозяйства или Министерству сельского хозяйства республики, если республика не имеет областного деления.

Изменения, внесенные в договор сторонами, приобретают силу закона только после их утверждения в районном исполнительном комитете. Изменения, не утвержденные районным исполнительным комитетом, не имеют силы закона и не подлежат исполнению сторонами.

Главной особенностью договора МТС с колхозом, как закона, является то, что он обязателен как для МТС и колхоза, так и для третьих лиц.

Договор МТС с колхозом является обязательным, прежде всего, для органов власти и судов. Местные органы власти и управления проверяют законность каждого конкретного договора и осуществляют контроль над исполнением договора, как закона. Обязательность договора МТС с колхозом, как закона, для судов состоит в том, что нормы договора являются специальными нормами права, исключающими при заключении договора между МТС и колхозом применение других общих норм гражданского права.

Однако среди юристов нет единого мнения о том, нормами какого договора — типового или конкретного — должен руководствоваться суд при рассмотрении споров между МТС и колхозом и применимы ли еще при этом дополнительно нормы гражданского права и законодательства о хозяйственных договорах. Одни утверждают, что суд должен руководствоваться нормами только типового договора¹ или только конкретного договора² и нормы гражданского права дополнительно неприменимы. Другие утверждают, что, кроме норм типового или конкретного договора, суд должен руководствоваться еще и нормами гражданского права.³

Мы полагаем, что при рассмотрении имущественных споров, возникающих из договорных отношений МТС с колхозами, суд должен руководствоваться и нормами типового договора, и нормами конкретного договора. Суд, прежде всего, обязан проверить законность конкретного договора, т. е. определить, заключен ли он в соответствии с основными положениями типового договора.

¹ См. И. В. Павлов, Рецензия на книгу А. А. Рускола, Б. А. Лисковца «Колхозное право», «Социалистическая законность», 1951, № 4, стр. 90.

² См. И. В. Капитонова, Колхозно-правовые договоры, Автореферат кандидатской диссертации, Л., 1951, стр. 3.

³ См. А. А. Рускол, Судебное рассмотрение имущественных споров колхозов, М., 1949, стр. 22; А. Рускол, Правовые взаимоотношения машинно-тракторных станций (МТС) и колхозов, «Проблемы социалистического права», Сборник № 5, М., 1938, стр. 99; А. А. Рускол, Б. А. Лисковец, Колхозное право, Библиотека народного судьи, книга 7, Госюриздат, М., 1950, стр. 61; «Социалистическая законность», 1952, № 7, стр. 50; «Колхозное право» под ред. Н. Д. Казанцева и А. А. Рускола, Госюриздат, М., 1950, стр. 132.

Для установления объема обязанностей ответчика, сроков и условий их выполнения суд должен руководствоваться нормами конкретного договора, имеющего также силу закона. Конкретные данные (реквизиты договора) содержатся только в конкретном договоре и в приложенном к нему дополнительном соглашении.

Что касается применения норм гражданского права в дополнительном порядке, то, на наш взгляд, прав доцент И. В. Павлов, утверждающий, что в этом нет никакой надобности, так как все главные вопросы (форма и содержание договора, порядок заключения и исполнения и ответственность сторон за нарушение договора) установлены в типовом договоре и в конкретном договоре МТС с колхозами. По существу, к договорным отношениям МТС с колхозами неприменима ни одна статья гражданского кодекса об обязательствах, возникающих из договоров (см. ст. ст. 130—151 ГК РСФСР). Статьи гражданского кодекса об обязательствах из причинения вреда (ст. ст. 403—415 ГК РСФСР) также неприменимы к ним, поскольку они регулируют недоговорные отношения. Об этом свидетельствует и определение Судебной коллегии Верховного Суда СССР по гражданским делам по делу № 03/618. По иску прокурора Глодянского района к комбайнеру Берга и директору МТС Федорову о взыскании с них в пользу колхоза имени Жданова 1600 кг зерна по тем мотивам, что комбайнер Старофундоровской МТС в период уборки урожая на полях колхоза имени Жданова из-за неисправности комбайна передробил 1600 кг пшеницы, а директор МТС Федоров не принял надлежащих мер к налаживанию работы комбайна. Верховный Суд СССР указал: «поскольку этот иск вытекает из договорных отношений, существующих между МТС и колхозом, суд должен был разрешить возникший спор не на основании ст. 403 ГК УССР как он это сделал, а согласно типовому договору МТС с колхозом».¹

Важной характерной чертой договора МТС с колхозом, как закона, является то, что за его нарушение сторона несет не только материальную, но и дисциплинарную или уголовную ответственность (физические лица). Совершенно справедливой следует признать критику доктором юридических наук А. М. Каландадзе учебника колхозного права 1950 г., в котором ни слова не говорится об этой важнейшей особенности договора.²

Договор МТС с колхозом имеет силу закона, но это не исключает того факта, что этот договор является двухсторонним соглашением между равноправными сторонами. Виды, размеры и сроки отдельных работ, которые МТС и колхоз обязуются выполнить на основе договора, устанавливаются самими сторонами. При заключении договора им дается полное право уточнять и конкретизировать свои договорные отношения.

¹ Судебная практика Верховного Суда СССР, 1952, № 11, стр. 41 (см. определение по делу № 03/618).

² См. А. М. Каландадзе, Рецензия на учебник «Колхозное право», «Советское государство и право», 1951, № 9, стр. 84.

Поскольку договорная форма является характерной для регулирования гражданско-правовых отношений возникает вопрос, является ли договор МТС с колхозом гражданско-правовым договором или он представляет собой новый вид договора социалистического права?

Представители науки колхозного права почти единогласно утверждают, что договор МТС с колхозом является специальным видом договора социалистического права, что этот договор имеет свои специфические особенности, отличающие его от гражданско-правовых договоров.¹

Особая точка зрения высказана профессором А. В. Венедиктовым. Признавая всю сложность юридической природы договора МТС с колхозом и регулируемых им правоотношений, проф. А. В. Венедиктов утверждает, что договор МТС с колхозом представляет собой сложный правовой институт, в котором имеются и колхозно-правовые и гражданско-правовые элементы, и поэтому решение вопроса об отнесении договора к той или иной отрасли права зависит от того, каков удельный вес отдельных элементов в содержании данного института.² Поскольку, по мнению А. В. Венедиктова, в договоре МТС с колхозом преобладающая роль принадлежит гражданско-правовым элементам, он относит договор МТС с колхозом к категории гражданско-правовых договоров и вместе с тем делает предложение включить в Гражданский Кодекс СССР основные постановления о договорах МТС с колхозами.

Мы согласны с профессором А. В. Венедиктовым в том, что для определения природы договора необходимо исходить из характера самих отношений, а не из того, что его участником может быть только определенный круг организаций. Но мы не можем согласиться с его критерием определения самого характера договора. Удельный вес тех или других элементов права в содержании договора является критерием неконкретным, зависящим от субъективного толкования того или иного автора. Сомнительным является и утверждение о том, что в договоре МТС с колхозом преобладающую роль играют элементы гражданского права.³

По нашему мнению, договор МТС с колхозом отличается от гражданско-правовых договоров в такой степени, что нет никаких оснований для отнесения его к категории гражданско-правовых договоров.

¹ См. «Колхозное право» под ред. Н. Д. Казанцева и А. А. Рускола, Госюриздат, М., 1950, стр. 223—224; Г. А. Аксёнов, В. К. Григорьев, П. П. Пятницкий, Колхозное право, Госюриздат, М., 1950, стр. 172.

² См. А. В. Венедиктов, О системе Гражданского Кодекса СССР, «Советское государство и право», 1954, № 2, стр. 34—35.

³ Попытки показать существование элемента эквивалентности в договоре МТС с колхозами встречаются и в теории государства и права. См. А. И. Денисов, Теория государства и права, Юриздат, Л., 1948, стр. 422.

Важнейшей чертой, отличающей договор МТС с колхозом от гражданско-правовых договоров, являются его специальные цели и особое содержание. Целью заключения данного договора является выполнение не только определенных видов сельскохозяйственных работ, но и всех организационно-хозяйственных мероприятий, приводимых машинно-тракторной станцией в колхозе, поскольку она является организатором колхозного производства. Выполнение предусмотренных договором работ «не является простой суммой отдельных актов помощи со стороны МТС колхозу, а представляет собою целый комплекс мероприятий, направленных на обеспечение организационно-хозяйственного и политического укрепления колхозов».¹

Ни один вид договора гражданского права не предусматривает такую специальную систему организационно-хозяйственных мероприятий, направленных на достижение поставленных договором задач, как это предусматривает договор МТС с колхозом. Именно такие обязанности МТС, как агрономическое, зоотехническое и ветеринарное обслуживание колхозов, внедрение достижений науки, оказание помощи в планировании, в учете и отчетности, в организации труда и т. д., выделяет договор МТС с колхозом, как особый вид договора советского права.²

Указанные особенности договора еще более ярко подчеркнуты в новом Типовом договоре МТС с колхозом, на основе которого МТС по выработанному совместно с правлением колхоза плану осуществляет полное агротехническое, зоотехническое и ветеринарное обслуживание колхоза.

С ликвидацией после сентябрьского Пленума ЦК КПСС районных сельскохозяйственных управлений, многие их функции возложены непосредственно на машинно-тракторные станции. Машинно-тракторные станции в настоящее время являются основным связующим звеном между районными исполнительными комитетами и колхозами. Отсюда вытекают и их новые задачи в области руководства колхозами. Руководящая роль машинно-тракторных станций на данном этапе осуществляется не только через производственное обслуживание колхозов, через машины, но и путем выполнения специальных, возложенных на МТС, функций руководства через специалистов МТС.

Положение МТС, как опорного пункта государственного руководства колхозами, определяет и особый характер ее договорных отношений с колхозами.

Договор МТС с колхозом не является гражданско-правовым именно потому, что на его основе машинно-тракторная станция выступает не как подрядчик, а как особое производственное предприятие, организатор и руководитель колхозного производства.

¹ Проф. Л. И. Дембо, Очерки колхозного права, Л., 1940, стр. 104.

² См. А. М. Каландадзе, Рецензия на серию научно-популярных брошюр по колхозному праву, «Известия Академии Наук СССР», Серия общественных наук, № 2, стр. 163.

Особое положение МТС, ее выступление одновременно в качестве хозоргана и опорного пункта государственного руководства колхозами говорят о том, что договор МТС с колхозами является специальным видом договора.

Колхоз, как субъект и равная сторона договора, также выступает не как обычный заказчик, а как активный участник выполнения поставленных договором задач. На основе договора колхоз совместно с МТС добивается лучших показателей как в полеводстве, так и в животноводстве.

Договор МТС с колхозом отличается от гражданско-правовых договоров и своим специальным, установленным законом, составом субъектов, их специфическими хозяйственными задачами в колхозном производстве и вытекающим из этого особым правовым положением субъектов в договорных отношениях.

Проф. А. В. Венедиктов утверждает, что состав субъектов договора не может быть препятствием к отнесению тех или других договоров к числу гражданско-правовых договоров, так как, например, договоры страхования могут быть заключены только с Госстрахом, договоры о кредитовании — только с Госбанком и специальными банками, но в то же время гражданско-правовой характер этих договоров бесспорен.¹ Но в приведенных проф. А. В. Венедиктовым примерах заранее определена только одна сторона договора (Госстрах или Госбанк), а другой стороной данных договоров может быть любое юридическое или физическое лицо. В то же время в договоре МТС с колхозом заранее определены законом обе стороны договора. Субъектами данного договора могут быть только МТС и колхоз. Договоры машинно-тракторной станции или колхоза с другими субъектами права уже являются не специальным видом договоров, а гражданско-правовыми договорами.

Существование специальных договорных отношений между МТС и колхозом обосновывается, прежде всего, тем, что производственная деятельность МТС соединяется с самостоятельностью широких масс колхозников, что МТС одновременно выступает и как производственное предприятие, и как важнейший опорный пункт руководства колхозом со стороны социалистического государства.

Договорная форма производственного обслуживания колхозов и осуществление руководства ими со стороны МТС, как государственных предприятий, является единственно правильной и приемлемой формой для колхозов, как кооперативных предприятий. Такой метод воздействия социалистического государства на колхозное производство не противоречит принципу колхозной демократии, а служит сочетанию его с принципом государственного руководства.

¹ См. А. В. Венедиктов, О системе Гражданского Кодекса СССР, «Советское государство и право», 1954, № 2, стр. 34.

С утверждением проф. А. В. Венедиктова о том, что договор МТС с колхозом является гражданско-правовым, нельзя, таким образом, согласиться по следующим соображениям:

1. В договоре МТС с колхозом не только имеются элементы производственного характера, а его содержание в целом направлено на производственное обслуживание колхозов. Целью договора является дальнейшее развитие всех отраслей колхозного производства, и на это направлены все договорные обязательства как МТС, так и колхоза.

2. Содержанием данного договора, кроме производственного обслуживания колхозов машинно-тракторной станцией, предусматриваются все организационно-хозяйственные мероприятия, осуществляемые машинно-тракторной станцией на основе договора. Как правильно отмечает П. Панов, «договор МТС с колхозами носит не столько имущественный, сколько организационно-правовой характер».¹ И все эти мероприятия направлены исключительно на дальнейшее усовершенствование колхозного производства, на организационно-хозяйственное укрепление колхозов.

3. Обязательства колхоза и МТС по договору являются совместными, они направлены на достижение единой цели и реализуются в едином процессе колхозного производства.

4. Правоотношения, регулируемые нормами договора, тесно связаны с внутриколхозными правоотношениями и являются колхозно-правовыми, а не гражданско-правовыми отношениями.

5. В договоре МТС с колхозом элемент эквивалентности, который проф. А. В. Венедиктов считает решающим в гражданско-правовых отношениях, решающим не является. Поэтому следует признать неправильным его утверждение о том, что в договоре МТС с колхозом главная роль принадлежит гражданско-правовым элементам.

Договор МТС с колхозом является, прежде всего, договором материальной помощи и руководства социалистического государства колхозному строю, и принцип эквивалентности несовместим с такими отношениями. Социалистическое государство обеспечивает сельское хозяйство высококвалифицированной техникой через МТС и не требует возмещения этой материальной помощи. Это противоречило бы принципам социалистической экономики, где сельское хозяйство может развиваться дальше только на основе мощной технической базы. Ни о каком принципе эквивалентности при осуществлении руководства колхозами со стороны МТС также не может быть речи.

Установление принципа эквивалентности в договорных отношениях между МТС и колхозами сделало бы МТС прокатными пунктами, уменьшило бы руководящую роль и значение материальной помощи МТС, как индустриальной материально-техни-

¹ П. Панов, Договор машинно-тракторной станции с колхозом, «Социалистическая законность», 1954, № 5, стр. 14.

ческой базы колхозного производства, как важнейшего опорного пункта государственного руководства.

6. Типовым договором, как законом, заранее установлены оба субъекта договора, а не одна его сторона. Этими субъектами могут быть только МТС и колхоз.

7 Договор МТС с колхозом устанавливает специальные договорные санкции, не свойственные гражданско-правовым договорам. В нем предусмотрена, кроме материальной ответственности сторон, и дисциплинарная и уголовная ответственность физических лиц, виновных в нарушении договора.

Каковы же отношения, которые складываются между МТС и колхозом на основе заключенного договора?

Чтобы ответить на этот вопрос, необходимо хотя бы коротко остановиться на вопросе о круге колхозных правоотношений вообще.

В юридической литературе по этому поводу высказаны три точки зрения.

Проф. И. В. Павлов считает колхозно-правовыми «все те отношения, которые складываются между колхозом, с одной стороны, и колхозниками — с другой»¹ на основе примерного устава сельскохозяйственной артели, т. е. только внутриколхозные правоотношения.

Проф. Н. Д. Казанцев признает колхозно-правовыми, кроме внутриколхозных, еще те из отношений колхоза вовне, «которые регулируются Примерным уставом сельскохозяйственной артели и дополняющим его законодательством».²

Третья точка зрения по данному вопросу высказана проф. Л. И. Дембо. Он прежде всего исследует вопрос о том, что следует положить в основу выделения колхозных правоотношений, на чем эти правоотношения покоятся.

По нашему мнению, обоснованным является его утверждение о том, что регулирование колхозных правоотношений специальным законодательством выступает только в качестве внешнего признака колхозных правоотношений и факт наличия специального колхозного законодательства коренится в самой природе колхозных отношений.³

Проф. Л. И. Дембо определяет колхозные правоотношения

¹ И. В. Павлов, Понятие и сущность колхозных правоотношений и роль органов управления в формировании и развитии этих отношений «Вопросы колхозного и земельного права». Изд. Академии Наук СССР, 1951, стр. 92, И. В. Павлов, Некоторые вопросы науки колхозного права «Советское государство и право». 1953, № 1, стр. 34.

² Н. Д. Казанцев, Предмет и система науки колхозного права, Вопросы колхозного и земельного права, Изд. Академии Наук СССР, М., 1951, стр. 35.

³ См. Л. И. Дембо, Колхозное правоотношение и система советского права, «Советское государство и право», 1950, № 7, стр. 47.

«как социалистические, основанные на коллективном труде отношения кооперативного производства, специфической особенностью которых является сочетание имущественных и трудовых отношений» (Курсив Л. И. Дембо)¹ и включает в круг колхозных правоотношений, помимо внутриколхозных, и те отношения колхоза вовне, которые органически, через членство в колхозе связаны с внутриколхозными отношениями.²

Приведенные нами высказывания советских юристов по вопросу о круге колхозно-правовых отношений вообще находят свое отражение и при определении договорных отношений между МТС и колхозами. Проф. И. В. Павлов, например, признает отношения МТС с колхозами «примыкающими» к колхозным правоотношениям³ или даже совершенно новым специфическим типом отношений.⁴ По мнению проф. Н. Д. Казанцева, «там, где договор МТС с колхозом регулирует внутриколхозные отношения, имеют место колхозные правоотношения». Но, кроме того, договор МТС с колхозом, «регулирует и другие отношения, которые являются отношениями, возникающими между двумя социалистическими организациями (юридическими лицами) на основе советского права».⁵

По мнению А. В. Смирнова, новые экономические взаимоотношения двух производственных социалистических секторов, выражающиеся в сочетании двух форм социалистической собственности в колхозном производстве, порождают смешанные (сложные) институты советского права. Таким новым смешанным (сложным) институтом советского права он считает и договор МТС с колхозом, включающий в себя в качестве составной части и колхозные правоотношения.⁶ Но А. В. Смирнов не отвечает на вопрос, какими правоотношениями являются остальные «составные части» договора МТС с колхозом.

А. А. Рускол также считает, что отношения МТС с колхозами являются смешанными и указывает, что в этих отношениях имеются элементы колхозно-правовых, гражданско-правовых и

¹ Там же, стр. 47

² См. там же, стр. 48.

³ См. И. В. Павлов, Понятие и сущность колхозных правоотношений и роль органов управления в формировании и развитии этих отношений, «Вопросы колхозного и земельного права», Изд. Академии Наук СССР. М., 1951, стр. 93.

⁴ См. И. В. Павлов, Некоторые вопросы науки колхозного права, «Советское государство и право», 1953, № 1, стр. 34.

⁵ Н. Д. Казанцев, О колхозных правоотношениях в СССР, «Советское государство и право», 1953, № 4, стр. 97—98; см. также Юридический словарь, Госполитиздат, 1953, стр. 270.

⁶ См. А. В. Смирнов, К вопросу о понятии колхозных правоотношений, «Вестник Московского Университета», Серия общественных наук, 1954, вып. 2, стр. 97.

государственно-правовых отношений.¹ Следовательно, отношения МТС с колхозами должны регулироваться нормами колхозного, гражданского и государственного права, и договор МТС с колхозом также должен иметь одновременно колхозно-правовой, гражданско-правовой и государственно-правовой характер.

Проф. Л. И. Дембо, исходя из того, что договор МТС с колхозом является методом регулирования отношений, приходит к выводу, что «договор МТС с колхозом порождает не гражданско-правовые, а колхозно-правовые отношения».²

По нашему мнению, выводы проф. И. В. Павлова, Н. Д. Казанцева, А. В. Смирнова и А. А. Рускола являются неправильными, поскольку они не решают вопроса, в какую отрасль права отнести отношения между МТС и колхозами. Если отношения эти являются совершенно новыми отношениями, то в таком случае должна существовать и новая отрасль права. Сказать, что договор МТС с колхозом регулирует как колхозно-правовые отношения, так и отношения между юридическими лицами (гражданско-правовые отношения), значит признать, что договор МТС с колхозом является одновременно и колхозно-правовым и гражданско-правовым, что противоречит юридической природе договора МТС с колхозом, как специального вида договора социалистического права.

Правоотношения между МТС и колхозом являются колхозно-правовыми, потому что они возникают непосредственно в колхозном производстве и таким образом тесно связаны с внутриколхозными правоотношениями.

В связи с новейшим законодательством и на основе постановления сентябрьского Пленума ЦК КПСС, согласно которому расширились права и обязанности МТС и изменилось правовое положение работников тракторной бригады, возникает вопрос, являются ли эти отношения колхозно-правовыми и в новых условиях.

Мы считаем, что взаимоотношения МТС с колхозами и в новых условиях сохраняют свой специфический колхозно-правовой характер.

Договором МТС с колхозом регулируется круг тех отношений, которые складываются относительно производственного обслуживания колхозов машинно-тракторными станциями. Материальные отношения между МТС и колхозом возникают только в колхозном секторе производства. Именно это обстоятельство и связывает правовые взаимоотношения между ними с внутриколхозными правоотношениями и дает право включать их в круг колхозно-правовых отношений. Органическая связь взаимоотношений МТС

¹ См. А. А. Рускол, Колхозное правоотношение, Автореферат докторской диссертации, М., 1954, стр. 9.

² Л. И. Дембо, Колхозное правоотношение и система советского права, «Советское государство и право», 1950, № 7, стр. 54.

с колхозом с внутриколхозными правоотношениями выражается, прежде всего, в том, что на машинах МТС работают как постоянные рабочие МТС, так и колхозники, т. е. сезонные рабочие МТС. В процессе выполнения договора работники тракторной бригады находятся в правоотношениях и с правлением колхоза, и с колхозниками, сезонными рабочими. Эти отношения, непосредственно связанные с внутриколхозными правоотношениями, регулируются договором МТС с колхозами. Договором МТС с колхозом регулируются также не только производственные отношения, складывающиеся между ними, но и отношения между тракторной бригадой и колхозом по поводу распределения доходов, что опять говорит о тесной связи отношений МТС с колхозом, с внутриколхозными правоотношениями. Трактористы, являясь постоянными рабочими по своему правовому положению, связаны с колхозом через трудовень и принимают участие в распределении доходов колхоза.

Трудовень, как своеобразная форма измерения количества и качества труда трактористов, связывает их с колхозом не по линии членства, а только как участников колхозного производства и распределения производимых продуктов.

Поскольку эти отношения органически связаны с внутриколхозными правоотношениями, мы можем сказать, что они входят в круг колхозно-правовых.

В связи с ликвидацией районных сельскохозяйственных управлений и переходом многих их функций к МТС, машинно-тракторные станции выполняют и некоторые обязанности, свойственные только органам власти. Возникает вопрос: каков правовой характер этих отношений?

В гражданско-правовой литературе высказывается мнение, что в договорных отношениях равенство хозорганов, как сторон договора, в некоторых случаях сочетается с наличием у одной из сторон административных правомочий. При этом ссылаются на договор МТС с колхозом.¹

Таким образом, по мнению этих авторов, договором МТС с колхозами регулируются не только колхозно-правовые, но и административно-правовые отношения, и МТС осуществляет не только функции производственного предприятия, но и административного органа.

После реорганизации работы МТС, в соответствии с решениями сентябрьского Пленума ЦК КПСС 1953 г., такую же позицию занимает и проф. Л. И. Дембо. Он утверждает, что «машинно-тракторные станции вступают с колхозами не только в колхозно-правовые отношения, но и в некоторых случаях также и в административно-правовые отношения, поскольку на отдельных работников МТС (главных агрономов МТС и старших ветеринар-

¹ См. Советское право в период Великой Отечественной войны, Под ред. И. Т. Голякова, ч. 1. М., 1948, стр. 104—105.

ных врачей) возлагаются административные функции — функции государственных инспекторов по качеству и функции ветеринарного надзора».¹

В отличие от цивилистов, проф. Л. И. Дембо признает административно-правовыми не все отношения между МТС, как опорными пунктами государственного руководства, и колхозами, а только некоторые из них.

Мы считаем, что такое решение вопроса является неправильным. Регулируемые договором отношения между МТС и колхозом относительно осуществления руководящих функций также являются колхозно-правовыми, а не административно-правовыми.

Административно-правовые отношения характеризуются тем, что они возникают между органами государственной власти и другими субъектами права в процессе исполнительной и распорядительной деятельности органов власти и являются отношениями подчинения.²

Настаивать на том, что договором МТС с колхозом должны регулироваться и административно-правовые отношения, значит признать, а) что МТС является органом власти, б) что административно-правовые отношения являются не отношениями подчинения, а договорными. Это коренным образом противоречит характеру договора МТС с колхозом, а также общепринятому определению административно-правовых отношений. Машинно-тракторная станция является только опорным пунктом государственного руководства и ей не присвоены функции органов государственной власти. Поскольку машинно-тракторные станции не имеют права непосредственно распоряжаться и применять меры государственного принуждения, они могут осуществлять свои руководящие действия только на основе договора.

Колхозно-правовыми эти отношения являются потому, что они также непосредственно связаны с колхозным производством. Все мероприятия по государственному руководству направлены на организацию процесса производства в колхозе и в большей своей части реализуются на основе выполнения договорных обязательств как машинно-тракторной станцией, так и колхозом.

Действительно, при этом имеются и некоторые элементы подчинения, например, указания и распоряжения главного агронома по вопросам агротехники и качества сельскохозяйственных работ являются обязательными для исполнения и могут быть отменены только областными, краевыми управлениями сельского хозяйства или министерствами сельского хозяйства республик. Но, по нашему мнению, административно-правовые отношения здесь возникают не между колхозом и МТС, как юридическими лицами, а

¹ Л. И. Дембо, Новейшее колхозное законодательство и проблемы колхозных правоотношений, Тезисы докладов по секции юридических наук на научной сессии ЛГУ 1953—1954 гг., Л., 1954, стр. 11—12.

² См. М. П. Карева, Г. И. Федькин, Основы советского государства и права, Госюриздат, М., 1953, стр. 276—278.

между колхозом и должностными лицами МТС, как представителями органов власти. Поэтому главный агроном назначается на работу начальником областного, краевого управления сельского хозяйства или министерством сельского хозяйства республики. В момент, когда главный агроном дает указания о качестве сельскохозяйственных работ (административно-правовые отношения), он подчиняется не директору МТС, а соответствующему органу власти. То же самое можно сказать и по поводу осуществления ветеринарного надзора старшим ветеринарным врачом, который подчинен по этим вопросам районному исполнительному комитету и областному управлению сельского хозяйства. И только по вопросам ветеринарного обслуживания колхозов он подчинен директору МТС. Главный агроном и старший ветврач МТС являются представителями государственных органов власти и должны обеспечивать выполнение административно-управленческих функций этих органов.

Мы считаем, что возникающие между МТС и представителями органов власти административно-правовые отношения регулируются не нормами договора, а другими законодательными актами. Например, договором регулируются только отношения по поводу ветеринарного обслуживания колхозов, но старший ветеринарный врач осуществляет ветеринарный надзор не на основе договора МТС с колхозом, а на основе Положения о старшем ветеринарном враче МТС¹ и ветеринарного Устава Союза СССР² Главный агроном МТС осуществляет свои функции по контролю за качеством сельскохозяйственных работ также не на основе договора, а на основе Положения о главных агрономах МТС.³

Все остальные правоотношения по поводу осуществления руководства колхозами регулируются нормами договора и являются колхозно-правовыми. Кроме того, договор МТС с колхозом регулирует и отношения, возникающие между ними по поводу натуроплаты за отдельные виды сельскохозяйственных работ. Данные отношения МТС с колхозом также непосредственно связаны с внутриколхозными правоотношениями — с распределением доходов колхоза.

В связи с тем, что натуроплата является доходом МТС и зачисляется в общесоюзный государственный бюджет, колхозы обязаны сдавать ее непосредственно заготовительным органам по условиям, действующим для обязательных поставок.

Поскольку обязанность колхоза заплатить за работы, произведенные МТС, является договорной, то она возникает только перед машинно-тракторной станцией. Поэтому между колхозом и заготовительными органами до момента сдачи продуктов не возникает никаких правоотношений. Правоотношения, возникающие

¹ См. «Сельское хозяйство» от 28 марта 1954 г.

² См. СЗ СССР 1936 г., № 58, ст. 446 и СП СССР 1939 г. № 9, стр. 68.

³ См. «Сельское хозяйство» от 27 марта 1954 г.

между колхозом и заготовительными органами в связи с фактом сдачи натуроплаты, по своему характеру являются уже гражданско-правовыми. Например, всякие споры, связанные с обязанностью заготовительных органов заплатить за свой счет расходы по доставке на заготовительный пункт картофеля и овощей, сдаваемых колхозом в счет натуроплаты, рассматриваются на общих основаниях гражданского права, а не на основе договора МТС с колхозом.

Колхозно-правовыми являются только отношения между МТС и колхозом, возникающие по поводу натуроплаты за произведенные сельскохозяйственные работы.

Таким образом, мы пришли к выводу, что договор МТС с колхозом является специальным видом договора и правоотношения, регулируемые нормами этого договора, являются колхозно-правовыми. Вот почему договор МТС с колхозом должен быть объектом исследования науки колхозного права. Объектом науки колхозного права, по нашему мнению, следует также оставить и вопрос о правовом положении и оплате труда работников тракторных бригад. Колхозное и земельное право являются единственными отраслями советского права, изучающими правоотношения, складывающиеся в процессе сельскохозяйственного производства.

В зависимости от особенностей колхозного производства имеет свою специфику и колхозное право, как отрасль науки советского права. Невозможно изучать колхозно-правовые вопросы оторванно от особенностей колхозного производства. Невозможным является также и теоретический анализ правового положения и оплаты труда трактористов другими отраслями права, обязанностью которых не является изучение основных особенностей колхозного производства (в данном случае имеются в виду специфические черты трудодня).

По таким же соображениям невозможным является и изучение договора и договорных отношений между МТС и колхозом гражданским правом. Гражданское право занимается только имущественными отношениями между субъектами права, а не такими вопросами, как колхозное производство, проведение отдельных сельскохозяйственных работ, урожайность сельскохозяйственных культур, агротехническое обслуживание колхозов, оплата труда и т. п., ибо последние тесно связаны с анализом договора МТС с колхозом.

О печальных результатах изучения договора МТС с колхозом в гражданско-правовой литературе наряду с другими хозяйственными договорами свидетельствует статья Р. О. Халфиной «Значение договоров в советском социалистическом гражданском праве»,¹ которая, кроме общих фраз, никакого представления о договоре МТС с колхозами не дает.

¹ См. Р. О. Халфина, Значение договоров в советском социалистическом гражданском праве, Сборник «Вопросы советского гражданского и трудового права», Изд. Академии Наук СССР, М., 1952, стр. 65—68.

Это совсем не означает, что трудовое право не должно указывать на оплату труда трактористов, как на специальный вид оплаты, а гражданское право — на существование нового вида договора социалистического права. Но, по нашему мнению, отнесение всего комплекса правовых вопросов, связанных с машинно-тракторными станциями и их договоренными отношениями, в область колхозно-правовой науки, позволяет как нельзя лучше решать основные теоретические вопросы такого института права, как договор МТС с колхозом.

MTJ JA KOLHOOSI VAHELISE LEPINGU JA LEPINGULISTE SUHETE JURIIDILINE LOOMUS

Juriid. tead. kand. V. Kelder

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Resümee

Nõukogude Liidu Ministrite Nõukogu kinnitas oma määrusega 20. veebruarist 1954. a. uue masina-traktorijaama ja kolhooside vahelise tüüplepingu, milles masina-traktorijaamade osatähtsus kolhoosikorra edaspidisel kindlustamisel on tõstetud senisest kõrgemale tasemele. Uue tüüplepingu alusel kohustuvad MTJ ja kolhoos ühiselt edasi arendama kõiki kolhoosliku tootmise harusid.

MTJ ja kolhoosi vaheline leping kui õigusinstituut on tähtsaks vahendiks partei ja valitsuse poolt põllumajanduse ette seatud ülesannete täitmisel, on riikliku omandi osatähtsuse laiendamise vahendiks kolhooslikus tootmises. MTJ ja kolhoosi tootmisplaanide lahutamatu osana kindlustab leping põllumajanduse edasiarendamise riiklike plaanide täitmise. MTJ ja kolhoosi vaheline leping on ühtlasi ka sotsialistliku riigi poolt kolhooside riikliku juhtimise teostamise õiguslikuks vormiks.

Nii MTJ ja kolhoosi vaheline konkreetne leping kui ka tüüpleping omavad seaduse jõu. Selle fakti peamine tähtsus seisab selles, et tüüpleping kehtestab kogu Nõukogude Liidu jaoks konkreetsete lepingute sõlmimise ühtse korra ning määrab MTJ ja kolhoosi vaheliste vastastikuste suhete iseloomu; tema põhilised seisukohad lähevad muutumatult üle konkreetsesse lepingusse. Samaaegselt aga ei lülita tüüpleping välja kohalike tingimuste arvestamise võimalust, sest konkreetse lepingu esimese ja teise osa sisu määravad lepingu sõlmimisel lepingu pooled.

Nii tüüpleping kui ka konkreetsed lepingud on kohustuslikud kõigepealt pooltele, aga samuti ka kolmandatele isikutele. Konkreetse lepingu ja tüüplepingu vastavuse tuvastamisel peab rahvakohus juhinduma tüüplepingu normidest, lepingupoolte kohustuste ja vastastikuste suhete tuvastamisel aga konkreetsest lepingust. Nende varanduslike vaiete lahendamisel pole tsiviilõiguse normid subsidiaarselt rakendatavad.

MTJ ja kolhoosi vaheline leping on sotsialistlike lepingute eriliigiks. Tsiviilõiguslikest lepingutest eristavad teda tema spetsiaalne sisu, erilised eesmärgid, seadusega subjektide kindlaksmääramine ja omapärased lepingulised seaktsioonid. MTJ ei ole töötajaks, vaid kolhoosliku tootmise juhtijaks ja organisaatoriks. MTJ vastutab mitte ainult lepingus märgitud põllumajanduslike tööde täitmise eest, vaid ka nende tulemuste eest, teenindatava kolhoosi kogu majandusliku tegevuse eest. Kõrvuti põllumajanduslike töödega täidab MTJ kolhoosis lepingu alusel veel tervet rida organisatsioonilisi kohustusi. MTJ ja kolhoosi vaheline leping kannab mitte niivõrd varanduslikku, kuivõrd organisatsioonilist-õiguslikku iseloomu.

Samuti pole kolhoos lepingu poolena tavaliseks tellijaks, vaid lepinguliste kohustuste aktiivseks täitjaks. Kolhoosi ja MTJ lepingulised kohustused on ühised ja need realiseeritakse kolhooslikus tootmisprotsessis.

MTJ ja kolhoosi vahelise lepingu juriidilise loomuse tuvastamisel pole määravaks ekvivalentsuse printsiip, mis tavaliselt iseloomustab nõukogude tsiviilõiguslikke suhteid. Kolhoose varustab omal kulul kaasaegse tehnikaga Nõukogude riik, kes kannab samuti MTJ-de poolt teostatava kolhooside tootmisalase teenindamise põhilised kulud. MTJ ja kolhoosi vahelistes lepingulistes suhetes ekvivalentsuse printsiibi määrav rakendamine muudaks MTJ-d laenutuspunktideks ning vähendaks nende kui kolhoosikorra industriaalse materiaal-tehnilise baasi ja määrava jõu osatähtsust.

Lepingu normidega reguleeritavad kolhoosi ja MTJ vahelised suhted on kolhoosiõiguslikud suhted. Nad tekivad vahetult kolhooslikus tootmisprotsessis, on suunatud kolhoosides tekkivate tootmissuhete reguleerimisele ja on seega lahutamatult seotud kolhoosisiseste õigussuhetega.

MTJ suhted kolhoosidega riikliku juhtimise teostamisel on samuti kolhoosiõiguslikud. MTJ ei astu kolhoosiga administratiivõiguslikesse suhetesse. Seoses MTJ peaaagronoomi poolt põllumajanduslike tööde riikliku kontrolli teostamisega kolhoosides tekivad õiguslikud, samuti õigussuhted, mis tekivad seoses veterinaarijärelevalve teostamisega, on administratiivõiguslikud suhted, kuid need õigussuhted tekivad mitte MTJ ja kolhoosi vahel, vaid kolhoosi ja MTJ peaaagronoomi ning vanemveterinaararsti kui võimuorganite esindajate vahel. Märgitud õigussuhteid ei reguleerita lepingu normidega, vaid peaaagronoomide ja vanemveterinaararstide põhimäärusega ja NSV Liidu Veterinaar-põhikirjaga.

MTJ ja tema töötajate õigusliku positsiooni küsimused ning lepinguliste suhete iseloom peaksid oluliselt olema kolhoosiõiguse kui ainsa kolhooslikke õigussuhteid kõikides nende iseärasustes uuriva teadusliku distsipliini uurimisobjektiks.

ВОПРОСЫ УСЫНОВЛЕНИЯ ПО СОВЕТСКОМУ ПРАВУ

Канд. юрид. наук Ж. Ананьева

Кафедра гражданского права и процесса

Усыновление состоит в добровольном принятии на себя родительских обязанностей по отношению к малолетним или несовершеннолетним детям. Оно является основной формой замены родной семьи детям, по тем или иным жизненным обстоятельствам лишенным родительского попечения.

Советское государство обеспечивает содержанием и окружает особой заботой таких детей. Для них создана широкая сеть детских учреждений. Наша могучая социалистическая Родина в состоянии полностью обеспечить детей-сирот государственным содержанием и создать им в детских учреждениях все необходимые условия для воспитания, но детское учреждение не может заменить ребенку специфической обстановки, создаваемой в семье родительской любовью, не может удовлетворить присущей ребенку потребности иметь любимых отца и мать.

Обстановка трудовой семьи, состоящей из равноправных советских людей, идейно связанных участием в коммунистическом строительстве, объединенных чувством взаимной любви и товарищества, является наиболее благоприятной для формирования личности ребенка в коммунистическом духе, поэтому предоставление ребенку, утратившему родную семью, этой обстановки в семье усыновителей, имеет огромное общественное значение.

Вместе с тем, усыновление способствует укреплению семьи. Воспитание ребенка придает устойчивость и полноту семейной жизни бездетных до этого супругов, а также оказывает благотворное влияние на обстановку воспитания в семье, где уже имеются дети.

Цифры говорят также о большом количестве случаев усыновления одним супругом детей другого супруга, родившихся до вступления в данный брак. В этом проявляется стремление советских людей к созданию устойчивой дружной семьи, к созданию наилучших условий для воспитания детей.

Для усыновления в СССР имеются исключительно благоприятные условия не только в силу неуклонного роста материального

благополучия народа, но и в силу того, что усыновление является одной из форм проявления высокого гуманизма и глубокой любви к детям, характеризующих советских людей.

Одним из наиболее ярких проявлений гуманизма советского человека и его подлинного советского патриотизма было усыновление в годы Великой Отечественной войны многих тысяч детей, оставшихся без родителей вследствие военных действий и массового уничтожения фашистами населения временно оккупированных районов нашей страны.

Данные о последовательном росте числа усыновлений в послевоенные годы убедительно свидетельствуют о том, что широкий общественный размах движения за прием детей-сирот на воспитание в семьи трудящихся не есть преходящее явление, вызванное к жизни только обстановкой войны. Так, например, если количество усыновлений по ЭССР за 1947 год принять за 100%, то по отношению к нему 1948 год составил 158%, а 1951 год 282%. По городу Таллину за 1951—1952 г. было больше усыновлений, чем за 4 года, с 1944 по 1947 год.

Это не означает, что в послевоенные годы у нас стало больше сирот. Эти цифры говорят лишь о том, что дети, ранее находившиеся на воспитании в детских учреждениях, все в большем количестве принимаются теперь на воспитание в семьи трудящихся. Усыновителями часто являются граждане, имеющие собственных детей или воспитывающие детей, ранее усыновленных.

Усыновители стремятся во всех отношениях заменить усыновленным детям родителей, создать им семейную обстановку воспитания, ничем не отличающуюся от обстановки родной семьи. Об этом говорит тот факт, что усыновители, как правило, регистрируются родителями усыновленных. Так, например, по городу Таллину за 1952 год 97,7% усыновлений было произведено с регистрацией усыновителей родителями усыновленных в актовых книгах рождений.

Во всех этих фактах проявляется замечательнейшее завоевание советского строя, заключающееся в том, что он воспитал новых людей, людей высоких моральных качеств, которых характеризует глубокая любовь к детям и устойчивая потребность воспитывать детей.

Из огромного общественного значения усыновления, а не из соображений материального характера исходит советское государство при правовом регулировании этих отношений. Законодательство о браке и семье всех союзных республик устанавливает, что усыновление в СССР допускается исключительно в интересах детей (ст. 57 КЗОБСО РСФСР и соответствующие статьи кодексов других союзных республик).

Большое общественное значение усыновления обязывает советских юристов к глубокой теоретической разработке связанных с ним правовых вопросов.

Анализ законодательных и других нормативных актов об усыновлении и изучение практики применения этих норм судами и органами опеки и попечительства показывают, что ряд вопросов требует урегулирования в будущем законе, чтобы наиболее полно обеспечить выполнение задач усыновления. Остановимся на некоторых из этих вопросов.

В связи с изданием Указа Президиума Верховного Совета СССР от 8 сентября 1943 г. «Об усыновлении»¹ с особой актуальностью встает вопрос о правовых последствиях усыновления.

Исходя из интересов детей и идя навстречу стремлениям усыновителей рассматривать усыновленных как собственных детей, Президиум Верховного Совета означенным указом разрешил записывать усыновителей по их просьбе в актовых книгах рождений в качестве родителей усыновленного; при этом усыновленному присваивается фамилия усыновителя и отчество по его имени.

Однако, семейно-брачное законодательство союзных республик не приведено в полное соответствие с основным смыслом этого указа. Статья 64 КЗОБСО РСФСР (и соответствующие статьи кодексов других союзных республик) устанавливает отношения родства только между усыновителем и усыновленным и потомством последнего по прямой, нисходящей от усыновителя, линии. По восходящей от усыновителя линии, усыновленный не становится в отношения родства. Иначе говоря, он юридически не становится внуком родителей усыновителя. Точно также не устанавливается никаких взаимных прав и обязанностей между усыновленным и другими детьми усыновителя, они не ставятся между собой в правовые отношения братьев и сестер. Наркомюст РСФСР в 1928 году разъяснил, что усыновленный не несет правовых обязанностей по содержанию детей усыновителя, а дети усыновителя не несут прав и обязанностей по содержанию усыновленного.

В вопросе об утрате в связи с усыновлением взаимных прав и обязанностей между усыновленным и его кровными родственниками законодательство союзных республик не имеет единой точки зрения. Так, ст. 43 КЗОБСО Украинской ССР, ст. 70 КЗОБСО Азербайджанской ССР и ст. 91 КЗОБСО Белорусской ССР устанавливают, что усыновленный утрачивает все права и освобождается от всех обязанностей по отношению к своим родителям, а ст. 73 КЗОБСО Грузинской ССР устанавливает то же самое по отношению и ко всем остальным родственникам. Семейно-брачные кодексы РСФСР, Армянской, Узбекской и Туркменской ССР таких норм не содержат, на основании чего и делался вывод о том, что в названных республиках усыновленные не теряют права на алименты от родителей, если усыновитель не в состоянии предоставить алименты и сохраняют право на наследова-

¹ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1943, № 31.

ние и на пенсии после смерти родителей наравне с их другими детьми. Короче говоря, по КЗОБСО РСФСР, Армянской, Узбекской и Туркменской ССР усыновленный, будучи неполностью уравниен с родными детьми усыновителя в отношениях их друг к другу и в отношениях к родственникам усыновителя по восходящей линии, сохраняет некоторые права по отношению к своим родственникам по происхождению. Сохранение этих прав как-бы компенсирует его в какой-то мере за те права, которых он не приобретает в связи с усыновлением по отношению к родственникам и детям усыновителя. Эта компенсация, хотя и не полная, разумеется, может иметь место лишь в том случае, когда усыновленный имеет родственников по происхождению. Если же он их не имеет, как это чаще всего и бывает, так как усыновляются в основном безродные дети, то правовое положение его, по действующим нормам КЗОБСО этих республик, значительно хуже положения родных детей усыновителя.

В последнее время в судебной практике дано иное толкование ст. 64 КЗОБСО РСФСР. Так, в постановлении от 13 октября 1950 г. по делу гр-ки К. Пленум Верховного суда СССР указал: «в силу этой статьи с момента усыновления всякая правовая связь между усыновленным и его родителями прекращается и никаких имущественных и лично-правовых притязаний, основываемых на факте кровного родства, ни усыновленный к родителю, ни родитель к усыновленному, заявлять в судебном порядке не могут». ¹ Аналогичные указания содержатся в определениях Верховного суда по некоторым другим делам. Таким образом, Верховный суд СССР стал на точку зрения, выраженную в семейно-брачных кодексах Украинской, Азербайджанской и Белорусской ССР. Если считать, что при этом остаются в силе ограничения в части возникновения отношений родства с усыновлением, установленные ст. 64 КЗОБСО, то такое толкование не улучшает правового положения усыновленного.

Существующее правовое положение усыновленного, неравное с правовым положением собственных детей усыновителя, противоречит интересам детей и стремлениям усыновителей, не соответствует основной идее усыновления. Усыновленный в раннем возрасте ребенок чаще всего не знает об усыновлении, считает усыновителей своими родителями, их детей — родными братьями и сестрами и т. д. Однако, при разрешении правовых вопросов (наследственных, пенсионных и др.) все, годами сложившиеся, представления рушатся. Надо ли говорить о том, насколько глубоко это может травмировать психику людей, насколько отрицательно это может влиять на монолитность семьи.

Все это говорит за то, что ограничения, установленные ст. 64 КЗОБСО РСФСР (и соответствующими статьями кодексов дру-

¹ См. Г. М. Свердлов, Усыновление по советскому праву, Госюриздат, М., 1951, стр. 38.

гих союзных республик), должны отпасть. Надлежит установить правовое положение усыновленного ребенка, ничем не отличающееся от правового положения собственных детей усыновителя как по отношению к родственникам усыновителя по восходящей линии, так и к его детям. А соответственно этому следует считать, что он утрачивает права и освобождается от всех обязанностей по отношению к своим родственникам по происхождению.

Такая точка зрения в отношении смысла Указа от 8 сентября 1943 г. уже высказывалась в нашей литературе, но только в отношении усыновленных, записанных в актовых книгах рождений в качестве родного ребенка усыновителей.¹ Авторы этой точки зрения не высказались по вопросу о том, каковым же следует считать правовое положение усыновленного в том случае, когда усыновители не записаны его родителями в означенных книгах.

Очевидно, что правовые последствия усыновления, объем прав и обязанностей усыновленного не может быть поставлен в зависимость от наличия или отсутствия означенной записи. Недопустимо стать на точку зрения признания усыновления двух видов: «полного» и «неполного», как это делает И. А. Коэткина, которая считает, что с момента издания Указа Президиума Верховного Совета СССР от 8 сентября 1943 г. «Об усыновлении» в советском праве существует два вида усыновления детей: «1) усыновление с записью усыновителей в актовых книгах о рождении в качестве родителей усыновленного, порождающее все юридические последствия, которые вытекают из кровного родства; 2) усыновление без записи усыновителей родителями. В этом случае акт усыновления не создает никаких прав и обязанностей для усыновленного (а также его нисходящих) и родственников усыновителей в отношении друг друга. Семейно-правовые отношения возникают только между усыновителями, с одной стороны, и усыновленным и его нисходящими, с другой».²

Такая точка зрения не вытекает из смысла закона и противоречит основной идее усыновления. Нет никаких оснований ставить в особое, сравнительно худшее, правовое положение тех детей, усыновление которых, по их собственному желанию или по усмотрению органа опеки или усыновителей (в интересах же усыновленного), произведено без записи усыновителей его родителями. Правовое положение всех усыновленных должно быть одинаковым. В семейно-брачных кодексах союзных республик должны найти место соответствующие нормативные указания, устанавливающие, что усыновленный приобретает все права родных детей

¹ См. Г. М. Свердлов, Советское семейное право, М., 1951, стр. 181; В. М. Бошко, Очерки советского семейного права, Киев, 1952, стр. 293 и др.

² И. А. Коэткина, Усыновление по советскому праву, Автореферат кандидатской диссертации, Москва, 1953, стр. 8.

усыновителя, независимо от записи усыновителей его родителями в актовых книгах записи рождений.¹

В целях наиболее полного обеспечения интересов детей требуется также более детальная регламентация условий усыновления.

Так, законодатель, охраняя преимущественное право родителей на воспитание своих детей, устанавливает, что для усыновления ребенка, имеющего родителей, не лишенных родительских прав, требуется согласие последних (ст. 61 КЗОБСО РСФСР). Однако, это преимущественное право родителей охраняется законом при условии, когда родители осуществляют свои права в интересах детей. В тех же случаях, когда ребенок, имея родителей, все же лишен надлежащего семейного воспитания, когда родители не осуществляют о нем заботу, целесообразно передать ребенка лицам, желающим его усыновить, способным создать ему нормальную обстановку воспитания в условиях семьи.

Исходя из вышеизложенного, наше законодательство и практика знает некоторые исключения, когда согласие родителей на усыновление их ребенка не требуется. Такими исключениями являются следующие случаи: а) когда родители лишены родительских прав; б) когда родители сами состоят под опекой вследствие своей психической болезни; в) когда родители в установленном законом порядке признаны умершими.

Кроме вышеозначенных случаев в практике возникает вопрос о возможности усыновления детей без согласия родителей в случае, когда последние неизвестно где находятся. Законом этот вопрос не урегулирован и в практике наблюдается разноречивость в его разрешении, который усугубляется некоторыми противоречивыми нормативными указаниями.

Так, Народный комиссариат просвещения РСФСР в согласованном с НКЮ РСФСР циркуляре от 11 июля 1934 г. № 20/102 «Об усыновлении детей, родители которых неизвестны»² разъяснил, что согласие родителей на усыновление их детей не требуется в случае, когда родители неизвестно где находятся более одного

¹ Некоторые практические работники высказывают мнение, что установление правовых связей между усыновленным и родственниками усыновителя будет нарушением прав последних, если не будет испрашиваться их согласие на данное усыновление. Однако, если возможность усыновления поставить в зависимость от согласия родственников усыновителя, то это осложняет само дело устройства детей на воспитание, что противоречит интересам последних и интересам общества.

Несостоятельность указанной точки зрения совершенно очевидна. Для признания согласия родственников усыновителей одним из условий усыновления (порождающего для этих родственников права и обязанности) столь же мало оснований, как для признания согласия родителей одним из условий возможности вступления их детей в брак и рождения последними потомства, ибо рождение ребенка для родственников его родителей (и их других детей) влечет те же правовые последствия, какие предлагается установить в качестве последствий усыновления.

² Справочник по вопросам охраны детства, М., 1951, стр. 78—88.

года и далее указал, что согласие родителей не требуется также «при усыновлении детей, находящихся в учреждениях охраны материнства и младенчества и отделов народного образования, местожительство родителей которых неизвестно, а сами родители в течение одного года не дают о себе знать. Если при этом детское учреждение имеет предположение о возможном месте нахождения родителей, оно должно принять меры к их розыску, и только в случае безуспешности розыска, можно считать родителей безвестно отсутствующими. В этих случаях детучреждение, прилагая соответствующую справку и материалы, дает согласие на усыновление».

В 1943 году Наркомом просвещения РСФСР, совместно с Наркомом здравоохранения и Наркомом юстиции РСФСР, была издана инструкция «О патронировании, опеке и усыновлении детей, оставшихся без родителей», утвержденная СНК РСФСР 8 апреля 1943 г. № 325¹ согласно которой усыновление детей без согласия родителей может быть произведено только по «предъявлении документа о смерти обоих родителей или свидетельства о признании их в установленном порядке умершими».

И, наконец, 10 июня 1950 г. Министерство просвещения РСФСР издало новое инструктивно-методическое указание для работников отделов народного образования об усыновлении.² Это указание ссылается на вышеупомянутый циркуляр от 11 июля 1934 года, как на действующий и указывает, что «Кроме случаев лишения родительских прав, согласие родителей на усыновление ребенка не требуется, если родители неизвестно где находятся более одного года или сами состоят под опекой или попечительством вследствие своей психической болезни». Далее указывается, что «факты эти должны быть подтверждены соответствующими документами (например, справкой о розыске через органы милиции, справкой врача о психическом заболевании и нахождении под опекой и т. д.)».

Таким образом, в противоречии с неотмененной инструкцией, утвержденной СНК РСФСР 8 апреля 1943 г., Министерство просвещения РСФСР в своей инструкции от 10 июня 1950 г. допускает усыновление детей безвестно отсутствующих родителей, причем даже не требует, чтобы родители были в установленном законом порядке признаны безвестно отсутствующими, а считает достаточным приложения вышеозначенных справок.

При наличии таких противоречивых руководящих указаний отделы народного образования на местах по-разному разрешают вопросы усыновления детей, местопребывание родителей которых неизвестно. Большая часть отделов народного образования придерживается в своей практике указаний последней инструкции от 10 июня 1950 года.

¹ СП РСФСР, 1943, № 3, ст. 24.

² Справочник по вопросам охраны детства, стр. 78—86.

На этот же порядок усыновления ориентируют авторы учебной литературы и пособий.¹ В юридической литературе последних лет только А. К. Юрченко, ссылаясь на инструкцию от 8 апреля 1943 г., высказывается за недопустимость усыновления детей безвестно отсутствующих родителей без предварительного признания последних умершими.²

Совершенно очевидно, что вопрос об условиях усыновления детей, родители которых безвестно отсутствуют, требует разрешения в законодательном порядке. Нам представляется, что при разрешении данного вопроса нельзя не принять во внимание соображения следующего порядка:

1) Для признания лица умершим продолжительность безвестного отсутствия по законодательству РСФСР установлена в три года (только в связи с несчастными случаями этот срок сокращается до 6 месяцев), по законодательству некоторых других союзных республик этот срок доходит до 5 лет. Между тем, в интересах детей нецелесообразно не допускать их усыновления и этим лишать их обстановки семейного воспитания на такой длительный период времени. Это тем более нецелесообразно, что позднее ребенок может лишиться возможности быть усыновленным, так как усыновители, по вполне понятным причинам, как правило, предпочитают усыновить детей младшего возраста.

2) Нельзя рассматривать усыновление детей безвестно отсутствующих родителей без предварительного признания последних умершими как игнорирование или ограничение их прав. В период мирного времени, в условиях всеобщей заботы нашего государства о личности каждого человека, трудно представить себе, чтобы родители, находясь в живых, оказались в таких условиях, которые лишали бы их возможности в течение длительного времени не только позаботиться о своих несовершеннолетних детях, но даже установить связь с ними или детским учреждением, где они воспитываются. Поэтому, если от родителей в течение более одного года нет известий, то это может быть связано или с их смертью, или же уклонением от исполнения родительских обязанностей. Охрана же родительских прав предоставляется по закону лишь при условии осуществления родителями своих обязанностей по отношению к детям.

3) В исключительных случаях, когда родители, в силу обстоятельств, от них независящих, оказались лишенными возможности в течение длительного времени иметь связь с детьми, были признаны безвестно отсутствующими, они, явившись из безвестного отсутствия, могут возбудить дело об отмене усыновления и возврате им детей.

¹ См. Г. М. Свердлов, Усыновление по советскому праву, стр. 13—14; С. Е. Копелянская, Права матери и ребенка в СССР, Медгиз, 1954, стр. 62—63 и др.

² А. К. Юрченко, Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву, Л., 1954, стр. 47.

Исходя из вышеизложенных соображений, представляется целесообразным установить, что дети, родители которых неизвестно где находятся более одного года, могут быть усыновлены, но при условии обязательного представления документа о признании родителей в установленном порядке безвестно отсутствующими.

Не урегулированным и вызывающим трудности в работе органов опеки и попечительства, является вопрос о допустимости усыновления ребенка с согласия только одного родителя в том случае, когда другой родитель, проживающий отдельно и не участвующий в воспитании ребенка, отказывается дать согласие на его усыновление.

Действующее законодательство на этот вопрос ответа не дает, не нашел он четкого разрешения также в инструкциях об усыновлении. В инструктивно-методическом письме Министерства просвещения РСФСР от 10 июня 1950 г. по этому вопросу говорится следующее: «. отказ родителя, проживающего отдельно и не участвующего в воспитании ребенка, может идти в разрез с интересами ребенка. Обследователь должен проверить, сохранена ли связь между родителями и ребенком, встречаются ли или переписываются ли они. Если исследователь установит неправомерное осуществление родителем, проживающим отдельно, родительских прав (неплатеж алиментов¹), целесообразно предложить родителю, воспитывающему ребенка, поставить в суде вопрос о лишении родительских прав другого родителя. К усыновлению ребенка без согласия родителя, проживающего отдельно, надо относиться с большой осторожностью и допускать его в исключительных случаях, так как отсутствие согласия может в дальнейшем послужить основанием для отмены усыновления».²

Вышеприведенное указание вопроса не разрешает. Лишение родительских прав является мерой исключительной и далеко не во всех случаях допустимо применение ее в отношении другого родителя, отказывающегося дать согласие на усыновление. Инструкция не разъясняет, в каких именно «исключительных случаях» отказ другого родителя может быть не принят во внимание.

Разумеется, определить все эти случаи заранее и не представляется возможным, а вопрос может быть решен лишь с учетом всех конкретных обстоятельств данного случая.

Во всех подобных случаях имеет место спор между родителями об осуществлении родительских прав, разрешение которого отнесено к компетенции органов опеки и попечительства. Дальнейшее сохранение такого порядка разрешения этих споров представляется нецелесообразным потому, что постановление органа опеки и попечительства об усыновлении без согласия одного из родителей может быть последним немедленно оспорено в суде

¹ В данном случае, на наш взгляд, следует говорить не о неправомерном осуществлении прав, а о невыполнении родительских обязанностей.

² Справочник по вопросам охраны детства, стр. 80.

(ст. 65 КЗОБСО РСФСР) и, таким образом, данное усыновление с самого начала приобретает неустойчивость.

Исходя из сказанного, следовало бы установить, что споры, возникающие между раздельно живущими родителями по поводу усыновления их детей, разрешаются судом по иску одного из родителей, органов опеки и попечительства или прокурора, что суд разрешает эти споры, исходя из интересов детей.

Согласие родителей на усыновление детей, как отмечалось выше, не требуется в случае, когда родители сами состоят под опекой вследствие своей психической болезни. По инструкции от 10 июня 1950 г. означенное обстоятельство может быть подтверждено справкой врача. Это указание нельзя считать правильным. Недееспособность родителей не может быть доказана справками врача, а может быть удостоверена лишь документами, оформленными в порядке, предусмотренном статьями 103—110 КЗОБСО РСФСР. При этом для усыновления детей обязательно требуется согласие их опекунов или попечителей.

Обеспечить надлежащее воспитание детей способен только дружный трудовой семейный коллектив, объединяемый взаимной любовью, моральной поддержкой, материальной взаимопомощью и сотрудничеством в быту. Исходя из этого, на наш взгляд, требует изменения ст. 62 КЗОБСО РСФСР, допускающая усыновление ребенка только одним из супругов при условии, когда другой супруг его не усыновляет, а лишь выражает свое согласие с действиями первого. В результате такого усыновления ребенок приобретает в семье усыновителей лишь одного родителя и, следовательно, ему не создаются условия воспитания, равноценные условиям, которые имеют в семье родные дети, кроме того (и это главное), невозможно представить себе вполне нормальной, отвечающей задачам коммунистического воспитания детей, семейную обстановку и взаимоотношения супругов, когда один из них усыновляет ребенка с действительной целью его воспитания, а другой, ограничившись лишь согласием на это, никаких правовых обязанностей по отношению к ребенку на себя не берет.

Учитывая сказанное, надлежало бы установить, во изменение ст. 62 КЗОБСО РСФСР что лица, состоящие в браке, могут усыновлять детей только совместно, как это и имеет место в жизни, когда усыновители-супруги руководствуются действительным желанием совместно воспитывать ребенка, а не другими соображениями.

Исходя из этих же соображений, требуется подробно урегулировать условия усыновления детей одинокой матери. Инструкции об усыновлении не содержат на этот счет достаточных указаний, что в ряде случаев приводит к неправильной практике в работе органов опеки и попечительства. Последние, допуская усыновление ребенка одинокой матери его фактическим отцом, без вступления последнего в зарегистрированный брак с матерью ребенка, считают, что если усыновительницы нет (т. е. ребенок усыновляется

отцом, не состоящим в браке), то мать при этом полностью сохраняет свои родительские права наряду с усыновителем. Поскольку при отсутствии усыновительницы она записывается матерью и в новом свидетельстве о рождении ребенка, то ее права оказываются, таким образом, документально зафиксированными.

В результате подобного усыновления ребенок формально приобретает в качестве родителей посторонних друг к другу лиц, которые никогда не состояли, не состоят и не намерены (а в некоторых случаях и не могут) состоять между собой в браке, и, следовательно, не преследуют цели совместного воспитания ребенка. В действительности ребенок обычно остается на воспитании у матери, а участие усыновителя в его воспитании ограничивается уплатой алиментов. Изучение конкретных случаев показывает, что подобное усыновление нередко используется для того, чтобы зафиксировать в юридически бесспорном документе право матери на предъявление требования об алиментах к фактическому отцу ребенка, записанному в качестве усыновителя, т. е. усыновление производится с целью обхода закона об отцовстве и алиментах.

Можно привести конкретный пример из практики. Гражданин М. находился в связи с гражданкой А. От этой связи в 1953 г. у них родился сын. А. и М. не имели намерения вступать в зарегистрированный брак, но М. оказывал материальную помощь ребенку.

В 1954 году М. предстоял перевод по службе в другой город. А., опасаясь, что М. прекратит в дальнейшем оказывать ей материальную помощь, обратилась в общественные организации по месту службы М. с просьбой оказать на него общественное воздействие в целях понуждения его к оформлению своих семейных отношений. М., желая избежать осуждения общественностью его недостойного поведения в быту, поспешил усыновить ребенка. После этого А. заявила тем же общественным организациям, что она к М. никаких претензий не имеет, а сам он предъявил свидетельство о рождении, где значился отцом ребенка и, таким образом, успокоил общественное мнение.

Ясно, что усыновление в случаях, подобных вышеприведенному, не достигает цели, не соответствует интересам ребенка и не содействует укреплению советской семьи. Однако органы опеки и попечительства в ряде случаев заведомо допускают такое, по существу фиктивное усыновление, в целях получения ребенку алиментов, совершенно забывая при этом, что интересы ребенка не обеспечиваются одним лишь получением алиментов.

Исходя из того, что по советскому семейному законодательству родительские права по отношению к ребенку возникают у двух лиц совместно только при условии рождения этого ребенка от законного брака этих лиц и что совместное усыновление детей допускается только лицами, состоящими в браке, надлежит прийти к единственно правильному выводу о том, что усыновление одним лицом детей лица другого пола, с одновременным сохранением за

родителем его прав и обязанностей, возможно лишь в том случае, если эти лица состоят между собой в законных брачных отношениях. Во всех же иных случаях родитель, с усыновлением его ребенка (в том случае и в случае, когда усыновителем является его фактический отец), утрачивает все права и обязанности по отношению к ребенку.

Органы опеки и попечительства, при установлении усыновлений, обязаны позаботиться о том, чтобы у родителя, дающего согласие на усыновление его ребенка, была полная ясность в вопросе о вышеуказанных последствиях усыновления и не должны допускать фиктивных усыновлений.

Усыновителями не могут быть лица, лишенные этого права по закону (ст. 58 КЗОБСО РСФСР). Таковыми являются: а) лица, лишенные в установленном законом порядке избирательных прав; б) лица, лишенные родительских прав по суду; г) несовершеннолетние и в) лица, интересы коих противоположны интересам подлежащих усыновлению детей, а равно лица, находящиеся во враждебных к ним отношениях (ст. 77 КЗОБСО РСФСР).

В связи с этим возникает вопрос о том, что следует понимать под противоположностью интересов, при наличии которой недопустимо усыновление, а произведенное усыновление подлежит отмене. Законодатель не раскрыл содержание этого понятия. Совершенно очевидно, что законодатель имеет здесь в виду не какие-то второстепенные, преходящие интересы ребенка, а его основные жизненные интересы, которые заключаются в притязании на получение идеологически правильного воспитания и надлежащей подготовки к общественно-полезной деятельности в обстановке хорошей, спаянной любовью советской трудовой семьи.

Следовательно, противоречие интересов ребенка и усыновителя в смысле п. «в» ст. 77 КЗОБСО РСФСР имеется налицо во всех случаях, когда усыновитель руководствуется не желанием предоставить ребенку надлежащее воспитание, а иными соображениями, как-то: мотивами получения имущественных, жилищных или иных личных выгод и т. п. Это противоречие интересов имеется налицо и в том случае, когда усыновитель стремится усыновить ребенка с целью дать ему идеологически неправильное или аморальное воспитание.

Всякие подобные мотивы усыновления крайне редки в нашей действительности, но не исключаются до тех пор, пока еще сохраняются пережитки капитализма в сознании людей. Разумеется, такие мотивы, там, где они имеют место, не высказываются открыто при усыновлении, а всегда прикрыты благовидными предлогами, но они могут быть вскрыты органами опеки и попечительства при тщательном изучении ими морально-политического облика и поведения усыновителя.

Министерство просвещения РСФСР в своих инструктивно-

методических указаниях¹ обязывает отделы народного образования в каждом случае усыновления проводить обследование с целью выяснения мотивов усыновления и условий, имеющих у усыновителя для надлежащего воспитания ребенка и на основании полученных данных решать вопрос о целесообразности усыновления. Следует, однако, отметить, что основным недостатком инструктивно-методических указаний Министерства просвещения является то, что они совершенно недостаточно ориентируют обследователей на тщательное изучение личности усыновителей, а органы опеки и попечительства часто мирятся с актами обследований, которые не дают должного представления о личности усыновителей, об их моральном облике. Все это говорит о настоятельной необходимости восполнения означенного пробела в нормативных указаниях.

В связи с отменой усыновления возникает вопрос о том, восстанавливаются ли при этом правовые отношения между усыновленным и его родителями по происхождению. В семейно-брачных кодексах союзных республик, кроме кодекса Грузинской ССР (разрешающего этот вопрос положительно), указаний на этот счет не содержится.

Точка зрения, высказанная по данному вопросу в нашей литературе, сводится к тому, что «исходя из общего смысла советского института усыновления, которое допускается только в интересах ребенка, исходя из того, следовательно, что правовое положение ребенка после отмены усыновления не должно быть хуже, чем до усыновления, следует прийти к выводу, что и в остальных республиках с отменой усыновления восстанавливаются права и обязанности в отношении родителей».²

Полностью соглашаясь с вышеизложенной точкой зрения, представляется необходимым добавить, что в соответствии с этим надлежит также изменить статью 67 КЗОБСО РСФСР изложив текст ее следующим образом: «С отменой усыновления суд постановляет решение об отобрании ребенка от усыновителей, о восстановлении его прав и обязанностей по отношению к родителям и о передаче его на воспитание последним.

В случае, когда родителей не имеется, или когда установлено, что передача на воспитание родителям противоречит интересам ребенка, суд постановляет решение о передаче его на попечение органам опеки и попечительства».

Вопрос о порядке восстановления родительских прав возникает не только при отмене усыновления, но и в том случае, когда после смерти усыновителей остался несовершеннолетним усынов-

¹ Инструктивно-методические указания для работников отделов народного образования, утвержденные Министерством просвещения РСФСР 10 VI 1950 г. (Справочник по вопросам материнства и детства, М., 1951, стр. 78—86); Инструктивное письмо Министерства Просвещения РСФСР от 7 VI — 50 г. (там же, стр. 12—24).

² Г. М. Свердлов, Усыновление по советскому праву, стр. 39—40.

ленный ими ребенок, а родители последнего заявляют ходатайство о восстановлении по отношению к нему своих родительских прав (подобный случай недавно имел место в практике ЭССР) Законом и другими нормативными указаниями такие случаи не предусмотрены, но, поскольку восстановление родительских прав в отношении ребенка, потерявшего обоих усыновителей, как правило, несомненно, соответствует его интересам, вопрос этот должен найти положительное разрешение в законодательстве.

На наш взгляд, разрешение вопроса о восстановлении родительских прав в указанных выше случаях надлежит отнести к подведомственности народного суда, причем дела эти должны рассматриваться судами по заявлению родителей, с обязательным участием в процессе органа опеки и попечительства,¹ и разрешаться, исходя исключительно из интересов детей. Представляется также, что эти дела могли бы рассматриваться в порядке особого производства в тех случаях, когда органом опеки и попечительства дано суду положительное заключение по вопросу о восстановлении родительских прав и при этом со стороны других заинтересованных лиц спора против требования родителей не заявлено. При отсутствии этих условий данные дела, как и всякие другие споры о правах семейных, должны рассматриваться в порядке искового производства.

Качество ведомственных инструкций и циркуляров по вопросам усыновления, как это видно уже из приведенных выше примеров, в ряде случаев является неудовлетворительным, причем в РСФСР, например, издан целый ряд инструкций и методических указаний (к сожалению, иногда по отдельным вопросам противоречащих друг другу) в то время, как в ЭССР их почти не имеется. Все это приводит к разноречивости и серьезным ошибкам в практике.

На наш взгляд основные правовые вопросы усыновления должны найти единообразное для всех союзных республик разрешение в союзном законодательстве, в нем также должны быть определены компетентные органы и порядок издания инструкций и других нормативных указаний по вопросам усыновления. Представляется целесообразным установить, что означенные нормативные указания разрабатываются совместно Министерствами просвещения, здравоохранения и юстиции союзных республик и утверждаются Советами Министров.

¹ О процессуальном положении органов опеки и попечительства в судебных спорах о воспитании детей, см. наш автореферат кандидатской диссертации «Судебные споры о воспитании детей», Л., 1954.

LAPSENDAMISE KÜSIMUSI NÕUKOGUDE ÕIGUSES

Juriid. tead. kand. J. Ananjeva

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Resümee

Artiklis esitatakse rida andmeid, mis iseloomustavad lapsendamise laialdast levikut NSV Liidus kui fakti, mis väljendab tõelist humanismi ja nõukogude inimestele omast sügavat armastust laste vastu.

Lähtudes lapsendamise suurest ühiskondlikust tähtsusest, põhistatakse tema õigusliku reguleerimisega seotud küsimuste teoreetilise läbitöötamise aktuaalsust.

Seadusandlike ja muude normatiivsete aktide analüüsi, samuti kohtute ja eestkoste- ning hooldusorganite praktika uurimise alusel tõstetakse esile rida küsimusi, mis vajavad reguleerimist tulevases seadusandluses lapsendamise ülesannete teostamise ja perekonna tugevdamise täielikuma kindlustamise eesmärgil.

I. Selliseks on kõigepealt lapsendamise õiguslike tagajärgede küsimus.

Lähtudes laste huvidest ja vastu tulles lapsendajate soovile kasvatada lapsendatuid kui oma lapsi, lubas NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. aasta seadlus „Lapsendamise kohta” lapsendajate palvel neid sünniregistrisse sisse kanda lapsendatava vanemafena, omistades lapsendatavale lapsendaja perekonnanime ja eesnime isanimena.

Liiduvabariikide perekonna- ja abielu-seadusandlus, mis reguleerib lapsendatu õiguslikku seisundit, ei ole aga kooskõlastatud nimetatud seadluse põhilise mõttega. VNFSV APEK § 64 (ja teiste liiduvabariikide koodeksite vastavate §§-de) kohaselt ei sätestata mingeid õiguslikke suhteid lapsendatu ja lapsendaja sugulaste vahel ülenevas joones, samuti lapsendatu ja lapsendaja lihaste laste vahel.

Lapsendatu ja tema veresugulaste vastastikuste õiguste ja kohustuste kadumise küsimuses seoses lapsendamisega ei ole liiduvabariikide seadusandluses ühtset seisukohta ega küsimuse ammendavat lahendust. Kohtupraktika läheb selle õigussuhte

täieliku lõppemise tunnustamise teed (NSV Liidu Ülemkohtu Plee-
numi määrus 13. oktoobrist 1950. a. kodanik K. asjas)

Sel viisil lapsendatu, kaotades seoses lapsendamisega õigused oma veresugulaste suhtes, ei omanda rida neist õigustest lapsen-
daja sugulaste suhtes (ta võib juriidiliselt kaotada vanavanemad,
õed ja vennad, kuid ei või neid omandada). Teisiti öeldes, lap-
sendatu õiguslik seisund ei ole võrdne lihaste laste õigusliku sei-
sundiga perekonnas, mis on vastuolus tema huvidega, samuti lap-
sendajate sooviga, ega vasta lapsendamise põhiideele.

On tarvis kehtestada selline lapsendatute õiguslik seisund, mis
millegagi ei erine lapsendaja lihaste laste õiguslikust seisundist.
Samaaegselt tuleks lapsendatu ja tema veresugulaste (pärisugu-
laste) õiguslike suhete küsimus lahendada seadusandlikul teel nii,
nagu seda lahendatakse praegu kohtupraktikas.

Et vabaneda praktikas ja kirjanduses esinevast väärarvamu-
sest, nagu eksisteeriks meil kaks lapsendamise liiki („täielik” —
lapsendaja lapsendatava vanemana sissekandmise korral ja „mitte-
täielik” — ilma sellise sissekandmiseta), on tarvis VNFSV APEK
§-is 64 eriti alla kriipsutada, et lapsendatav omandab kõik lapsen-
daja lihase lapse õigused ja kohustused sõltumatult lapsendajate
sissekandmisest sünniregistrisse tema vanematena.

II. Laste huvide kaitsmise eesmärgil on tarvis detailsemalt
reguleerida lapsendamise tingimusi.

Nii ei ole seadusega reguleeritud nende laste lapsendamise
küsimus, kelle vanemate asukoht ei ole teada. Selles küsimuses
sisaldavad normatiivsed aktid rea vasturääkivusi. Näib olevat
otstarbekohasem sätestada, et lapsi, kelle vanemate asukoht on üle
ühe aasta teadmata, võib lapsendada, kuid üksnes tingimusel, kui
esitatakse dokument vanemate teadmata äraolijaks tunnistamise
kohta.

On tarvis täpseid juhiseid vaidluste lahendamise kohta, mis
tekivad lahus elavate vanemate vahel nende laste lapsendamise
korral. Nimetatud vaidlused kui vaidlused vanemlike õiguste teos-
tamise üle tuleb lahendada kohtulikus korras.

Et kindlustada lapsendatule perekondliku kasvatuses normaals-
eid tingimusi, tuleks VNFSV APEK §-i 62 muuta selles mõttes,
et isikud, kes on abielus, võivad lapsendada lapsi ainult ühiselt.

Samal põhjusel on tarvis üksikasjaliselt reguleerida vallasema
laste lapsendamise tingimusi. Vajalike normatiivsete juhiste puu-
dumise tõttu selles küsimuses teostavad eestkoste- ja hooldus-
organid vallasema laste suhtes mõnikord olemuselt fiktiivseid lap-
sendamisi, mille puhul pooled juhinduvad mitte lapsendamise tõe-
listest eesmärkidest, vaid püüdest mööda minna isaduse seadus-
test.

Lähtudes sellest, et nõukogude perekonna-seadusandluse järgi
tekivad kahel isikul ühised vanemlikud õigused lapse suhtes ainult
tingimusel, kui laps sünnib nende isikute seaduslikust abielust,
teiseks sellest, et ühine lapsendamine on lubatud ainult teinetei-

sega abielus olevate isikute poolt, tuleb jääda ainuõigele järeldusele, et ühe isiku poolt teisest soost isiku laste lapsendamine vanema õiguste ja kohustuste samaaegsel säilimisel on lubatud ainult sel juhul, kui need isikud on teineteisega seaduslikes abielulistes suhetes.

Artiklis peatutakse üksikasjaliselt VNFSV APEK § 77 p. „v” sisu avamisel ning kriipsutatakse alla lapsendaja isiku ja lapsendamise motiivide igakülgse uurimise vajadust eestkoste- ja hooldusorganite poolt enne lapsendamise küsimuse otsustamist.

III. Lapsendamise tühistamise õiguslike tagajärgede osas põhistatakse lapsendatu ja tema veresugulaste vaheliste õiguslike suhete taastamise vajadust, millega seoses tehakse ettepanek sõnastada VNFSV APEK § 67 tekst järgmiselt: „Lapsendamise tühistamisega teeb kohus otsuse lapse äravõtmise kohta lapsendajate juurest, tema õiguste ja kohustuste taastamise kohta vanemate suhtes ja tema kasvatada andmise kohta viimastele.

Juhtumil, kui vanemaid pole olemas, või kui tuvastatakse, et lapse üleandmine vanematele kasvatamiseks on vastuolus lapse huvidega, teeb kohus otsuse tema üleandmise kohta eestkoste- ja hooldusorganite hooldusele.”

Küsimus vanemlike õiguste taastamise kohta on tarvis lahendada jaatavalt mitte ainult lapsendamise tühistamise korral, vaid ka sel juhtumil, kui pärast lapsendajate surma jäi järele nende poolt lapsendatud alaealine laps ja vanemad esitavad taotluse oma vanemlike õiguste taastamiseks tema suhtes.

Vanemate taotlus tuleb läbi vaadata kohtu poolt ja lahendada laste huvides.

Kokkuvõttes märgitakse, et mõnede lapsendamise küsimusi reguleerivate ametkondlike juhendite kvaliteet on mitterahuldav, kuna Eesti NSV-s neid peaaegu polegi, mis viib praktikas erinevatele seisukohtadele ja vigadele.

Lapsendamise õiguslikud põhiküsimused peavad leidma kõikide liiduvabariikide jaoks ühtse lahenduse üleliidulises seadusandluses. Ühtlasi tuleks selles kindlaks määrata lapsendamise küsimusi käsitlevate juhendite jt. normatiivsete aktide väljaandmise kord ning neid välja andvad kompetentsed organid.

Näib olevat otstarbekohane, et tähendatud normatiivsed juhendid töötataks välja liiduvabariikide Haridus-, Tervishoiu- ja Kohtuministeeriumide poolt ja kinnitatakse Ministrite Nõukogude poolt.

TÖÖLISTE JA TEENISTUJATE AJUTISEST ÜLEVIIMISEST TEISELE TÖÖLE

Dotsent, juriid. tead. kand. J. Mäll

Riigiõiguse ja -halduse kateeder

Tööõiguslikud suhted tekivad meie nõukogude sotsialistlikus ühiskonnas kas töölepingu või haldusakti alusel. Nii töölepingu sõlmimisel kui ka vastava haldusakti andmisel määratakse iga tööõigusliku suhte ühe põhilise tingimusena kindlaks selle tegevuse iseloom, mille täitmiseks töötaja antud ettevõttesse või asutusse töölise või teenistujana tööle võetakse. Tegevust, mille täitmiseks töötaja on tööle võetud, nimetame tema tööfunktsiooniks.¹ Tööfunktsiooni kindlaksmääramine teenistujate osas toimub tavaliselt ametikoha nimetuse, tööliste osas aga eriala ja kvalifikatsiooni või tööülesannete iseloomu äramärkimise teel kas töölepingus või tööle määramise kohta antud haldusaktis.²

Nõukogude tööseadusandluse kehtivate eeskirjade kohaselt võib administratsioon nõuda töötajalt ainult niisuguste tööülesannete täitmist, mis kuuluvad tema tööfunktsiooni.³ Töötaja üleviimine teisele tööle, s. t. niisugusele tööle, mis ei kuulu seda laadi tegevuse hulka, mille täitmiseks ta antud ettevõttesse või asutusse oli tööle võetud, võib üldreeglina toimuda ainult poolte vahelisel kokkuleppel. Teisele tööle üleviimine ilma töötaja nõusolekuta on nõukogude tööseadusandlusega lubatud ainult seaduses ette nähtud erandjuhtudel.

Teisele tööle üleviimisega seoses olevad küsimused on leidnud suhteliselt vähe käsitlemist meie erialases kirjanduses, mistõttu puuduvad ühtsed seisukohad nii teisele tööle üleviimise mõiste kui ka üleviimise juhtude piiritlemisel.

1952. aastal ilmunud nõukogude tööõiguse õpikus on öeldud,

¹ Vt. Н. Г. Александров, А. Е. Пашерстник, Советское трудовое право, М., 1952, lk. 133.

² Vt. А. С. Краснополский, Трудовое правоотношение и трудовой договор по советскому праву, «Вопросы гражданского и трудового права», М., 1952, lk. 141—161.

³ Vt. Vene NFSV TööK § 36.

et „teisele tööle üleviimise” all tuleb mõista üleviimist tööle, mis ei olnud ette nähtud töölepinguga ja nimelt: a) üleviimist teisele erialale või ametikohale; b) üleviimist teise ettevõttesse või asutusse, kuigi samale erialale või ametikohale; c) üleviimist teise maakohhta (kuigi samas ettevõttes või asutuses, mis on ümber paigutatud teise maakohhta)¹ Seega õpiku järgi on „teisele tööle üleviimise” mõiste saanud niivõrd laia sisustuse, et see hõlmab töötajate üleviimise kõiki vorme. Selles tähenduses käsitatakse õpikus teisele tööle üleviimise mõistet siiski jutumärkides, millega on tahetud juhtida tähelepanu sellele, et siin on tegemist mõistega, mida seadusandluses ja praktikas kasutatakse väga mitmesuguses tähenduses.²

Erialases monograafilises kirjanduses on teisele tööle üleviimise mõiste leidnud siiski palju kitsama ja seejuures ühtlasi ka selgema ning täpsema piiratluse. Nii näiteks nõukogude tööõigus-teaduse üks silmapaistvamaid esindajaid prof. A. J. Pašerstnik mõistab teisele tööle üleviimise all ainult niisugust töötaja ümberpaigutamist, mille tagajärjel ta viiakse üle tööle, mis erineb senisest tööst kutse- või kvalifikatsioonialaste või mahuliste tunnuste poolest.³ Seejuures autor väidab, et üleviimine teisele tööle toimub tavaliselt ühe ja sama ettevõtte piirides ja ainult erandina on lubatud viia üle teisele tööle ka väljapoole antud ettevõtet.⁴

Kuigi prof. Pašerstnik on põhiliselt õigesti andnud teisele tööle üleviimise mõiste määrangu, ei saa siiski nõustuda sellega, et ta vaatleb teisele tööle üleviimisena ka üleviimist väljapoole antud ettevõtet. Et töötaja üleviimine väljapoole antud ettevõtet või asutust toob endaga alati kaasa ka uue tööõigusliku suhte tekkimise, siis oleks meie arvates õigem vaadelda neid juhte, kus on tegemist töötaja üleviimisega väljapoole antud ettevõtet või asutust, mitte teisele tööle üleviimisena, vaid üleviimisena teise ettevõttesse või asutusse, sõltumata sellest, kas niisugune üleviimine kannab ajutist või alatist iseloomu.⁵ Teisele tööle üleviimisena aga saaksime vaadelda ainult niisugust töötaja ümberpaigutamist, mis toimub antud ettevõtte või asutuse piirides ja toob endaga kaasa

¹ Vt. Н. Г. Александров, А. Е. Пашерстник, Советское трудовое право, lk. 151.

² Vt. selle kohta ka Н. Г. Александров, Трудовое правоотношение, М., 1948, lk. 275, kus autor juhib tähelepanu sellele, et „teisele tööle üleviimise” vormelit kasutatakse meie tööseadusandluses kolmes tähenduses; vt. ka В. Панюгин, Основания к расторжению трудового договора, «Социалистическая законность», 1954, № 5, lk. 39.

³ А. Е. Пашерстник, Право на труд, М., 1951, lk. 41.

⁴ Sealsamas.

⁵ Teise ettevõttesse või asutusse ajutise üleviimise korral jääb töötaja küll antud ettevõtte või asutuse isikulisse koosseisu, kuid üheaegselt sellega tekib tal tööõiguslik suhe ka teise ettevõtte või asutusega. Alatiseks teise ettevõttesse või asutusse üleviimise korral tema tööõiguslik suhe antud ettevõtte või asutusega katkeb ja see asendatakse uue tööõigusliku suhtega.

tema tööfunktsiooni kui olemasoleva tööõigusliku suhte ühe põhilise tingimuse muutmise.¹

Kuigi me teisele tööle üleviimise all mõistame töötaja ümberpaigutamist antud ettevõtte või asutuse piirides, tuleb siiski silmas pidada, et teisele tööle üleviimisega on meil tegemist ainult sel juhul, kui see toob endaga kaasa töötaja tööfunktsiooni muutmise. Kui aga töötaja ümberpaigutamise tagajärjel tema tööfunktsioon ei muutu, siis on tegemist mitte töötaja üleviimisega teisele tööle, vaid tema üleviimisega teisele töötamiskohale.² Töötaja ümberpaigutamine teisele töötamiskohale, näiteks sama ettevõtte või asutuse teise tsehhi või osakonda või ühe tööpingi juurest teise tööpingi juurde, kui see ei too endaga kaasa tööfunktsiooni muutumist ja kui seejuures töötasustamise alused jäävad samaks, on seadusega lubatud, mistõttu töötajal ei ole õigust keelduda niisugusest ettevõtte- või asutusesisest ümberpaigutusest.

Teisele tööle üleviimisena ei saa vaadelda ka lisaülesannete täitmist, mida töötajalt nõutakse tema tööpäeva tihendamise eesmärgil, sest administratsioon võib ettevõtte- või asutusesisese tööjaotuse korras töötajalt nõuda igasuguste lisaülesannete täitmist, mis vastavad tema kvalifikatsioonile ja kuuluvad seda laadi tegevuse hulka, mille täitmiseks ta on tööle võetud.

Töötaja võidakse teisele tööle üle viia ajutiseks või alaliseks. Käesoleva artikli raames käsitletakse nõukogude tööseadusandluse ja kohtupraktika alusel mõningaid küsimusi, mis on seoses töötajate ajutise üleviimisega teisele tööle.

A. Ajutine üleviimine teisele tööle administratsiooni algatusel

Töötaja ajutine üleviimine teisele tööle administratsiooni algatusel võib üldreeglina toimuda ainult töötaja nõusolekul. Ilma töötaja nõusolekuta võib see aset leida ainult seaduses ette nähtud erandjuhtudel. Niisugusteks erandjuhtudeks, kus nõukogude tööseadusandlusega on lubatud töötaja ajutine üleviimine teisele tööle ilma tema nõusolekuta, on tootmis-hädavajaduse ja tööseisaku juhud, samuti juhud, kus töötaja üleviimine on seotud tema karistamisega distsiplinaarkorras.

Vene NFSV Töök § 37¹ on öeldud, et riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike ettevõtete, asutuste ja majandite administratsioonil on tootmis-hädavajaduse korral õigus töötajaid teisele tööle üle viia tähtajaga kuni üheks kuuks. Sellest seaduse sättest järeldub, et töötaja ajutine üleviimine teisele tööle võib toimuda mitte igasuguse vajaduse korral, vaid ainult sel juhul, kui see tootmise sei-

¹ Vt. selle kohta ka Г. К. Москаленко, Переводы и командировки по советскому праву, М., 1953, lk. 12; vt. ka Юридический словарь, М., 1953, lk. 445.

² Vt. А. Е. Пашерстник, Право на труд, М., 1951, lk. 42.

sukohalt on hädavajalik. Sellele on tähelepanu juhitud ka NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määruses 11. jaanuarist 1952, kus on otseselt öeldud (p. 5), et vaidluste lahendamisel, mis on seotud töötaja üleviimisega Vene NFSV Töök § 37¹ ja teiste liiduvabariikide Töök vastavate paragrahvide korras, peavad kohtud kontrollima, kas töötaja üleviimine on tootmise seisukohalt hädavajalik või mitte.¹

Niisuguse kontrolli teostamine on kahtlemata vajalik, sest teisi võiks kujuneda olukord, kus mõningad vastutustundetud administraatorid täiesti meelevaldselt võiksid tootmis-hädavajaduse ettekäändel pillutada töötajaid ühe töö juurest teise juurde, mis oleks kahtlemata väär ja vastuolus tööõiguslike suhete püsivuse printsiibiga.

Kuigi NSV Liidu Ülemkohus rõhutab eriliselt kontrolli teostamise vajadust selle üle, kas töötaja üleviimine teisele tööle oli tootmise seisukohalt hädavajalik või mitte, tuleb siiski märkida, et niisuguse kontrolli teostamine on praktikas seotud teatud raskustega, sest puuduvad kriteeriumid, millest võiks lähtuda tootmis-hädavajaduse juhtude piiritlemisel.

Tootmis-hädavajaduse mõiste piiritlemise vajadusele on juhitud tähelepanu ka meie erialases kirjanduses. Sellega ühenduses on nõukogude tööõigusteadlaste poolt püütud anda tootmis-hädavajaduse mõistet piiritlevaid määranguid. Nii näiteks prof. N. G. Aleksandrov, peatudes selle küsimuse juures, on andnud määrangu, milles ta väidab, et tootmis-hädavajaduse all Töök § 37¹ mõttes tuleks mõista tööjõu täiendamise vajadust tööloigis, mis antud momendil otsustab ettevõtte kui terviku plaani täitmise.² Seejuures tuleks tema arvates võtta arvesse, et töötaja üleviimine teisele tööle, mis ei vasta tema spetsiaalsusele, ei saaks olla vastavate tööloigude tööjõuga kindlustamise normaalseks viisiks, vaid see võiks olla lubatud ainult erakordsetel juhtudel. Samas juhib ta tähelepanu ka sellele, et Töök § 37¹ sõnastust tuleks täpsustada selles mõttes, et töötajate üleviimine tootmis-hädavajaduse motiividel võib toimuda ainult erakordsetel, s. t. tungiva vajaduse juhtudel.

Mõned nõukogude tööõigusteadlased, nagu näiteks G. K. Moskalenko, on püüdnud tootmis-hädavajaduse mõistet selgitada näidete varal, millest järeldub, et tootmis-hädavajaduse juhtudena tuleks vaadelda eelkõige avariilise iseloomuga juhte, kus tööjõu koondamine teatud tööloikudele on vältimatult vajalik tootmises esinevate häirete kõrvaldamiseks.³

Tootmis-hädavajaduse juhtude piiritlemise küsimust on meie erialases kirjanduses mõnevõrra puudutatud ka seoses ületunni-

¹ «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1952, № 3.

² Vt. Н. Г. Александров, Трудовое правоотношение, lk. 275, viide 2.

³ Vt. Г. К. Москаленко, Переводы и командировки по советскому праву, lk. 13.

tööde lubamise korra küsimustega.¹ Teatavasti võidakse ületunni-tööde teostamist lubada ainult seaduses ette nähtud erandjuhtudel, milliste loetelu on toodud Vene NFSV TööK § 104. Selles loetelus märgitud erandjuhte tuleks meie arvates küll vaadelda tootmis-hädavajaduse juhtudena, kuid seda ei saa siiski kasutada ammen-dava kriteeriumina tootmis-hädavajaduse juhtude piiritlemisel Vene NFSV TööK § 37¹ tähenduses.

Lähtudes nii erialases kirjanduses avaldatud seisukohtadest kui ka tootmis-hädavajaduse mõiste sisulisest tähendusest, tuleks meie arvates asuda seisukohale, et töötaja ajutine üleviimine teisele tööle ilma tema nõusolekuta võib toimuda tootmis-hädavajaduse motiividel ainult siis, kui see erakordsete asjaolude tõttu on tingi-mata vajalik tootmise huvides.²

Tootmis-hädavajaduse mõiste ja sellega ühenduses teisele tööle ajutise üleviimise juhtude piiritlemine on praktika seisukohalt kahtlemata olulise tähtsusega, sest see võimaldaks vältida prakti-kas kohati esinevaid liialdusi töötajate ümberpaigutamisel tootmis-hädavajaduse motiividel.

Nagu praktikast nähtub, on liialdused töötajate ajutisel ümber-paigutamisel tootmis-hädavajaduse motiividel sageli tingitud just tootmis-hädavajaduse mõiste ebaõigest sisustamisest, aga samuti ka administratsiooni enda töös esinevatest puudustest nii tootmise organiseerimise kui ka tootmisprotsesside normaalse käigu taga-miseks vajaliku tööjõu kindlustamise alal. Seetõttu on vaja veel-kordselt juhtida tähelepanu sellele, et töötajate ajutine üleviimine teisele tööle tootmis-hädavajaduse motiividel võib toimuda mitte igasuguse vajaduse korral, vaid ainult siis, kui see erakordsete asjaolude tõttu on tootmise seisukohalt hädavajalik.

Vene NFSV TööK § 37¹ kohaselt on administratsioonil õigus viia töötajaid ajutiselt üle teisele tööle ka sel juhul, kui ettevõttes või asutuses on tegemist tööseisakuga.

Prof. N. G. Aleksandrov mõistab tööseisaku all niisugust olu-korda, kus on võimatu täita endist tööd selleks vajalike organisat-siooniliste või tehniliste tingimuste puudumise tõttu, mille taasta-miseni on objektiivselt võimatu töö jätkamine.³ Järelikult on meil tööseisaku korral tegemist olukorraga, kus tootmisprotsessi halva organiseerimise või tootmis-tehniliste tingimuste tõttu töötaia ei saa faktiliselt jätkata tööd oma senisel töötamiskohal. Sellises olukorras on administratsioon õigustatud, aga ühtlasi ka kohusta-tud tööseisaku tõttu vabanenud töötajaid suunama teistele töödele kogu tööseisaku ajaks.

Nii tootmis-hädavajaduse kui ka tööseisaku korral võib admi-nistratsioon viia töötaja üle igasugustele töödele, sõltumata nende

¹ Vt. Я. Л. Киселев, О правовом регулировании режима рабочего вре-мени, «Советское государство и право», 1953, № 8, lk. 49—50.

² Vt. ka А. Е. Пашерстник, Право на труд, lk. 45.

³ Vt. Н. Г. Александров, Трудовое правоотношение, lk. 276.

tööde iseloomust. Sellest üldreeglist on tehtud siiski teatud erandid ja nimelt NSV Liidu TöörK määrusega 25. veebruarist 1932. a.¹ Tööseisaku korral on keelatud kvalifitseeritud tööliste kasutamine hoovitöödel ning ettekandmis-, koristus- ja transporditöödel, kvalifitseeritud teenistujate osas aga on keelatud nende kasutamine kvalifitseerimata töödel,² välja arvatud juhud, kus niisuguste tööde teostamine on tingitud loodusõnnetustest. Kvalifitseeritud töölistena tuleks meie arvates vaadelda töölisi, kes kuuluvad V või kõrgemasse kategooriasse, kvalifitseeritud teenistujatena aga vastutavaid töötajaid.

Nii tootmis-hädavajaduse kui ka tööseisaku juhtudel on seadusega lubatud töötaja ajutine üleviimine ka samas paikkonnas asuvasse teise ettevõttesse või asutusse.³ Lähtudes tootmis-hädavajaduse mõiste sisulistest tunnustest, tuleks siingi asuda seisukchale, et töötaja ajutine üleviimine samas paikkonnas asuvasse teise ettevõttesse või asutusse võiks tootmis-hädavajaduse motiividel toimuda ainult sel juhul, kui antud ettevõtte või asutuse tootmise huvides osutub tungivalt vajalikuks täiendava tööjõu suunamine teise ettevõtte või asutuse käsutusse, kelle tööst sõltub antud ettevõtte või asutuse normaalse töö kindlustamine.

NSV Liidu TöörK 25. veebruari 1932. a. määruse kohaselt on administratsioon õigustatud, aga ühtlasi ka kohustatud tööseisaku tõttu vabanenud töötajad viivitamatult üle viima teisele tööle samas ettevõttes või asutuses. Kui antud ettevõttes või asutuses ei leidu teist tööd ja kui seejuures tööseisak kestab üle 5 päeva, siis on administratsioon kohustatud töö katkemise tõttu vabanenud töötajad ajutiselt üle viima mõnda teise ettevõttesse või asutusse, mis asuvad samas asustatud paikkonnas (linnas, külas jne.). Niisugune üleviimine teise ettevõttesse või asutusse võib toimuda mitte kauemaks kui üheks kuuks, sest üle ühe kuu kestva tööseisaku korral ei ole administratsioon kohustatud töötajaid üle viima, vaid Töök § 47, p. „b” alusel võib ta tootmisest tingitud tööseisaku tõttu vabanenud töötajad vallandada.

Nii tootmis-hädavajaduse kui ka tööseisaku korral on administratsiooni korraldus teisele tööle või teise ettevõttesse või asutusse ajutise üleviimise kohta töötajale täitmiseks kohustuslik. Administratsiooni korralduse mittetäitmist, kui selleks puudub mõjuv põhjus, vaadeldakse töödistsipliini rikkumisena,⁴ mis toob endaga kaasa distsiplinaarmõjutusvahendite rakendamise. Et seaduses puuduvad otsesed eeskirjad selle kohta, missuguseid distsiplinaarmõjutusvahendeid administratsioon võiks sellistel juhtudel rakendada, siis on praktikas selles küsimuses välja kujunenud

¹ «Известия НКТ СССР», 1932, № 22—23.

² NSV Liidu TöörK määrus 22. oktoobrist 1932. a., «Известия НКТ СССР», 1932, № 30.

³ Vt. Vene NFSV Töök § 37¹.

⁴ Sealsamas.

väga erinevad seisukohad. Ka meie erialases kirjanduses ei ole see küsimus leidnud käsitlemist.

Mõned praktikud on asunud seisukohale, et tootmis-hädavajaduse ja tööseisaku juhtudel mõjuvate põhjusteta ajutisest üleviimisest keeldumist tuleks vaadelda tööluusina, mille eest administratsioon võib NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 14. juuli 1951. a. seadluse järgi töötaja vallandada ka siis, kui see oli esmakordseks töödistsipliini rikkumiseks.

Selle seisukohaga ei saaks meie arvates nõustuda, sest tööluusiga on siiski tegemist ainult sel juhul, kui töötaja kogu tööpäeva jooksul ilma mõjuvate põhjusteta ei ole ilmunud oma tavaliste tööülesannete täitmisele. Kui aga töötaja ilma mõjuvate põhjusteta keeldub teisele tööle asumast, siis seda tuleb vaadelda küll töödistsipliini rikkumisena, kuid mitte tööluusina.

Ei saa nõustuda ka nendega, kes on asunud seisukohale, et ajutisest üleviimisest mõjuvate põhjusteta keeldumist tuleks vaadelda töödistsipliini niivõrd jämeda rikkumisena, et administratsioon võib selle eest töötaja vallandada Vene NFSV TööK § 47 p. „d” järgi sõltumata sellest, kas oli tegemist esmakordse või korduva töödistsipliini rikkumisega.

See seisukoht on vastuolus NSV Liidu Ülemkohtu praktikaga. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 11. jaanuari 1952. a. määruses (p. 16) on öeldud, et töötaja vallandamine Vene NFSV TööK § 47 p. „d” järgi võib toimuda ainult sel juhul, kui töödistsipliini rikkumine kannab süstemaatilist iseloomu ja kui töösisekorra tüüp-eeskirjade punktis 20 ette nähtud distsiplinaarmõjutusvahendid ei ole andnud soovitud tagajärgi, mistõttu töötaja edasine tööle jätmine on vastuolus tootmishuviidega. Järelikult ei ole Vene NFSV TööK § 47, p. „d” järgi ühelgi juhul lubatud töötaja vallandamine töödistsipliini esmakordse rikkumise eest. Töödistsipliini esmakordse rikkumise eest võib administratsioon töötaja vallandada ainult sel juhul, kui see on seaduses otseselt ette nähtud. Et Vene NFSV TööK § 37¹ kõneleb ainult sellest, et tootmis-hädavajaduse ja tööseisaku juhtudel ajutisest üleviimisest mõjuva põhjusteta keeldumine loetakse töödistsipliini rikkumiseks, siis järelikult võib administratsioon niisuguse keeldumise eest töötaja vallandada ainult sel juhul, kui see on korduvaks töödistsipliini rikkumiseks. Kui töötaja keeldumine ajutisest üleviimisest on esmakordseks töödistsipliini rikkumiseks, siis võib see kaasa tuua töösisekorra tüüp-eeskirjade punktis 20 ette nähtud distsiplinaarmõjutusvahendite rakendamise.

Töötajate ajutine üleviimine teisele tööle võib toimuda ka distsiplinaarkaristuse korras. Iga tööline ja teenistuja on kohustatud ausalt ja täpselt täitma temale pandud ülesandeid. Määratu enamik meie töötajatest täidab oma kohustusi teadlikult ja vabatahtlikult, kuid leidub üksikuid, kes ei ole veel täielikult vabanenud kapitalistlikest iganditest töösse suhtumises, kes kohusetundetult suhtuvad oma tööülesannetesse. Niisuguste töötajate suhtes võib

administratsioon muude ühiskondlike mõjutusvahendite kõrval rakendada ka distsiplinaarmõjutusvahendeid distsiplinaarkaristuste näol.

NSV Liidu RKN määrusega 18. jaanuarist 1941. a. kinnitatud riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike ettevõtete ning asutuste tööliste ja teenistujate töösisekorra tüüpeeskirjade kohaselt on administratsioonil õigus ühe karistusvahendina rakendada tööliste suhtes ajutist üleviimist teisele tööle ja nimelt vähemtasutavale tööle kuni 3 kuuks.

Vastutavate töötajate ja teenistujate suhtes võidakse alluvuskorras distsiplinaarkaristuste määramisel rakendada ühe karistusliigina üleviimist madalamale ametikohale kuni üheks aastaks.¹

Töötaja ajutine üleviimine teisele tööle distsiplinaarkorras erineb töötajate ajutise üleviimise muudest juhtudest nii oma eesmärgi kui ka rakendussfääri ulatuse poolest. Tootmis-hädavajaduse või tööseisaku juhtudel toimub töötaja ajutine üleviimine teisele tööle ettevõtte või asutuse tootmishuvidest lähtudes, töötaja ajutine üleviimine teisele, vähemtasutavale tööle või madalamale ametikohale distsiplinaarkorras toimub aga töötaja kasvatamise, tema mõjutamise eesmärgil.

Kui üldreeglina võib töötajat ajutiselt üle viia igasugusele tööle, sõltumata sellest, kas see töö vastab tema erialale või kvalifikatsioonile või mitte, siis distsiplinaarkorras võib töötajat ajutiselt üle viia ainult siisugusele tööle, mis vastab tema erialale või kvalifikatsioonile. Seega on distsiplinaarkorras töötajate ajutise üleviimise rakendussfäär seatud sõltuvusse töötaja erialast ja kvalifikatsioonist.

NSV Liidu Ülemkohtu Tsviilasjade Kohtukolleegium on korduvalt juhtinud tähelepanu sellele, et töötaja ajutine üleviimine teisele tööle distsiplinaarkorras võib toimuda ainult seda laadi tegevuse raames, mille täitmiseks ta antud ettevõttesse või asutusse oli tööle võetud.

Nii näiteks on sellele tähelepanu juhitud NSV Liidu Ülemkohtu Tsviilasjade Kohtukolleegiumi määrmuses 24. maist 1950. a. Serebrjannikovi asjas.² Serebrjannikov töötas autojuhina metsamajandis. Töödistsipliini rikkumise eest viidi ta distsiplinaarkorras üle autoremonditöökoja lukksepaks. Et töötaja keeldus sellele tööle asumast, siis ta vallandati Vene NFSV TööK § 47, p. „d” põhjal. NSV Liidu Ülemkohus leidis, et antud juhul oli töötaja viidud üle tööle, mis ei vastanud tema spetsiaalsusele. Et administratsioon oli sellega rikkunud Vene NFSV TööK § 36 eeskirju, mille kohaselt töötajalt ei või nõuda tööd, mis ei kuulu seda laadi tegevuse hulka, mille täitmiseks ta on tööle võetud, siis NSV Liidu Ülemkohtu Tsviilasjade Kohtukolleegium leidis, et töötaja ei olnud

¹ Vt. NSV Liidu KTK ja RKN 13. oktoobri 1929. a. määrus „NSV Liidu ja liiduvabariikide distsiplinaarseadusandluse alustest”.

² «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1950, № 12, lk. 21.

kohustatud sellele tööle asuma, mistõttu tal on õigus nõuda enda tööle ennistamist ja töötasu sunnitud töölt puudumise aja eest.

Samas küsimuses on huvipakkuvaks näiteks ka NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegiumi määrus 28. novembrist 1953. a. Alöpova asjas.¹ Alöpova töötas kaubastu sööklas kokana. Töödistsipliini rikkumise eest viidi ta üle sama kaubastu süsteemi kuuluva kaupluse koristajaks. NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegium leidis, et ka antud juhul oli töötaja viidud üle teisele tööle, millel ei olnud midagi ühist tema kutsealaga. Seega oli administratsioon siingi jämedalt rikkunud Vene NFSV Töök § 36 nõudeid.

NSV Liidu Ülemkohtu praktikast järeldub, et töötajaid võib distsiplinaarkorras ajutiselt üle viia mitte igasugusele tööle, vaid ainult niisugusele tööle, mis vastab selle töötaja erialale või tema kvalifikatsioonile.

Sellest põhilisest nõudest lähtudes tuleb asuda seisukohale, et töölisi võib distsiplinaarkorras ajutiselt üle viia ainult samasse erialasse kuuluvate madalamaliigiliste tööde teostamisele, kuna teenistujate suhtes võib see toimuda nende ümberpaigutamise teel ainult niisugusele madalamale ametikohale, mis vastab selle töötaja erialasele kvalifikatsioonile.

Nii näiteks võib administratsioon VI kategooria lukksepa distsiplinaarkorras üle viia ainult madalamaliigiliste, s. t. vähemtasutavate lukksepatööde teostamisele, kuna raamatupidaja võib ta paigutada näiteks arvestaja, aga mitte masinakirjutaja ametikohale. Seejuures tuleb silmas pidada, et töötaja ümberpaigutamist teisele töötamiskohale saab vaadelda distsiplinaarkaristusena ainult sel juhul, kui see toob endaga kaasa tema tööfunktsiooni ja töötasustamise aluste muutumisest tingitud töötasu vähenemise.

Administratsiooni korraldus distsiplinaarkorras ajutise üleviimise kohta teisele, vähemtasutavale tööle või madalamale ametikohale on töötajale täitmiseks kohustuslik. Selle korralduse täitmise keeldumise korral võib administratsioon töötaja Vene NFSV Töök § 47, p. „d” järgi vallandada eelseisvast vallandamisest ette teatamata ja vallandustoetust maksmata.

B. Ajutine üleviimine teisele tööle töötaja nõudmisel

Töötaja ajutine üleviimine teisele tööle võib toimuda mitte ainult administratsiooni algatusel, vaid teatud juhtudel võib niisugune üleviimine aset leida ka töötaja nõudmisel.

Töötaja nõudmisel võib teisele, ajutisele tööle üleviimine toimuda neil juhtudel, kui töötaja oma tervisliku seisundi, naistöötajad aga ka raseduse või lapse rinnaga toitmise tõttu ei saa jätkata oma seniste tööülesannete täitmist kas tööoperatsioonide raskuse või töö iseloomu tõttu.

¹ «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1954, № 2, lk. 35.

Kui töötaja ei ole oma tervisliku seisundi tõttu suuteline täitma oma tavalisi tööülesandeid, kuid samal ajal võiks siiski toime tulla kergema tööga, siis juhul, kui selle kohta on olemas raviva arsti ettekirjutus või Arstliku Konsultatsiooni Komisjoni (AKK) otsus, on administratsioon kohustatud töötaja ajutiselt üle viima raviva arsti poolt välja antud haiguslehel või AKK otsuses märgitud kergemale tööle. NSV Liidu Ministrite Nõukogu 22. jaanuari 1955. a. määruse järgi võib niisugune üleviimine aset leida ainult töötajate suhtes, kes põevad tuberkuloosi või kutsehaigusi, milliste loetelu määratakse kindlaks NSV Liidu Tervishoiu Ministeriumi poolt kooskõlastatult ÜAÜKN-ga.¹ Neil juhtudel võidakse töötajaid ajutiselt teisele, kergemale tööle üle viia mitte kauemaks kui kaheks kuuks.² Kui aga antud ettevõttes või asutuses ei leidu teist, töötaja tervislikule seisundile sobivat kergemat tööd, siis ei ole administratsioonil õigust töötajalt nõuda endise töö jätkamist. Sellistel juhtudel loetakse töötaja haiguspuhkusel olejaks ja tal on õigus saada haigustoetust sotsiaalkindlustuse summade arvel.

Ajutise üleviimise korral kergemale tööle makstakse töötajale töötasu täidetava töö või ametikoha järgi, kusjuures vahe selle ja tema endise palga vahel makstakse välja sotsiaalkindlustuse summade arvel, kuid mitte suuremas ulatuses kui temale endise töötamiskoha palga järgi arvutatud haigustoetuse suurus.

Praktikas on esinenud juhte, kus administratsioon on AKK otsusest lähtudes püüdnud näiteks teenistujate osas töökoormust kergendada tööülesannete ringi vähendamise teel, millega aga üheaegselt on kaasnenum ka palga vähendamine. Ühenduses sellega on tekkinud küsimus, kas töötajal on sel juhul õigus haiguslehe põhjal saada palgavahe katteks haigustoetust sotsiaalkindlustuse summadest või mitte?

Kuna seaduses on öeldud, et palgavahe kaetakse sotsiaalkindlustuse summadest välja makstava haigustoetuse arvel ainult juhul, kui töötaja on üle viidud teisele, kergemale ja seejuures vähemtasutavale tööle,³ siis sellest võiksime ja peaksime järeldama, et tööülesannete ringi vähendamise korral töötajal ei ole õigust nõuda palgavahe katmist sotsiaalkindlustuse summade arvel. Kuid selge on ka see, et tervislikel põhjustel ajutise üleviimise korral töötajale väljamaksmisele kuuluv summa ei või olla väiksem tema

¹ NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus 22. jaanuarist 1955. a. nr. 113 „Ajutise töövõimetuse toetuste väljamaksmise ja haiguslehtede väljaandmise korrastamisest” p. 10.

² NSV Liidu Ministrite Nõukogu 22. jaanuari 1955. a. määruse p. 14 järgi võib toimuda töötaja ajutine üleviimine teisele, kergemale tööle raviva arsti poolt välja antud haiguslehe alusel mitte kauemaks kui 6 päevaks; NSV Liidu Tervishoiu Rahvakomissariaadi poolt 10. augustil 1940. a. kinnitatud AKK põhimääruse järgi võib see AKK otsuse põhjal toimuda mitte kauemaks kui kaheks kuuks (arvates raviva arsti poolt teisele tööle üleviimise päevast).

³ Vt. ÜAÜKN Presiidiumi otsusega 5. veebruarist 1955. a. kinnitatud „Põhimäärus riikliku sotsiaalkindlustuse toetuste määramise ja väljamaksmise korra kohta” p. 15. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1955.

senisest töötasust. Järelikult tuleb asuda seisukohale, et tööülesannete ringi vähendamisega ei tohiks ühelgi juhul kaasneda töötasu vähendamine, sest töötajal, kes töötab teatud ametikohal, on õigus nõuda selle ametikoha järgi ette nähtud palka sõltumata täidetavate tööülesannete ringist.

Praktikas on esinenud ka juhte, kus AKK on kohustanud administratsiooni haigestunud töötaja suhtes ajutiselt kohaldama lühendatud tööpäeva (näit. 7-tunnist tööpäeva 8-tunnise asemel). Tekib küsimus, kas niisugune ettekirjutus on seadusega kooskõlas, kas AKK võib nõuda tööpäeva lühendamist, kas administratsioon on kohustatud seda täitma ja kuidas niisugusel juhul peaks toimuma töötasustamine, kas administratsioon on kohustatud töötajale säilitama tema endise palga või mitte?

Meie arvates võib lühendatud tööpäeva rakendamine tulla kõne alla ainult invaliidistunud töötajate suhtes, mitte aga muudel juhtudel.¹ Et tööpäeva lühendamine toob endaga kaasa ka palga vähenemise, siis viiks see tegelikult mittetäieliku tööpäeva rakendamisele, kuid see on võimalik ainult invaliidistunud töötajate, mitte aga töötajate suhtes, kes oma tervisliku seisundi halvenemise tõttu ajutiselt ei ole suutelised täitma oma seniseid ülesandeid. Meie tööseadusandluse kohaselt võib toimuda niisuguste töötajate ajutine üleviimine teisele, kergemale tööle, või kui niisugust tööd antud ettevõttes või asutuses ei leidu, siis on töötajal õigus jääda haiguspuhkusele ja saada seaduses ette nähtud alustel haigustoetust sotsiaalkindlustuse summade arvel. AKK-l ei ole õigust teha administratsioonile ettekirjutusi tööpäeva lühendamiseks, sest see viiks sisuliselt mittetäieliku tööpäeva rakendamisele.

Tuleb tunnistada, et neil juhtudel, kus administratsioonil puuduvad võimalused töötaja ajutiseks üleviimiseks kergemale tööle, oleks töötajale kahtlemata teatud kergenduseks nii tööülesannete ringi piiramine kui ka lühendatud tööpäeva rakendamine, kuid niisuguste abinõude rakendamisega ei tohiks kaasneda töötasu vähenemine. Oleks vajalik ja otstarbekohane seadusandlikus korras kindlaks määrata, et niisugustel juhtudel kaetakse palgavahe sotsiaalkindlustuse summade arvel. See oleks otstarbekohane esiteks seetõttu, et töötaja saaks sel juhul jätkata töötamist ning oma võimete kohaselt osa võtta tootmisprotsessist, ja teiseks seetõttu, et see võimaldaks teostada kokkuhoidu sotsiaalkindlustuse summade kulutamisel.

Nõukogude ühiskonnas pööratakse erilist tähelepanu rasedate ja rinnavalpside omavate naistöötajate eest hoolitsemisele, mille üheks väljenduseks on nõukogude seadusandlusega ette nähtud rasedate naistöötajate, aga samuti ka rinnavalpside omavate naistöötajate ajutine üleviimine teisele, kergemale tööle.

¹ Tööpäeva lühendamise kohta invaliidistunud töötajate osas vt. A. С. Краснополский, Трудовое правоотношение и трудовой договор по советскому праву, «Вопросы гражданского и трудового права», М., 1952, lk. 166, viide 1.

Naiste töökaitset reguleerivate eeskirjade kohaselt on rasedatel naistöötajatel õigus nõuda enda üleviimist kergemale tööle, kui niisuguse üleviimise vajaduse kohta on naistenõuandla või sünnitusmaja raviva arsti poolt välja antud vastav tõend. Naistöötaja üleviimine on neil juhtudel administratsioonile kohustuslik. Keeldumise korral on naistöötajal õigus nõuda enda üleviimist kas HVK või vastavatel juhtudel rahvakohtu kaudu.

Üleviimise vajaduse kohta välja antud arstitõendis peab olema märgitud töö liik või selle töö iseloom, millele töötaja tuleb üle viia. Teatud juhtudel võidakse töötaja jätta ka samale tööle — nimelt neil juhtudel, kui antud töötamiskohal osutub võimalikuks töötingimuste kergendamine näiteks raskemate tööoperatsioonide ärajätmise teel.

Rasedate naistöötajate ajutine üleviimine võib toimuda sõltumata raseduse ajalisest staadiumist, s. t. sõltumata raseduskuust, kusjuures neil on õigus jääda teisele, kergemale tööle kuni raseduspuhkusele minekuni.

Teisele, kergemale tööle ajutiselt üle viidud rasedatele naistöötajatele säilitatakse nende viimase kuue täiskuu keskmine töötasu. Keskmine töötasu säilitatakse ka siis, kui töötaja jätkab töötamist oma senisel töötamiskohal, kuid kergendatud töötingimustes.

Kui antud ettevõttes või asutuses ei leidu teist, kergemat tööd või kui töötaja raseduse tõttu ei ole suuteline töötama ka kergemates töötingimustes, siis antakse talle haiguslehe alusel tavalist haiguspuhkust kuni raseduspuhkuse alguseni. Sel juhul talle töötasu ei maksta, kuid ta saab üldistel alustel haigustoetust.

Rasedate naistöötajate ajutine üleviimine teisele, kergemale tööle võib toimuda ainult arstitõendi alusel. Kui see aga on toimunud naistöötaja algatusel poolte vahelise kokkuleppe korras, siis niisugusel juhul ei ole lubatud keskmise palga säilitamine, vaid töötajale tuleb maksta töötasu uue töö või ametikoha järgi.

Teisele tööle ajutist üleviimist võivad nõuda ka naistöötajad, kes omavad rinnaga toidetavaid lapsi, ja nimelt sel juhul, kui lapse rinnaga toitmise tingitud asjaolude tõttu töötaja ei saa jääda oma senisele tööle. Ka sel juhul on administratsioon kohustatud naistöötaja üle viima teisele, sobivamale tööle kogu lapse rinnaga toitmise perioodiks, kusjuures talle säilitatakse tema kuue kuu keskmine töötasu.

Üleviimise ajaline kestus on siin piiratud lapse rinnaga toitmise perioodi faktilise kestusega.

C. Töötasustamine töötaja teisele tööle ajutise üleviimise korral

Töötajate teisele tööle ajutise üleviimise korral on nende töötasustamine seatud sõltuvusse üleviimise viisidest. Kui ajutine üleviimine on toimunud töötaja algatusel kokkuleppel administrat-

siooniga, siis alates teisele tööle asumise momendist toimub töötasustamine täidetava töö või uue ametikoha järgi.

Kui töötaja ajutine üleviimine on toimunud administratsiooni algatusel, kuid töötaja nõusolekul, s. t. mitte kohustuslikus korras, vaid pooltevahelisel kokkuleppel, siis neil juhtudel, kui see toob endaga kaasa töötasu vähenemise, tuleb töötajale säilitada keskmine töötasu tema endise töö järgi.¹ Kui aga töötaja ajutine üleviimine on toimunud Vene NFSV TööK § 37¹ ette nähtud kohustuslikus korras, siis sõltub töötasustamine sellest, kas üleviimine on toimunud tootmis-hädavajaduse või tööseisaku tõttu.

Kui töötaja ajutine üleviimine on toimunud tootmis-hädavajaduse tõttu, siis säilitatakse talle igal juhul tema keskmine töötasu endise töö või ametikoha järgi, kuid mitte rohkem kui ühe kuu eest. Kui ühe kuu möödumisel administratsioon ei ole töötajat viinud tagasi tema endisele tööle ja kui seejuures töötaja ei ole seda ka nõudnud, siis tuleb seda vaadelda kui töötaja üleviimist teisele alalisele tööle tema vaikival nõusolekul, mille kohaselt ka töötasustamine peab pärast ühe kuu möödumist toimuma täidetava töö järgi. Kui aga töötaja ei nõustu jääma teisele alalisele tööle, siis on administratsioon kohustatud ta ennistama tema senisele tööle, kusjuures töötajal on õigus nõuda keskmist töötasu ka selle aja eest, mil ta faktiliselt jätkas teise töö täitmist pärast ühe kuu möödumist.²

Töötajate üleviimise korral tööseisaku tõttu toimub töötasustamine sõltuvalt sellest, kas oli tegemist töölise või teenistuja üleviimisega ning tööliste osas omakorda sellest, kas oli tegemist V või kõrgemasse kategooriasse või IV või madalamasse kategooriasse kuuluva töölisega. Nii V ja kõrgema kategooria tööliste kui ka teenistujate osas on töötasustamine seatud sõltuvusse sellest, kas nad viidi üle tüki- või ajatööle ja kas nad uuel töötamiskohal täidavad töönorme või mitte.

Viiendasse või kõrgemasse kategooriasse kuuluvatele töölistele säilitatakse nende keskmine töötasu, kui nad on üle viidud tükitööle ja kui nad seal täidavad ettenähtud töönorme. Kui nad töönorme ei täida või kui nad on üle viidud ajatööle, siis säilitatakse neile nende kategooriale vastavas tariifijärgus ette nähtud ajapalk.³

Neljandasse või madalamasse kategooriasse kuuluvate tööliste tasustamine toimub täidetava töö järgi.

¹ Ajutine üleviimine teisele tööle administratsiooni algatusel kokkuleppel töötajaga võib toimuda neil juhtudel, kui töötaja ümberpaigutamine ei ole tingitud ei tootmis-hädavajadusest ega tööseisakust, vaid mitmesugustest muudest asjaoludest. Lähtudes Vene NFSV TööK § 36, lg. 2 ja 4 eeskirjadest tuleks töötajale sel juhul säilitada tema keskmine töötasu.

² Vt. G. K. Москаленко, Переводы и командировки по советскому праву, lk. 16.

³ NSV Liidu TööRK määrus 25. veebruarist 1932. a. „Tööseisaku ja praagitasustamise korra kohta” koos muudatuste ja täiendustega 11. aprillist 1932 ja 1. juunist 1932, «Известия НКТ СССР», 1932, № 22—23.

Teenistujatele säilitatakse tööseisaku tõttu ajutiselt teisele tööle üleviimise korral senine töötasu ainult sel juhul, kui nad on üle viidud tükitööle ja kui nad seejuures täidavad ettenähtud töönorme. Kõigil muudel juhtudel toimub teenistujate tasustamine täidetava töö järgi.¹

Kui tootmis-hädavajaduse või tööseisaku tõttu ajutiselt teisele tööle üle viidud töötajad on paigutatud kõrgemalt tasutavale tööle, siis peab vastavalt TööK § 36 eeskirjadele ka nende töötasustamine toimuma kõrgemate määrade järgi.

TööK § 37¹ kohaselt võib teatud juhtudel osutuda vajalikuks töötajate ajutine üleviimine samas asustatud paikkonnas asuvasse teise ettevõttesse või asutusse. Nõukogude tööseadusandluses ei leidu otseseid eeskirju selle kohta, kuidas niisugusel juhul peaks toimuma töötasustamine. Selle küsimuse lahendamisel tuleks lähtuda nii tootmis-hädavajaduse kui ka tööseisaku korral ajutiselt teisele tööle üle viidud töötajate töötasustamist reguleerivatest üldistest eeskirjadest. Vastavalt sellele tuleks ka teise ettevõttesse või asutusse ajutiselt üle viidud töötajatele säilitada nende senise töökoha järgne töötasu, välja arvatud need juhud, kus tasustamine toimub täidetava töö järgi. Siin aga tekib küsimus, milline ettevõtte või asutus on kohustatud kindlustama üleviidud töötajale tema senise töötasu, kas see, kelle põhikoosseisu ta kuulub, või ettevõtte või asutus, kuhu töötaja on ajutiselt üle viidud?

Tuleks asuda seisukohale, et tootmis-hädavajaduse tõttu teise ettevõttesse või asutusse ajutise üleviimise juhtudel peaks töötasu võimalike vahede katmise küsimuse lahendamine toimuma ettevõtete või asutuste vahelise kokkuleppe korras. Niisuguse kokkuleppe puudumisel on töötajal õigus nõuda võimalike palgavahede katmist selle ettevõtte või asutuse poolt, kelle korraldusel on toimunud tema ajutine üleviimine teise ettevõttesse või asutusse.

Kui töötaja ajutine üleviimine samas paikkonnas asuvasse ettevõttesse või asutusse on toimunud tööseisaku tõttu, siis V või kõrgemasse kategooriasse kuuluvate tööliste suhtes peaks töötasu võimalike vahede katmine üldreeglina toimuma selle ettevõtte või asutuse poolt, kelle põhikoosseisu ta kuulub. Kui ajutise üleviimise korral tootmis-hädavajaduse tõttu võiks töötasu võimalike vahede katmisega nõustuda ka ettevõtte või asutus, kuhu töötaja üle viiakse, siis teise ettevõttesse või asutusse üleviimisel tööseisaku tõttu on tegemist hoopis teistsuguse olukorraga. Lisatööjõu ajutine rakendamine ei tarvitse siin seonduda tootmisest tingitud hädavajadusega, mistõttu ka ettevõtte või asutus, kuhu töötajad on ajutiselt üle viidud, saab maksta neile töötasu ainult täidetava töö järgi. Järelikult peaks töötasu võimalike vahede katmine sel juhul toimuma ettevõtte või asutuse poolt, kelle põhikoosseisu ajutiselt üle viidud töötajad kuuluvad.

¹ NSV Liidu TöörK määrus 22. oktoobrist 1932. a. „Eeskirjad tööseisaku ja praagi tasustamise kohta mittetootvate ettevõtete tööliste ja ettevõtete ning asutuste teenistujatele” «Известия НКТ СССР», 1932, № 30.

Nagu eespool nägime, säilitatakse töölistele nende ajutise üleviimise korral Töök § 37¹ ette nähtud juhtudel nende keskmine töötasu. Keskmise töötasu arvestamine toimub korras, mis on kehtestatud NSV Liidu TöörK määrusega 2. aprillist 1930. a.¹ Vastavalt sellele määrusele tuleb keskmise töötasu arvutamisel aluseks võtta kas kolme eelmise täiskuu või ainult viimase täiskuu tasu, sõltuvalt sellest, kas keskmist töötasu tuleb maksta 12 või rohkema tööpäeva või väiksema arvu tööpäevade eest. Kui aga töötaja on antud ettevõttes või asutuses töötanud alla 3 või 1 kalendrikuu, siis võetakse arvesse töötasu kogu aja eest tööle astumise päevast kuni päevani, millest alates tuleb maksta keskmist töötasu.

Distsiplinaarkaristuse korras teisele, vähemtasutavale tööle või madalamale ametikohale ajutiselt üle viidud töötajale makstakse töötasu täidetava töö või ametikoha järgi alates üleviimise momendist.

Tervisliku seisundi tõttu ajutise üleviimise korral kergemale tööle makstakse töötajale töötasu teisel töötamiskohal täidetava töö järgi. Kui uuel töötamiskohal saadav töötasu on madalam endisest töötasust, siis kaetakse vahe haigustoetuse arvel sotsiaalkindlustuse summadest. Uue töötamiskoha järgi saadava töötasu ja senise töötasu vahe arvutamisel võetakse senise töötasu suuruseks haigustoetuse arvutamise aluseks olev keskmine töötasu.

Rasedate, aga samuti ka rinnalapsi omavate naistöötajate ajutisel üleviimisel teisele tööle säilitatakse neile keskmine töötasu senise töötamiskoha järgi, kusjuures keskmise töötasu arvutamine toimub viimase kuue täiskuu töötasust lähtudes.² Rinnalapsi omavate naistöötajate keskmise töötasu arvutamisel ei võeta arvesse rasedus- ja sünnituspuhkusel oldud aega.³

Erikord on ette nähtud kergemale tööle üle viidud rasedate naistöötajate töötasustamiseks puuvilla-, trikotaaži- ja tubakatööstuse alal. Neis tööstusharudes säilitatakse raseduse motiividel üle viidud naistöötajatele nende keskmine töötasu, mis arvutatakse kuue viimase kuu keskmisest töötasust kooskõlas töönormide täitmise protsendiga uuel töötamiskohal.

D. Töötajate teisele tööle ajutisel üleviimisel tekkinud töötülide lahendamine

Töötülid, mis on tekkinud ühenduses töötajate ajutise üleviimisega teisele tööle, kuuluvad lahendamisele HVK-s kui esimeses põhiinstantsis.⁴ Neis küsimustes võivad töötajad pöörduda hagiga

¹ «Известия НКТ СССР», 1930, № 13.

² NSV Liidu KTK ja RKN määrus 27. juunist 1936. a., C3 СССР, 1936, № 34, lk. 309.

³ УАКН seletus 22. detsembrist 1950, „Бюллетень ВЦСПС” 1951, № 1.

⁴ NSV Liidu TöörK määrusega 12. detsembrist 1928. a. kinnitatud „Hinde-vaidekomisjoni põhimääruse” p. 10.

rahvakohtusse ainult sel juhul, kui HVK-s pooled ei jõudnud kokkuleppele või kui HVK otsus on tühistatud kõrgemalseisva ametiühinguorgani poolt (Eesti NSV-s vastava ametiühingu vabariikliku komitee poolt) järelevalve korras.¹

Töötülide lahendamisel, mis on tekkinud seoses töötajate ajutise üleviimisega, tuleb silmas pidada, et niisugune üleviimine võib toimuda ilma töötaja nõusolekuta ainult seaduses ette nähtud erandjuhtudel.

NSV Liidu Ülemkohus on sellele korduvalt tähelepanu juhtinud. Eriti huvipakkuvaks on selles osas NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegiumi määrus 31. märtsist 1954. a. Pereturini asjas.² Pereturin oli võetud tööle remondi-mehaanikatehasesse elektrikeeritajana. Ta vallandati töödistsipliini rikkumise eest seetõttu, et oli keeldunud täitmast tsehhi meistri korraldust, millega nõuti temalt tööde teostamist, mis ei kuulunud keevitustööde alla. Töötaja sellega ei nõustunud, vaid pöördus kohtusse ja nõudis vallandamis põhjuste formuleeringu muutmist.

Asja materjalidest nähtus, et tehas ei olnud suuteline pidevalt kindlustama keevitajatele nende erialast tööd, mistõttu tööseisakute vältimiseks suunati neid korduvalt teisele, vähemtasutavale tööle.

Ühenduses sellega juhib NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegium tähelepanu sellele, et TööK § 36 eeskirjade kohaselt ei või administratsioon töötajalt nõuda tööd, mis ei kuulu seda laadi tegevuse hulka, mille täitmiseks ta oli tööle võetud, välja arvatud seaduses eraldi ette nähtud erandjuhud, mistõttu töötajal on õigus keelduda tööde täitmisest, mis ei kuulu seda laadi tegevuse hulka, milleks ta oli tööle võetud.

Sellest lähtudes leidis NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegium, et Pereturinil on õigus nõuda enda töölt vabas- tamist TööK § 36 järgi koos vallandustoetuse maksmisega.

Järelikult võib ajutine üleviimine teisele tööle ilma töötaja nõusolekuta toimuda ainult seaduses ette nähtud erandjuhtudel. Niisugusteks erandjuhtudeks on eelkõige tootmis-hädavajaduse ja tööseisaku juhud, mille kõrval töötajate ajutine üleviimine võib toimuda ka distsiplinaar korras.

Töötülide lahendamisel, mis on tekkinud seoses töötajate üleviimisega tootmis-hädavajaduse juhtudel, peab HVK või rahvakohtus igal konkreetsel juhul kontrollima, kas töötaja üleviimine oli tootmise seisukohalt hädavajalik või mitte. Kui asja arutamisel selgub, et töötaja üleviimisel aluseks olnud asjaolusid ei saa vaadelda tootmis-hädavajadusena, siis tuleb üleviimine tunnistada ebaseaduslikuks ja töötaja ennistada senisele tööle. Kui aga senisele tööle ennistamine on võimatu kas seda laadi töö vähenemise tõttu,

¹ NSV Liidu KTK ja RKN poolt 29. augustil 1928. a. kinnitatud „Töötülide lepitus-vahekohtuliku ja kohtuliku läbivaatamise eeskirjad” p. 48.

² «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1954, № 5, lk. 29—30.

mille täitmiseks töötaja oli tööle võetud, või koosseisude koondamise tõttu, siis on töötajal õigus nõuda enda vabastamist Vene NFSV TööK § 36 alusel.¹

Selle asjaolu tuvastamine, kas töötaja üleviimine oli tootmise seisukohalt hädavajalik või mitte, on praktikas seotud teatud raskustega, sest seadusandluses ei ole midagi öeldud selle kohta, milliseid juhte tuleks vaadelda tootmis-hädavajaduse juhtudena. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määruses (11. jaanuarist 1952) on aga kohtuid otseselt kohustatud kontrollima, kas vaieldavatel juhtudel oli tegemist tootmis-hädavajadusega või mitte. Oleks vaja, et NSV Liidu Ülemkohtu pleenum oma määrusega edaspidi annaks teatud pidepunktid ka tootmis-hädavajaduse mõiste piiritlemiseks. See oleks vajalik eriti seetõttu, et praktikas on selles küsimuses välja kujunenud väga erinevad seisukohad.

Osa praktikuid ei tee üldse mingit vahet tootmis-hädavajaduse ja muude tootmise seisukohalt vajalike juhtude vahel. Järelikult, kui administratsioon leiab, et töötaja ajutine üleviimine on tootmise huvides vajalik, siis vastavalt Vene NFSV TööK § 37¹ eeskirjadele võiks see toimuda kohustuslikus korras ilma töötaja nõusolekuta.

Võttes arvesse, et töötaja üleviimine on alati ühel või teisel määral seotud tootmise huvidega, jõuaksime eelnevas toodud seisukohast lähtudes olukorrani, kus administratsioon võiks täiesti meelevaldselt töötajaid ajutiselt ühelt töölt teisele üle viia. Niisugune üleviimine pole aga siiski lubatud kõigil juhtudel, vaid ainult siis, kui see on tingitud tootmis-hädavajadusest, s. t. olukorrast, kus töötajate ajutine üleviimine teisele tööle või nende ajutine üleviimine samas paikkonnas asuvasse teise ettevõttesse või asutusse osutub erakordsete asjaolude tõttu ettevõtte või asutuse kui terviku huvides tungivalt vajalikuks. Sellest seisukohast lähtudes tulebki töötülide lahendamisel kontrollida, kas antud konkreetsel juhul oli tegemist tootmis-hädavajadusega või mitte.

Vene NFSV TööK § 37¹ kohaselt on administratsioonil õigus ka tööseisaku tõttu vabanenud töötajaid viia ajutiselt üle teisele tööle või samas paikkonnas asuvasse teise ettevõttesse või asutusse ilma töötaja nõusolekuta, kusjuures ilma mõjuva põhjuseta keeldumist niisugusest üleviimisest vaadeldakse töödistsipliini rikku misena. Kuid ka siin tuleb töötülide lahendamisel silmas pidada, et töötaja ajutine üleviimine tema nõusolekuta võib toimuda ainult neil juhtudel, kus tööseisak on tingitud organisatoorsetest või tootmis-tehnilistest põhjustest. Kui aga tööseisakud on tingitud muudest põhjustest, nagu näiteks täidetavate tööde füüsilise mahu vähenemisest, siis võib töötaja teisele tööle ajutine üleviimine toimuda ainult tema nõusolekul. Üleviimisest keeldumise korral võib

¹ Vt. NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi määrus 11. jaanuarist 1952, p. 5; vt. ka NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegiumi määrus 31. märtsist 1954. a. Pereturini asjas.

administratsioon töötaja vallandada, kuid mitte Vene NFSV Töök § 47, p. „d”, vaid sama paragrahvi p. „a” alusel. Samuti on sel juhul ka töotajal õigus nõuda enda töölt vabastamist ja nimelt Töök § 36 alusel.

Kui ajutiselt teisele tööle üleviimise korral tekkinud töötüli lahendamisel HVK või rahvakohtu otsusega töötaja ennistatakse senisele tööle, siis tuleb lahendada ka töotajale töötasu maksmise küsimus ajavahemiku eest üleviimise korralduse andmisest kuni senisele tööle ennistamiseni.

Selle küsimuse lahendamisel tuleb silmas pidada, kas töotaja asus teisele tööle või mitte. Kui töotaja teisele tööle ei asunud, siis töölt puudumise aja eest talle töötasu ei maksta. Kui ta aga asus uuele tööle, kuid tasu selle töö eest oli väiksem kui senise töö eest, siis tuleb tema kasuks kogu teisel tööl olemise aja eest välja mõista senise ja uue töö eest saadud töötasude vahe.¹

Töotajate ajutise üleviimisega seoses olevates töötasustamise küsimustes tekkinud töötülide puhul on HVK-le avalduste esitamiseks ette nähtud 3-kuuline tähtaeg, arvates vastavate arvelduste teostamise päevast või õigeaegselt esitatud nõudmisest keeldumise päevast. Töotajate teisele tööle ajutise üleviimise korral töötasustamisel tekkinud töötülid kuuluvad kohustuslikult lahendamisele HVK-s kui esimeses instantsis.

Vene NFSV Töök § 37¹ ette nähtud juhtudel ajutiselt üleviimisest mõjuvate põhjusteta keeldumist loetakse töödistsipliini rikkumiseks, mille eest töotajale võidakse määrata distsiplinaarkaristus, või juhul, kui on tegemist töödistsipliini süstemaatilise rikkumisega, vallandada ta Töök § 47 p. „d” alusel.

Kui töotaja leiab, et temale distsiplinaarkaristuse määramine või tema vallandamine on toimunud ebaõigesti, siis võib ta pöörduda kaebusega HVK või vastavatel juhtudel ka rahvakohtusse. Distsiplinaarkaristuste määramise peale kaebuste esitamiseks on ette nähtud 3-kuuline tähtaeg, vallandamise asjades aga 14-päevane tähtaeg.² Tähendatud juhtudel tuleb töötülide lahendamisel sisuliselt kontrollida, kas keeldumine oli toimunud mõjuvate põhjustel või mitte, millest sõltuvalt tuleb küsimus ka sisuliselt lahendada. Töödistsipliini rikkumise eest ebaõigesti vallandatud töotaja ennistamisel tuleb temale välja mõista ka töötasu sunnitud töölt puudumise aja eest, kuid mitte rohkem kui 20 tööpäeva eest ja seejuures arvates mitte tööst keeldumise, vaid töotaja vallandamise päevast.

Sotsialistliku töö organisatsiooni igakülgne tugevdamine on olulise tähtsusega teguriks meie partei ja Nõukogude valitsuse poolt kavandatud kommunistliku ühiskonna ehitamise kolossaalse programmi teostamisel. Töö organiseerimise, s. o. ühiskondliku

¹ NSV Liidu Ülemkohtu pleenumi 11. jaanuari 1952. a. määruse p. 7.

² Vt. Vene NFSV Töök § 93².

töö plaanikindla ja kõige otstarbekohasema kasutamise probleem nii ettevõtetes kui ka kogu riigi mastaabis omandab seda suurema tähtsuse, mida kaugemale edasi me liigume materiaalse ja tehnilise baasi tugevdamise ja meie maa tootlike jõudude suurendamise teel.

Tööjõu plaanikindla ja kõige otstarbekohasema kasutamise, s. t. sotsialistliku töö organisatsiooni parandamise ja selle edasise tugevdamise seisukohalt on käesoleval ajal eriti olulise tähtsusega sotsialistliku seaduslikkuse printsiibi järjekindel rakendamine nõukogude tööseadusandlusega töötajatele omistatud õiguste ja kohustuste teostamisel. Töötajate tööalaste õiguste kaitse, mille teostamine on lahutamatult seotud kogu ühiskonna huvidega, on seetõttu üheks esmajärguliseks ja määratu suure poliitilise tähtsusega ülesandeks, mida tuleb silmas pidada ka töötülide lahendamisel, mis on tekkinud seoses töötajate ajutise üleviimisega teisele tööle.

О ВРЕМЕННОМ ПЕРЕВОДЕ РАБОЧИХ И СЛУЖАЩИХ НА ДРУГУЮ РАБОТУ

Доцент, канд. юрид. наук И. Мялл

Кафедра государственного права и управления

Резюме

Трудовые правоотношения в нашем советском социалистическом обществе возникают на основе трудового договора или административного акта. Как при заключении трудового договора, так и при издании соответствующего административного акта как одно из основных условий трудового правоотношения определяется характер той деятельности, для осуществления которой трудящийся принимается на работу в данное предприятие или учреждение в качестве рабочего или служащего. Деятельность, для осуществления которой работник принят на работу, называется его трудовой функцией. Определение трудовой функции происходит относительно служащих путем отметки должности, относительно рабочих путем отметки специальности и квалификации или характера работы в трудовом договоре или в административном акте о принятии работника на работу

По действующему советскому трудовому законодательству администрация может требовать от рабочего или служащего выполнения тех заданий, которые относятся к его трудовой функции. Перевод работника на другую работу, то есть на такую работу, которая не относится к тому роду деятельности, для осуществления которой он принят на работу в данное предприятие или учреждение, как общее правило, допускается только по соглашению администрации с работником. Перевод на другую работу независимо от согласия работника допускается только в случаях, прямо предусмотренных законом.

В настоящей статье рассматриваются некоторые вопросы, связанные с временным переводом работников на другую работу.

В начале рассматриваются случаи, когда временный перевод работника допускается по инициативе администрации независимо от согласия работника. Советским трудовым законодательством в качестве таких случаев перевода предвидены случаи производ-

ственной необходимости и простоя, а также случаи, когда временный перевод связан с наложением дисциплинарного взыскания.

Исходя из определения производственной необходимости, данного в нашей специальной литературе, и анализа советского законодательства и судебной практики, автор указывает на то, что временный перевод работника на другую работу независимо от его согласия по мотивам производственной необходимости допускается не в случае всякой необходимости, а только в тех случаях, когда такой перевод вследствие чрезвычайных обстоятельств безусловно необходим в интересах производства.

Далее автор останавливается на вопросах, связанных с временным переводом работников на другую работу в случаях производственной необходимости и простоя, а также на вопросах, связанных с временным переводом работника на другую работу в порядке дисциплинарного взыскания.

Во второй части статьи рассматриваются случаи, когда временный перевод работника на другую работу допускается по требованию работника вследствие временной нетрудоспособности, в связи с беременностью или кормлением ребенка грудью.

В третьей части статьи рассматриваются вопросы оплаты труда работников, временно переведенных на другую работу, причем автор особенно останавливается на некоторых спорных вопросах, возникавших в практике в связи с оплатой труда работников, временно переведенных в другое предприятие или учреждение в той же местности.

В конце статьи рассматриваются некоторые вопросы, связанные с рассмотрением трудовых конфликтов, возникающих при временном переводе работников на другую работу. В статье указывается, что с точки зрения планового и наиболее целесообразного использования рабочей силы, т. е. улучшения социалистической организации труда и ее дальнейшего укрепления, в настоящее время существенное значение имеет последовательное применение принципа социалистической законности при осуществлении трудовых прав и обязанностей работников. Защита трудовых прав работников, осуществление которых неотделимо связано с интересами всего общества, является поэтому одной из первостепенных задач, имеющих огромное политическое значение, что нужно иметь в виду и при рассмотрении трудовых конфликтов, связанных с временным переводом работников на другую работу.

ПРОБЛЕМА ВЫДЕЛА РЕАЛЬНОЙ ЧАСТИ ДОМА

Канд. юрид. наук Э. Лаасик

Кафедра гражданского права и процесса

Проблема выдела реальной части из дома, принадлежащего гражданам на праве общей собственности, является предметом спора среди советских цивилистов уже ряд лет, но до сего времени по этому вопросу нет единого мнения. Надлежащее разрешение этой проблемы имеет не только теоретическое, но и большое практическое значение как для судебной практики, так и для работы административных органов. Нередко в судебных решениях пишут о выделе $\frac{1}{2}$ части дома, верхнего этажа, отдельной комнаты и т. д. или об отказе в таком выделе. Нередко в административной практике встречаются случаи, когда граждане обращаются в горсоветы с просьбой выделить им реальную часть дома, принадлежащего нескольким сосособственникам на праве общей собственности по долям. Однако, решения этого вопроса очень разнообразны, т. к. в юридической литературе отсутствует достаточное теоретическое обоснование допустимости такого раздела.

Особенностью советского гражданского права является принцип требования выдела доли из общей вещи в натуре, поскольку это не приводит к несоразмерному ущербу его хозяйственному назначению. Буржуазное же гражданское право предпочитает выдел в денежной компенсации, что дает возможность пустить денежный капитал в товарный оборот, чтобы таким образом быстрее добиться обеспечения максимальной капиталистической прибыли. Несмотря на это иногда некоторые буржуазные цивилисты лицемерно утверждают, что якобы и в буржуазном гражданском праве на первом месте стоит принцип выдела доли из общей вещи в натуре; однако, на практике этот принцип сведен на нет.

Ст. 65 ГК РСФСР, определяющая принцип раздела общей вещи в советском гражданском праве, и раскрывающая сущность раздела, гласит: «... имущество по решению суда делится в натуре, поскольку это возможно без несоразмерного ущерба его хозяйственному назначению; в противном случае выделяемый собственник получает денежную компенсацию».

Несмотря на этот общий принцип, советские законы не дают никаких положительных указаний о допустимости собственности

на часть дома. В то же время они и не содержат никаких указаний, которые запрещали бы допущение такой собственности. Однако, отдельные указания центральных органов коммунального хозяйства, а также министерства юстиции и Верховного суда СССР фактически запрещают раздел дома на реальные части. До настоящего времени в практике нотариальные органы и суды придерживались концепции, высказанной в докладе Гражданской кассационной коллегии Верховного суда РСФСР за 1926 г. о том, что «нельзя признать правильным такой раздел имущества в натуре, когда, например, вследствие неделимости дома суд распределяет отдельные его части между сособственниками. Такой раздел фактически устанавливает лишь порядок пользования домом, но не создает самостоятельных юридических собственников имущества, чего добиваются стороны в этих случаях».¹ Эта же точка зрения была подтверждена и Верховным судом РСФСР значительно позднее — в 1937 г. Исходя из данного принципа и из указаний других органов, изданных еще позднее², был сделан вывод о новом виде договора: «договоре о порядке пользования общим домом».

Суть всего спора заключается в том, является ли жилой дом делимым или неделимым имуществом (делимой или неделимой вещью)

Излагаем точки зрения наиболее известных цивилистов, высказавшихся по этому вопросу в нашей юридической литературе.

Проф. С. Н. Братусь относит дом к неделимым вещам и признает раздел дома на реальные части между сособственниками недопустимым. Он пишет: «Так как дом не может быть физически разделен на части, то раздел дома в натуре фактически сводится к оставлению его в общей собственности с урегулированием порядка пользования им. В этих случаях суд только распределяет отдельные комнаты между собственниками, не превращая последних в самостоятельных собственников».³ Далее об объясняет, что «подобное распределение не является разделом в настоящем смысле слова, и что для прекращения общей собственности на дом необходимы его продажа или передача одному из собственников»⁴ Проф. Д. М. Генкин, признавая спорным вопрос о допустимости раздела дома в натуре, пришел все же к выводу, что последний возможен⁵ Позднее он отказался от этой точки зрения, признавая раздел дома в натуре невозможным⁶

¹ Цитировано по М. В. Зимелевой (Общая собственность в советском гражданском праве, «Ученые Записки ВИЮН», 1941, вып. II, стр. 85).

² См. «Нотариальные действия», Пособие для работников государственного нотариата, М., 1954, стр. 34—37.

³ «Советское гражданское право», Учебник для юр. школ, 4-е изд. под ред. С. Н. Братуся, М., 1950, стр. 183.

⁴ Там же.

⁵ «Гражданское право», Учебник для вузов, т. I, М., 1944, стр. 243.

⁶ «Советское гражданское право», Учебник для вузов, т. I, М., 1950, стр. 338.

Допустимость раздела дома на реальные части наиболее подробно обосновала, отнеся дом к делимым вещам, М. В. Зимелева в работе «Общая собственность в советском гражданском праве». Она не только показала необходимость положительного разрешения этого вопроса, но и дала исторический анализ изданного нормативного материала по этому вопросу.

М. В. Зимелева, в частности, подробно описывая все неудобства, связанные с недопущением раздела дома в натуре, убежденно утверждает: «Допущение возможности собственности на часть дома устраняет все только что перечисленные неудобства. Право на занимаемую отдельным лицом часть дома не зависит от юридических действий собственников других частей. Пользование занимаемой каждой частью в таком случае представляет осуществление полномочий собственника и не может быть изменено по воле соседей».¹

Позиция И. Л. Брауде в отношении выдела реальной части дома на праве личной собственности представляет компромисс приведенных выше точек зрения. Он различает два периода с разным правовым режимом. Первый период: от момента выдела реальной части из общего строения в пользование сособственника до момента отчуждения им этой части, и второй период: передача (отчуждение) части дома. Пользование в правовом отношении регулируется по правилам общей собственности, продажа — по правилам личной собственности отдельного гражданина.

«. их внутренние взаимоотношения — пишет И. Л. Брауде, — могут быть без ущерба для сохранности строения в целом построены на внутреннем выделении в пользование (не в собственность) каждого из них определенной части строения в натуре (реальной доли) с правом передачи ее новому приобретателю доли. Другими словами, наряду с так называемой «идеальной» долей в праве собственности на строение в целом допустима реальная доля в праве пользования определенной частью строения, причем праву пользования может быть придан вещный характер»² И дальше: «Право пользования определенной частью строения приобретает при таком понимании вещно-правовой характер и может быть передано при отчуждении доли в праве собственности».³ В результате получается продажа права пользования реальной частью дома по правилам права собственности. Как это осуществляется, с ведома или без ведома сособственников, И. Л. Брауде не поясняет. К такому выводу приходит И. Л. Брауде потому, что он считает строения недробимым по своему характеру. Однако, чувствуя слабость своей позиции, он пытается разрешать вопрос все-таки положительно.

¹ М. В. Зимелева, *Общая собственность в советском гражданском праве*, «Ученые записки ВИЮН», 1941, вып. 11, стр. 88—89.

² И. Л. Брауде, *Право на строение и сделки по строениям*, М., 1950, стр. 130.

³ Там же.

В. Ф. Маслов в своем автореферате кандидатской диссертации «Право личной собственности на жилой дом в СССР» совершенно правильно утверждает, что «нет ни практических, ни теоретических препятствий для признания возможности выделения в собственность отдельных частей домостроения»¹ Таким образом, В. Ф. Маслов признает дом делимой вещью. Но все-таки до некоторой степени позиция Маслова остается неясной: мы понимаем под домовладением (домостроением) как объектом права личной собственности на жилое строение «одно жилое строение с примыкающими к нему хозяйственными и культурно-бытовыми постройками, расположенными на обособленном земельном участке».² В. Ф. Маслов включает, однако, в понятие домовладения одно или несколько жилых строений с примыкающими к ним хозяйственными постройками. Неясность заключается в том, что не указано о выделе (разделе) на реальные части какого домовладения идет речь. Если идет речь о разделе только такого домовладения, которое состоит из одного жилого дома, то точка зрения Маслова была бы ясна. В таком случае, по его мнению, раздел возможен и по комнатам, если имеется самостоятельный выход. Однако, если идет речь о разделе на реальные части такого домовладения, который состоит из нескольких жилых домов и раздел общей собственности осуществляется по домам, то всякий спор отпадает. По нашему мнению здесь имеет место только приведение в порядок до сего времени существовавшего явления прежнего строительства (дома, построенные до установления советской власти в нашей стране). Это явление происходит из следующего обстоятельства:

В капиталистическом обществе земля является такой же частной собственностью, как и строение и подчиняется в целом одинаковому правовому режиму; в социалистическом же обществе земля в соответствии со ст. 6 Конституции СССР является исключительной собственностью государства и отводится под строительство граждан только в бессрочное пользование. Поскольку строение принадлежит собственнику на праве личной собственности, а земля на праве бессрочного пользования, они подчиняются разному правовому режиму. Частная собственность на землю в капиталистическом обществе обеспечивает задачу извлечения отдельному капиталисту максимальной капиталистической прибыли, как и всякая частная собственность; в социалистическом же обществе земля является всенародным достоянием и используется в целях максимального удовлетворения постоянно растущих материальных и культурных потребностей всего общества.

Главным вопросом при строительстве жилых домов в капиталистическом обществе является вопрос о приобретении земель-

¹ В. Ф. Маслов, Право личной собственности на жилой дом в СССР, Харьков, 1951, стр. 14 (Автореферат).

² Э. Я. Л а с и к, «Право личной собственности на жилое строение по советскому гражданскому праву», Л., 1953, стр. 7 (автореферат).

ного участка под строительство; в социалистическом же обществе, где земля изъята из гражданского (частного) оборота, каждый гражданин, желающий построить себе жилой дом, может получить землю под строительство без всякой платы.

В капиталистическом обществе стоимость домовладения определяется не только стоимостью жилого дома, но и стоимостью земельного участка (в большинстве случаев значительно превышающего стоимость самого строения); в социалистическом обществе размер земельного участка не изменяет стоимость домовладения. Более того, в социалистическом обществе нарушение законов о национализации земли, выразившееся в совершении прямой или скрытой купли-продажи, запродажи, дарения или залога, а также самовольной мены земельных участков, и вообще всякое неразрешенное законом отчуждение прав трудового землепользования строго карается уголовным законом (ст. 87-а УК РСФСР).

Исходя из вышеуказанных соображений, в капиталистическом обществе частный собственник заинтересован (а поэтому по буржуазному законодательству и в праве) возвести неограниченное количество строений на своем земельном участке; в социалистическом же обществе индивидуальный застройщик, как правило, в праве возвести только одно жилое строение¹ на выделенном ему под строительство земельном участке в соответствии с утвержденным проектом.

Да и практически невозможно на 600 кв. м. возвести два строения; это противоречило бы самым элементарным санитарно-техническим правилам и требованиям пожарной безопасности.

Все вышесказанное объясняет и вопрос, почему до сего времени имеют место случаи существования двух или более жилых домов на одном земельном участке.

Также и в Советской Эстонии, где на основании указа Президиума Верховного Совета ЭССР от 31 октября 1940 г. «О национализации крупных домовладений» и указа от 6 июня 1941 г. «О дополнении указа о национализации больших домов» остались ненационализированными дома, полезная площадь которых не превышает 220 кв. м. или 170 кв. м. (в зависимости от местонахождения строения), а также несколько домов в руках одного собственника, не превышающих указанной нормы полезной площади. Поэтому и в настоящее время в некоторых случаях в руках одного собственника в Советской Эстонии может оказаться несколько жилых домов как на одном земельном участке, так и на разных участках. Но это, как мы уже сказали, явление прежнего строительства, а потому временное и подлежит упразднению. Как в административной, так и в судебной практике нет возражений в случае раздела земельного участка при наличии двух домов на одном участке.

¹ См. п. 10 инструкции наркомхоза РСФСР от 16 апреля 1941 г. № 189 (Сб. «Жилищное законодательство», М., 1950, стр. 420).

Прежде чем перейти к обоснованию раздела дома на реальные части, следует сказать, что мы присоединяемся в принципе ко всем представителям советского гражданского права, которые относят дом к делимым вещам. И действительно, закон запрещает только такой выдел в натуре из общей вещи, которого нельзя произвести без несоразмерного ущерба его хозяйственному назначению (ст. 65 ГК РСФСР).

Как уже сказано выше, М. В. Зимелева, И. Л. Брауде и В. Ф. Маслов высказались «за» по вопросу о выделе реальной части дома в натуре. Однако мы не можем согласиться с М. В. Зимелевой и В. Ф. Масловым в той части, где идет речь о предмете выдела. Хотя М. В. Зимелева правильно выводит основания выдела реальной части дома, она ни слова не говорит о том, можно ли выделить только ту часть дома, которая после выдела составляет новое домовладение, т. е. к выделенной части дома на праве личной собственности принадлежит и обособленный участок земли на праве бессрочного пользования, или также часть дома, которая не составляет самостоятельного домовладения (отдельные комнаты). Оставление открытым разрешение такого важного вопроса существенно ослабляет ее, в принципе правильную, позицию.

В. Ф. Маслов же отходит от понятия объекта права личной собственности на жилое строение. Он утверждает, что «когда каждая из выделенных частей домостроения может быть использована для жилья независимо от других частей, делимость домостроения допустима»¹ И далее: «В этом случае в качестве объекта собственности могут быть выделены отдельные комнаты, имеющие самостоятельный выход, несколько жилых комнат с самостоятельным выходом, но не часть комнаты»² Как видно, В. Ф. Маслов принимает в основу выдела только одну сторону вопроса, возможность самостоятельного пользования, и забывает при этом, что объектом права личной собственности на жилое строение является домовладение, т. е. жилой дом с примыкающими к нему постройками на праве личной собственности на обособленном земельном участке на праве бессрочного пользования. Такая точка зрения неприемлема, т. к. один жилой дом без выделенного к нему земельного участка на праве бессрочного пользования еще не составляет домовладения, следовательно, не может быть и речи о выделе реальной части дома в таком случае. На неприемлемость точки зрения И. Л. Брауде указано выше. По нашему мнению, нет основания делить выдел реальной части дома на два периода, а также выдавать уступку права пользования строения за продажу части строения на праве собственности. Относительно объекта выдела точка зрения И. Л. Брауде сходится со взглядами

¹ В. Ф. Маслов, Право личной собственности на жилой дом в СССР стр. 14.

² Там же.

М. В. Зимеловой и В. Ф. Маслова, критика которых дана выше.

Исходя из указанного выше определения объекта права личной собственности на жилое строение (домовладение), следует прийти к выводу, что из дома может быть выделена только такая часть его, которая после выдела могла бы составить новое самостоятельное домовладение, т.е. стояла бы на обособленном, выделенном под нее на праве бессрочного пользования земельном участке. В противном случае, во-первых, мы противоречили бы сами себе, ибо мы не можем считать только одну выделенную часть дома домовладением, и, во-вторых, это противоречило бы общему правилу, по которому право собственности на жилое строение неотделимо от права пользования земельным участком.¹ Поэтому нельзя выделять из домостроения на праве личной собственности отдельные комнаты или часть строения с самостоятельным выходом, хотя бы пользование ими для жилья можно было осуществлять независимо от других частей строения, поскольку такие комнаты и части не могут явиться самостоятельными объектами права собственности на жилое строение. Такие части могут быть поделены между сособственниками только в порядке пользования ими.

На основании административной и судебной практики мы пытаемся обосновать правильность предлагаемой нами конструкции о выделе реальной части дома. Для этого мы остановимся подробнее на одном деле из административной практики г. Тарту, где вопрос о разделе дома, как нам кажется, поставлен наиболее правильно.

30 июля 1946 г. граждане Т. и С. заключили договор о праве застройки с отделом коммунального хозяйства Тартуского горисполкома СДТ на постройку по улице Э. Вильде, № 25 дома в 10 жилых комнат, расположенного на земельном участке 1869 м². Дом был построен и принадлежал после издания Указа Президиума Верховного Совета СССР от 26 августа 1948 г. сособственникам на праве общей собственности.

В 1951 г. сособственники подали заявления главному архитектору г. Тарту о получении санкции о возможности архитектурного раздела их дома на два самостоятельные домовладения, и заявления в горисполком о разделе земельного участка. 16 ноября 1951 г. горисполком, принимая во внимание заявления сособственников и выслушав мнение главного архитектора и заведующего отдела коммунального хозяйства, постановил:

1) Разрешить раздел земельного участка, выделенного в бессрочное пользование застройщикам Т. и С. на две отдельные единицы.

¹ См. § 6 постановления ВЦИК и СНК РСФСР от 1 августа 1932 г. (СУ 1932 г. № 66, ст. 295).

2) Обязать главного архитектора г. Тарту:

а) планировать и отметить в натуре настоящее решение, другими словами: разделить земельный участок,

б) выдать застройщикам справки о получении земельного участка под строительство.

3) Обязать заведующего конторой благоустройства заключить с застройщиками новые договоры о передаче каждому отдельного земельного участка под строительство.

На основании изложенного сторонами был заключен договор о разделе дома, удостоверенный Тартуской нотариальной конторой со следующим содержанием:

«С. и Т., с согласия исполкома Совета депутатов трудящихся г. Тарту от 16 ноября 1951 г. желают свое право на общую собственность прекратить в целом. Для этого выделяют прежнему сособственнику С. в индивидуальную собственность в качестве нового домовладения из дома, находящегося по улице Эдуард Вильде № 25 г. Тарту, разделенного по середине кирпичной стеной, южную, ближайшую к железной дороге, часть, содержащую пять комнат. Для этого домовладения из общего земельного участка № 63 отделом коммунального хозяйства выделен участок № 63-а, размером в 600 кв. метров, согласно плану, утвержденному 4 апреля 1952 г. главным архитектором г. Тарту».

После нотариального удостоверения договора о разделе эти два новых домовладения были отдельно зарегистрированы в бюро инвентаризации г. Тарту под №№ 2972 и 2973.

Хотя оформление данного раздела, в частности, нотариальное оформление, далеко не соответствует всем требованиям (например, ни слова не говорится о той стене, которая после раздела осталась принадлежать сторонам на праве общей собственности, и др.), в принципе с подобным разделом дома на реальные части следует полностью согласиться. Преимущество указанного раздела дома на реальные части и тем самым прекращения права общей собственности на дом, состоит в том, что он, во-первых, правильно разрешает вопрос об объекте раздела, не отрывая его от общего понятия права личной собственности на жилое строение, и во-вторых, в том, что раздел дома на реальные части произведен в административном порядке, ибо, по нашему мнению, раздел, как правило, должен осуществляться в административном порядке, и только в исключительных случаях — в случае спора — дело разрешается судом.

Для подтверждения нашего тезиса приведем несколько дел и из судебной практики, в которых суд нашел возможным разделить дом, принадлежащий лицам на праве общей собственности, на реальные части, принадлежащие после такого раздела бывшим сособственникам на праве индивидуальной собственности, и подчеркивал необходимость в заключении архитектурно-строительного контроля о таком разделе.

По делу Абрамовых о разделе дома ГСК Верховного суда

СССР в своем определении от 10 августа 1949 г. указала: «суду необходимо было истребовать от технического бюро горкомхоза заключение о возможных вариантах раздела в натуре между сторонами жилых и нежилых помещений дома». ¹

Так как по данному делу речь идет о разделе дома сособственникам только в пользование и о требовании для такого случая заключения технического бюро горкомхоза о возможности раздела, то имеется полное основание полагать, что при разделе дома на реальные части на праве индивидуальной собственности заключение технического бюро горкомхоза является тем более необходимой предпосылкой раздела.

По иску Макринова о разделе между ним и Райжилуправлением общего домовладения, как народный, так и областной и Верховный суды признали возможность раздела дома в натуре. ²

27 июля 1949 г. народный суд 2-го участка Дзержинского района г. Курска решил разделить между сторонами дом и признать «за Макриновым право на три комнаты в первом этаже и три комнаты во втором этаже, а за Райжилуправлением — право на три комнаты в первом этаже и две комнаты во втором этаже».

В 1951 г. Макринов на основании решения суда о признании за ним права собственности на $\frac{1}{2}$ часть дома предъявил в народный суд иск о выселении Мамонтова, проживавшего в комнате, расположенной в признанной за Макриновым части дома. В иске было отказано.

3 августа 1952 г. Курский областной суд оставил это решение в силе, указав, что «Макринов, как собственник, имеет право взыскивать с Мамонтова квартирную плату за проживание в доме».

Хотя все эти решения и определения были отменены ГСК Верховного суда СССР (поскольку дом был куплен Макриновым незаконным путем), имеется полное основание считать, что Верховный суд СССР по существу признал допустимым раздел дома в натуре. Коллегия определила: « $\frac{1}{2}$ часть дома за № 26 по Советской улице в г. Курске от Макринова изъять и передать в доход государства». В случае изъятия доли в праве общей собственности на дом, редакция определения была бы иная.

Вышеизложенное разрешение вопроса приводит нас к выводу, что при разделе дома на реальные части должен быть соблюден следующий порядок:

1) Архитектурно-строительный контроль должен дать заключение о возможности раздела дома, исходя из того, что выделенная часть дома может составить новое самостоятельное домовладение.

2) На основании этого заключения горисполком выносит решение о разделе земельного участка между сособственниками.

¹ «Судебная практика Верховного суда СССР», 1950, № 2, стр. 38.

² «Судебная практика Верховного суда СССР», 1952, № 12, стр. 22—24.

3) На основании решения горисполкома сособственники заключают в нотариальном порядке договор о разделе дома, в котором указывается: а) точное описание разделенного дома, место нахождения и принадлежность его; б) какие части строения получает каждый сособственник и на каком уже выделенном земельном участке эти части находятся; в) какие части строения и между какими сособственниками остаются на праве общей долевой собственности и в каком порядке они используются (стены, коридор, паровое отопление, водопроводы итд.).

4) На основании договора о разделе строения на реальные части, утвержденного в нотариальном порядке, инвентаризационное бюро регистрирует каждое домовладение отдельно за каждым собственником.

В тех исключительных случаях, если между сособственниками возникает спор по поводу раздела дома, такой спор как спор о праве гражданском в соответствии со ст. 2 ГПК разрешается в судебном порядке. Суд должен в таком случае истребовать от архитектурно-строительного контроля заключение о возможных вариантах раздела дома на реальные части, а также заключение от коммунального отдела о возможности раздела земельного участка¹ на праве бессрочного пользования для выделяемого нового домовладения. Суд может не согласиться с представленными заключениями и истребовать новые, отказать даже в удовлетворении иска, если он считает такой раздел невозможным, но суд не может выйти за пределы представленных вариантов раздела, и при удовлетворении он должен выбирать один из них, на который согласны стороны или хотя бы одна из сторон.

Наконец, в некоторых случаях может возникнуть спор между сособственниками не о разделе дома, а только о порядке пользования земельным участком или о разделе общего земельного участка вообще. В ряде случаев народные суды, а иногда и вышестоящие инстанции, отказываются рассматривать эти дела по существу и прекращают подобные споры как неподведомственные суду.² Однако в циркуляре Наркомюста и Наркомхоза РСФСР от 13 марта 1936 г. № 50-а/14 разъясняется, что «споры между совладельцами строений, находящихся на нераздельном земельном участке, о порядке пользования этим участком (пользование садом, местами под огородные гряды и цветники, устройство внутреннего забора и ворот и т. д.) разрешаются народным судом, который в подлежащих случаях (снос или перенос зеленых насаждений, устройство ворот) принимает во внимание заключение коммунального отдела».³

ГСК Верховного суда СССР неоднократно также указывала, что подобный спор отнюдь не касается вопроса о праве собствен-

¹ «Судебная практика Верховного суда СССР», 1952, № 11, стр. 48.

² «Судебная практика Верховного суда СССР», 1951, № 7, стр. 44.

³ Сб. «Жилищное законодательство», М., 1950, стр. 74.

ности на землю и что такие споры в соответствии со ст. 2 ГК РСФСР подведомственны суду, а поэтому должны быть рассмотрены в судебном порядке.¹ Это не противоречит требованиям ст. 21 ГК РСФСР. Даже в том случае, когда собственники владеют домом по реальным частям на праве индивидуальной собственности, но земельный участок еще не разделен, спор о разделе земельного участка подведомствен суду. По сути дела и здесь идет спор о порядке пользования земельным участком, хотя после раздела выделенная часть уже закрепляется за конкретным субъектом.

Только в тех случаях, когда возникает вопрос о получении или изъятии земельного участка, то есть вопрос о распоряжении землей, суд не может рассматривать это дело по существу и должен прекратить его как не подведомственное суду. По делу Ивановой ГСК Верховного суда СССР от 28 июня 1952 г. отметила: «Разрешение требований от отводе земельных участков входит в компетенцию городского отдела коммунального хозяйства и суду действительно такие дела не подведомственны».²

В соответствии с изложенной нами точкой зрения дом может быть разделен на две или более реальные части только по вертикали, но ни в коем случае не по горизонтали. Только такая конструкция раздела дома на реальные части обеспечивает выделенному возможность самостоятельно, без ведома других собственников, распоряжаться, пользоваться и владеть выделенной частью. Иначе собственник выделенной части дома никак фактически не может осуществлять самостоятельно свое право собственности.

Исходя из понятия содержания права собственности вообще, раздел дома производится только по требованию одного, нескольких или всех сособственников. Третьи лица не имеют права требовать такого раздела.

¹ «Судебная практика Верховного суда СССР», 1945, вып. VIII, стр. 20; там же, 1951, № 4, стр. 41.

² «Судебная практика Верховного суда СССР», 1952, № 11, стр. 46.

ELAMUST REAALSE OSA ERALDAMISE PROBLEEM

Juriid. tead. kand. E. Laasik

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

R e s ü m e e

Reaalse osa eraldamise probleem elamust, mis kuulub kodanikele kaasomandi alusel, on olnud nõukogude juriidilises kirjanduses juba aastaid vaidlusobjektiks. Selle probleemi lahendamine omab suurt tähtsust nii kohtu- kui ka administratiivorganite praktikas.

Vaidluse keskseks probleemiks ja lähtealuseks on küsimus, kas elamu on jagatav või jagamatu ese (asi). Et seadus keelab ainult vara sellise jagamise natuuras, mida ei saa teostada ebavõrdelist kahju tekitamata vara majanduslikule otstarbele, siis tuleb elamu tunnustada jagatavaks esemeks (asjaks)

Isikliku omandiõiguse objekti elamule moodustab majavalldus. Majavallduseks nimetatakse elamut ühes selle juurde kuuluvate, mitmesugusteks otstarveteks ette nähtud kõrvalhoonetega, mis asetsevad selleks eraldatud krundil. Lähtudes antud määrangust, tuleb asuda seisukohale, et elamust võib eraldada ainult sellise osa, mis pärast eraldamist moodustab uue iseseisva majavallduse, s. t. asetseb tema jaoks tähtajata kasutamiseks eraldatud krundil. Seejärel võib elamut jaotada ainult vertikaalselt, mitte aga horisontaalselt. Vastasel korral läheksime vastuolli iseendaga, sest ainult eraldatud elamuosa üksi, mis ei asetse tema jaoks eraldatud krundil, ei ole veel majavalldus. Elamust ei saa eraldada reaalse osa dena üksikuid tubasid, kuigi neil on eraldi väljapääs ja on võimalik nende kasutamine sõltumatult maja teistest osadest, sest nad ei saa moodustada uut iseseisvat majavalldust. Selliseid tubasid ja elamuosasid võib jaotada kaasomanike vahel ainult kasutamiseks.

Elamu jaotamine reaalseks osadeks peab toimuma järgmisel viisil:

1) Riikliku Arhitektuur-ehituskontrolli Inspeksioon peab andma arvamuse elamu jaotamise võimalikkuse kohta, lähtudes sellest, et eraldatud elamuosa moodustaks uue iseseisva majavallduse.

2) Selle arvamuse alusel teeb linna TSN TK otsuse ehituskrundi jaotamise kohta elamu kaasomanike vahel.

3) Linna TSN TK otsuse alusel sõlmivad kaasomanikud notariaalses korras kinnitatud lepingu elamu jaotamise kohta. Selles lepingus peab olema märgitud: a) jaotamisele kuuluva elamu täpne kirjeldus, tema asukoht ja kuuluvus; b) missugused elamuosad saab iga kaasomanik ja missugusel juba eraldatud ehituskrundil need osad asuvad; c) missugused elamuosad jäävad igale kaasomanikule kaasomandi alusel ja missugune on nende kasutamise kord (näit. seinad, koridor, keskküte, veevärk jne.)

4) Elamu reaalseks osadeks jaotamise notariaalses korras kinnitatud lepingu alusel registreerib iga omanik oma majavalduse iseseisvalt inventariseerimisbüroos.

Ainult selline elamu jaotamine reaalseks osadeks kindlustab iga eraldatud osa omanikule võimaluse iseseisvalt kasutada, käsutada ja vallata eraldatud elamuosa. Iga teistsuguse jagamise korral ei saa eraldatud elamuosa omanik faktiliselt iseseisvalt teostada oma omandiõigust.

Lähtudes omandiõiguse sisu mõistest, võib elamu jaotamine reaalseks osadeks toimuda kas ühe, mitme või kõigi kaasomanike nõudel. Kolmandatel isikutel ei ole õigust nõuda elamu jaotamist.

HÄDAKAITSE PIIRIDE ÜLETAMISEST NÕUKOGUDE KRIMINAALÕIGUSE JÄRGI

Prof. H. Kadari

Kriminaalõiguse ja -protsessi kaitealane

Sotsialistliku ühiskonna ja tema liikmete kaitset ühiskonnaohtlike tegude eest teostavad eelkõige ja peamiselt nõukogude riigi vastavad organid, kuid teatavatel eeldustel ja teatavas ulatuses omavad selleks õigust ka nõukogude kodanikud. Nii kindlustab nõukogude kriminaalõigus hädakaitse instituudiga igale kodanikule õiguse kaitseks ühiskonnaohtlike tegude eest, seejuures kahju tekitamise teel ründajale. VNFSV KrK § 13 järgi ei kohaldata karistust isikuile, „kes on toime pannud kriminaalseadustes ette nähtud tegusid, kui kohus tunnistab, et need teod on nende poolt toime pandud hädakaitse seisundis ründe puhul, mis oli sihitud nõukogude võimu vastu või kaitsja enese või teise inimese isiku või õiguse vastu, kui seejuures ei ületatud hädakaitse piire”

Nõukogude võim kaitseb kogu nõukogude rahva huve. Kogu nõukogude rahvas on tõsiselt huvitatud nõukogude korra ja sotsialistliku õiguskorra kaitsmisest ja kindlustamisest. Seepärast omistab nõukogude õigus igale kodanikule hädakaitse õiguse mitte ainult individuaalsete, vaid ka sotsialistliku ühiskonna huvide kaitseks. See nõukogude kodanike juriidiline õigus on samal ajal nende moraalseks kohustuseks. Eelnevast tuleneb ühtlasi, et nõukogude õiguse järgi ei ole hädakaitse subsidiaarne õigus, s. t. õigus, mis kaasaegse reaalse ühiskonnaohtliku ründe eeldusel tekiks alles ja ainult siis, kui ohu likvideerimine pole antud tingimustes võimalik teisiti kui kahju tekitamise teel ründajale. Vastupidi — see õigus tekib ka siis, kui ongi teisi võimalusi ohu kõrvaldamiseks, näiteks võimalus pöörduda abi saamiseks riigivõimu organite või teiste kodanike poole, põgenemise võimalus jms.¹

¹ Vt. Советское уголовное право, Часть общая, М., 1952 (järgnevas lühendatult Удоса õрик), lk. 251; В. Ф. Кириченко, Основные вопросы учения о необходимой обороне в советском уголовном праве, М.—Л., 1948, lk. 7, 8, eriti aga М. Д. Шаргородский, Преступления против жизни и здоровья,

Kõige selle tõttu täidab hädakaitse nõukogude kriminaalõiguse instituudina suurt aktiivset osa sotsialistlike ühiskonnasuhete kaitsmisel, kindlustamisel ja arendamisel. Hädakaitse sooritatav kaitseakt on suunatud ühiskonnaohtliku teo vastu, sellise teoga sotsialistliku ühiskonna või selle üksiku liikme huvidele loodud ohu likvideerimisele. Hädakaitse instituut aitab aktiivselt kaasa ka üldpreventsiooni teostamises, mõjudes ohjeldavalt isikuile, kes kavatsevad toime panna mingit kuritegu.¹ Ühtlasi kasvatab ta nõukogude inimestes kohusetunnet ja valmisolekut Nõukogude riigi, meie ühiskonna ja tema liikmete huvide kaitsmiseks nende vastu suunatud kuritegude eest ja aitab sel teel kaasa sotsialistliku moraali ja õigusteadvuse tugevdamisele.²

Nõukogude kriminaalõigus määrab hädakaitse õiguse eeldused ja ulatuse. Neile vastav kaitseakt ei ole ühiskonnaohtlik ega õigusevastane, vaid on ühiskonnakasulik ja õigusepärane tegu. Neile eeldustele ja ulatusele mitte vastav kahju tekitamine teisele isikule on ühiskonnaohtlik tegu ja moodustab süüalise sooritamise korral kuriteo.

Seepärast omab erilist praktilist tähtsust mitte ainult hädakaitse tingimuste, vaid ka hädakaitse piiride õige tuvastamine. Nõukogude kriminaalõigusteadus on osutanud suurt tähelepanu hädakaitse instituudi teoreetilisele läbitöötamisele, kuid siin esineb siiski veel ebaselgusi ja lahkarvamusi — eriti just hädakaitse piiride ja nende ületamise käsitluses. Neist vaadeldakse käesolevas artiklis hädakaitse vajalikkuse kriteeriumidesse ja kaitseakti subjektiivsesse külge ning vajalikkuse piiri ületamise subjektiivsesse külge puutuvaid küsimusi.

I

Meie praktika ja teooria eristavad nii hädakaitse vajalikkuse piiri kui ka hädakaitse ajalist piiri.³ Hädakaitse piirid on hädakaitse õiguse piirid.⁴ Lähtudes sellest, et nõukogude õiguse järgi hädakaitse ei ole subsidiaarne õigus, tuleb hädakaitse vajalikkust mõista hädakaitse õiguse sisu tunnusena, selle sisu pii

M., 1948, lk. 240 ja sama autori Ответственность за преступления против личности, Л., 1953, lk. 33, 34; И. М. Слутский, Необходимая оборона в советском уголовном праве, Ученые Записки Ленинградского Государственного университета имени А. А. Жданова, № 129, Л., 1951, lk. 212, 213, 221—223.

¹ Vt. Üldosa õpik, lk. 250, 251; V. F. Kiritšenko, Осн. вопр., lk. 7 jj.; Б. С. Утевский, Уголовное право, М., 1950, lk. 54; I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 161 jj.

² Vt. I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 171, 172, 234.

³ Käesoleva artikli raamides ei ole võimalik peatuda hädakaitse ajalisse piiri puutuvate küsimuste juures.

⁴ Kõige selgemini käsitleb ses mõttes hädakaitset V. F. Kiritšenko, Осн. вопр., lk. 17. 46 jj.

rina.¹ Sellena tähendab hädakaitse vajalikkus vastust küsimusele, missugusele kaitseaktile on isikul õigus, ja nimelt, et hädakaitse tingimuste esinemisel on isikul õigus ainult sellist laadi kaitseaktile, mis on vajalik ühiskonnaohtliku ründe tõrjumiseks, sellega tekitatud ohu likvideerimiseks.

Tuntakse kaht hädakaitse vajalikkuse piiri määravat kriteeriumi. Esiteks: kaitse iseloom peab vastama ründe intensiivsusele. Seda kriteeriumi nimetame järgnevas lühidalt intensiivsuse kriteeriumiks. Teiseks: ründajale tekitatava kahju suurus peab olema teatavas vahekorras ärahoitava kahju suurusega. Kaitseks tekitav kahju võib küll raskuselt ületada, kuid ei tohi järsult, suurel määral ületada ründe läbi ähvardavat kahju. Seda kriteeriumi nimetame järgnevas kahjude (hüvede) vahekorra kriteeriumiks.²

Meie kohtupraktikas ja kriminaalõiguse teoorias on eranditult valitsevaks seisukoht, et hädakaitse vajalikkuse piiri ei või määrata ainuüksi ründe intensiivsuse alusel. Valdav enamik meie autoreist leiab, et vajalikkuse piiri määramisel tuleb juhinduda mõlemast eespoolnimetatud kriteeriumist.³ Teatavasti viiks ainuüksi intensiivsuse kriteeriumist juhindumine hädakaitse tunnustamisele ka neil juhtudel, kus tühist hüve kaitstakse raskeima kahju tekitamise teel ründajale (näiteks tühise varalise hüve kaitsmine ründaja tapmise teel). Sotsialismi printsiipidel põhineva nõukogude kriminaalõiguse seisukohalt ei või tunnistada sellist kaitset õiguspäraseks kaitseks. Just seepärast asuvadki meie kriminaalõiguse teooria ja praktika seisukohal, et hädakaitse vajalikkuse piiri määramisel ei või hüljata kahjude vahekorra kriteeriumi. Seejuures autorid, kes pooldavad mõlema kriteeriumi rakendamist, käsitlevad intensiivsuse kriteeriumi primaarse, kahjude vahekorra kriteeriumi aga sekundaarse, esimest vajaduse korral korrigeeriva kriteeriumina.

Kuid intensiivsuse kriteeriumi ligemal analüüsimisel ilmneb paljudel juhtudel selle kriteeriumi mittekasutatavus ja tema äärmine formaalsus, mistõttu peab tulema järeldusele, et nõukogude

¹ Vajaliku kaitsena võib käsitleda ka õigeaegset kaitseakti. Sellelt seisukohalt esineks ka ebaõigeaegne kaitse hädakaitse vajalikkuse piiri ületamisena. Nii käsitleb seda Уголовный кодекс РСФСР, Комментарий, М., 1946, lk. 18 (art. 13, § 4). Kuid silmas pidades hädakaitse ajalise piiri iseärasusi, on õigem mõista hädakaitse vajalikkust tekstis toodud tähenduses.

² Vt. V. F. Kiritšenko, Осн. вопр., lk. 53 jj.; I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 195; Н. Н. Паше-Озерский, Обязательства, исключаящие ответственность по советскому уголовному праву, Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук, М., 1954, lk. 3, 13.

³ Ainuüksi kahjude (resp. hüvede) vahekorrast kui hädakaitse vajalikkuse piiri kriteeriumist kõneldakse ainult üksikutes meie autorite töodes (näit. B. S. Utevski, Уголовн. пр., lk. 55). Tegelikult arvestavad ainult hüvede vahekorra kriteeriumi ka V. D. Menšagin ja Z. A. Võšinskaja õpikus juriidilistele koolidele Советское уголовное право, М., 1950, lk. 124, 125.

kriminaalõiguse seisukohalt on see kriteerium üldse kõlbmatu hädakaitse vajalikkuse piiri kriteeriumina.¹

Tuleb märkida, et selle kriteeriumi iseloomustamisel esineb lahkavamus, kõigepealt juba selle kriteeriumi aluse, s. o. ründe intensiivsuse suhtes. Kui ühtede autorite järgi ründe intensiivsus on samatähenduslik ründe iseloomuga², siis teiste järgi on ta ainult üks moment rünnet iseloomustavate asjaolude hulgas³, ja kui ühtede järgi ründe intensiivsuse iseloomu ja astme suhtes ei oma tähtsust ohustatava hüve väärtuse aste (küll aga rünnatavat hüvet ähvardava o h u a s t e, ükskõik millist väärtust see hüve ise ka omaks)⁴, siis teiste järgi määrab ründe intensiivsust ka ohustatava hüve väärtus.⁵

Lisaks eelöeldule esinevad intensiivsuse kriteeriumi käsitlemisel erinevused ka selles, mis peab vastama ründe intensiivsusele, mis kuulub vastandamisele ja võrdlemisele sellega.

Intensiivsuse kriteeriumi algse ja täpse käsitlemise järgi peab ründe intensiivsusele vastama kaitse intensiivsus, s. t. kaitse kui tegu peab oma iseloomult vastama ründe kui teo iseloomule, arvestamata seejuures ründe läbi ähvardava kahju ja kaitseks tekitatava kahju iseloomu ja suurust. Olgu tähendatud, et üksikud seda seisukohta esindavad autorid lähtuvad seejuures eeldusest,

¹ Sisuliselt identsed nn. intensiivsuse kriteeriumiga on hädakaitse vajalikkuse piiri iseloomustused kaitse vastavusena ründe või kaitse iseloomu vastavusena ründe iseloomule.

² Näiteks V. F. Kiritšenko (Осн. вопр., lk. 56) järgi tähendab ründe intensiivsus ründe jõudu ja hoogsust (minu sõnenduses — *H. K.*), mida määravad kasutatavad vahendid, nende rakendamise iseloom, tegude energilisus ja muud taolised asjaolud, mis mõjutavad selle ähvardava ohu astet ja iseloomu, mille kallaletung loob õiguslikult kaitstud huvile. Ründe intensiivsust identifitseerib ründe iseloomuga ka A. A. Герцензон, Уголовное право, часть общая, М., 1948, lk. 270. Siia tuleb arvata ka autorid, kes piirduvad ründe intensiivsuse nimetamisega, nagu näit. Üldosa õpik, lk. 256; M. D. Sargorodski, Преступления, lk. 238, Ответственность, lk. 31.

³ Vt. N. N. Paše Ozerski, Обстоятельства, lk. 15. Sealsamas, lk. 13, samastab Paše-Ozerski ründe intensiivsuse ründe iseloomuga ning lk. 18 võtab ründe vahendid ja intensiivsuse kokku ründe jõu (resp. kaitse jõu) mõistena. Ründe intensiivsust ja ründe vahendeid eristatakse ka ajakirjas „Социалистическая законность“, 1947, № 7, lk. 22.

⁴ Näiteks V. F. Kiritšenko, Осн. вопр., lk. 56.

⁵ Seejuures ühed neist autoreist näivad endale märkamatuult juhinduvat peale muu ka ründe läbi ohustatud hüve (ähvardava kahju) arvestamisest, teised teevad seda *expressis verbis*. Nii toob M. D. Sargorodski (vt. Преступления, lk. 238, lk. 239, viide 2 ja samal leheküljel toodud näited) ründe intensiivsust ületava kaitseakti näitena juhtumi kohtupraktikast, kus rünnatav, keda ründaja pikali löi, peksis ja püüdis kinni siduda, löi enda kaitseks ründajale taskunoaga kõhtu, mille tagajärjel ründaja suri. On ilmne, et ründe intensiivsuse ületamist järeldatakse siin ähvardanud kahju ja tekitatud kahju võrdlemisest. Oleks taskunoa löögiga tekitatud näiteks tühine musklihaav, siis autor ei kõneleks ründe intensiivsuse ületamisest. Seevastu I. I. Slutski (Необх. обор., lk. 218, 219) märgib otseselt, et ründe intensiivsuse all tuleb mõista nii ründe jõudu ja hoogsust kui ka tema ohtlikkust, mistõttu ründe intensiivsus sõltuvat ka ründe objektist (rünnatava elu, tervis, vabadus, sotsiaalsed või isiklik vara).

et kaitse intensiivsus on proportsionaalne kaitseks tekitatava kahju, s. t. et suuremast intensiivsusest tuleneb ka suurem kahju, vähemalt üldreeglina. Ent missugune ka ei ole selles küsimuses ühe või teise autori seisukoht, võrreldavaina vaatlevad nad igal juhul ainult ründeakti kui niisugust ja kaitseakti kui niisugust, nende iseloomu, intensiivsust jms., mitte aga ründe läbi ähvardavat kahju ja kaitseks tekitatavat kahju. Selles tähenduses käsitlevad vaadeldavat kriteeriumi V. F. Kiritšenko, N. N. Paše Ozerski jt.¹

Kaitse intensiivsuse ründe intensiivsusele vastavuse nõude aluseks näib olevat kujutlus kahest vastastikku toimivast mehhaanilisest jõust, mis oluliselt ei erine oma vormilt, s. o. avaldumisviisilt. Sellele kujutlusele vastavad niisugused hädakaitse juhud, kus mõlemad pooled, nii ründaja kui ka kaitsja, kasutavad üksnes füüsilist jõudu, n. ö. oma käte jõudu, samuti need juhud, kus mõlemad pooled kasutavad ühesugusel viisil liigilt sarnaseid vahendeid, näiteks kumbki kasutab tulirelva ja just tulirelvana, mitte aga üks tulirelvana, teine löögiriistana. Sellistel juhtudel on ründe intensiivsus ja kaitse intensiivsus tõepoolest võrreldavad suurused. Ent praktikas esineb selliseid hädakaitse juhte harva, mistõttu selle kriteeriumi tegelik rakendussfäär on üsna piiratud. Ja niivõrd, kui ta selles piiratud ulatuses ongi rakendatav, võib ta, nagu näidatud allpool, oma äärmiselt formaalse iseloomu tõttu viia sotsialistliku kriminaalõiguse seisukohalt vastuvõetamatutele tulemustele.²

Neil juhtudel aga, kus ründaja ja kaitsja poolt kasutatavad vahendid on liigilt erinevad (näiteks rusikas ja kepp, kepp ja kivi või kepp ja teivas, nuga ja tulirelv) või kus üheliigiliste vahendite puhul üks pooltest kasutab vahendit selle otstarbele mittevastavalt (näiteks tulirelva löömiseks, teivast viskamiseks), mis tegelikult pole muud kui erinevate vahendite kasutamine, ei ole ründe intensiivsus ja kaitse intensiivsus enam võrreldavad ning järelikult ei

¹ V. F. Kiritšenko on intensiivsuse kriteeriumi kõige täpsem ja järjekindlam esindaja meie kirjanduses (vt. Оsn. вопр., lk. 55, 56, 58, eriti lk. 71, 72). Kuigi N. N. Paše Ozerski hädakaitse vajalikkuse kriteeriumina formuleerib ainult ründe läbi ohustatud hüve ja kaitseks kahjustatava hüve teatavat vahet, käsitleb ta vajalikkuse piiri ületamise ühe vormina liigset (ülemäära) kaitset, mis tema järgi on « такая защита, когда средства, интенсивность, весь характер и вся обстановка ее несоразмерны со средствами интенсивностью, всем характером и всей обстановкой посягательства » (Обстоятельства, lk. 15).

² Formaalseteks — näitamata seejuures, milles seisab formaalsus, — nimetavad seda kriteeriumi ka V. F. Kiritšenko, Оsn. вопр., lk. 59, 73, 74, samuti I. I. Slutski, Неопр. обор. lk. 220, 221. Tekib põhjendatult küsimus: kui on ilmne selle kriteeriumi formaalsus, siis milleks tunnistada tema vajalikkust nõukogude kriminaalõiguse seisukohalt.

ole ka intensiivsuse kriteerium enam rakendatav.¹ Niivõrd, kui neil juhtudel seda kriteeriumi kasutataksegi, on see illusoorne, sest endale märkamatuks asendatakse ta siis mingi muu kriteeriumiga.

Intensiivsuse kriteeriumi mitterakendatavuse illustreerimiseks juhul, kui rünne ja kaitse vahenditelt erinevad, vaatleme mõnd näidet kohtupraktikast. Ründaja poolt pikali löödud rünnatav löi tema peal lamavale ja teda peksvale ning kinni siduval ründajale kaitseks taskunoaga kõhtu, mille tagajärjel ründaja suri. Kohus tunnistas siin 'hädakaitse piiride ületamist. V F Kiritšenko arvab, et sellisele järeldusele pidi kohus jõudma, võrreldes kaitse intensiivsust ründe intensiivsusega, ning et just kaitseks kasutatud vahend tegi kaitse ründest intensiivsemaks.² Kuid rünne ja kaitse on antud juhul vahendite eriliigilisuse tõttu intensiivsusest mittevõrreldavad. Meile näib, et sel ja taolistel juhtudel on võimatu öelda, kas ründe- ja kaitseakt kui niisugused, arvestamata nende läbi tekitatavaid kahjusid, on intensiivsusest võrdsed või mitte. Kui V F Kiritšenko väidab, et ründe intensiivsust ületava kaitse intensiivsuse tingis antud juhul kaitseks kasutatud vahendi, taskunoa, iseloom, siis faktiliselt juhindub ta taskunoaga tekitatud kahjuliku tagajärje võrdlemisest kaitsjalt ründe läbi tabanud ja ähvardanud kahjuga (füüsilised kannatused, liikumisvabaduse kaotamise ja tervisrikke oht), asendades seega intensiivsuse kriteeriumi kahjude vahekorra kriteeriumiga. Vaadeldava kriteeriumi mittekasutatavuse illustreerimiseks toome veel ühe näite kohtupraktikast. M. otsis K.-ga tüli ja löi teda rusikaga näkku. Tahtes vältida kaklust, hakkas K. ära jooksmas, kuid M. jätkas tema jälitamist ja K.-le järele jõudes rebis tema seljast palitu, tõukas ta maha ja hakkas teda peksma. Kaitstes end kallaletungi vastu, tõstis K. maast kivi ja lõi sellega M. pähe, mille tagajärjel M. suri.³ NSV Liidu Ülemkohtu KrKK tunnistas sel juhul hädakaitset. Olgugi et ka siin kaitse vahend (kivi) ei vasta ründe vahendile (rusikale), leiab V F Kiritšenko, et vastupidiselt eelmisele juhule vastab siin kaitse intensiivsus ründe intensiivsusele.⁴ See ebajärjekindlus saab olla seletatav üksnes intensiivsuse kriteeriumi mittekasutatavusega neil juhtudel, kus vahendite eriliigilisuse tõttu ründe intensiivsus ja kaitse intensiivsus ei ole võrreldavad. Näib, et ka siin V F Kiritšenko asendab endale märkamatuks intensiivsuse kriteeriumi kahjude raskusvahekorraga (elu elu vastu).

Niivõrd kui intensiivsuse kriteerium ongi rakendatav, on ta formaalne, sest selle kriteeriumi järgi tuleb hädakaitse vajalikkust

¹ See ei tähenda intensiivsuse ja vahendi identifitseerimist, ent see tõttu, et vahend on intensiivsust määrav oluline tegur, kõrvaldab vahendite eriliigilisus ka ründe intensiivsuse ja kaitse intensiivsuse võrreldavuse.

² Vt. Очн. воп., lk. 72.

³ Näide pärineb NSV Liidu Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegiumi 1940. aasta praktikast ja on ära toodud Üldosa õpikus, lk. 256.

⁴ Vt. V F Kiritšenko, Очн. воп., lk. 57, 58.

määrata kaitse ja ründe võrdlemise teel teatavate väliste, häda-kaitseakti spetsiifikat mitte väljendavate tunnuste alusel (ründeakti, resp. kaitseakti jõud, energia, vahendi kui niisuguse iseloom jms.). Kaitseakti spetsiifikaks hädakaitseks on aga ründe tõrjumine just kahju tekitamise teel ründajale. Selle tõsiasja mitteamarvestamisest tingitud intensiivsuse kriteeriumi formaalsus viib põhiliselt kahe sugustele sisuliselt vastuvõtmata tulemustele. Esiteks — ründeakti intensiivsust mitte ületav kaitseakt ei esine selle kriteeriumi järgi ühiskonnaohtlikuna ka siis mitte, kui temaga tekitati ärahoitavast kahjust tunduvalt suurem kahju; see on tulemus, mis meie kirjanduses üldiselt ja õigusega on tunnistanud sotsialistliku õiguse seisukohalt vastuvõtmatuks. Teiseks — selle kriteeriumi järjekindlal rakendamisel tuleks kaitseakt, mis intensiivsusest ületab ründeakti, tunnistada ühiskonnaohtlikuks ka siis, kui temaga tekitatud kahju on väiksem ja isegi tunduvalt väiksem ärahoitud kahjust.

Vaadeldava kriteeriumi formaalseks tunnistamisega võidakse mitte ühineda, viidates sellele, et kaitseks tekitatav kahju on vahetus seoses kaitse intensiivsusega, s. t. et suuremast intensiivsusest tuleneb ka suurem kahju.¹ See arvamus ei ole aga paikapidav. Intensiivsus ei tarvitse olla ega ole alati proportsionaalne kahjuga: väikese intensiivsusega võib tekitada väga suurt kahju ja suur intensiivsus võib tingida ka väikse kahju. On isegi võimalikud juhud, kus ründe intensiivsuse ületamine ja oluline ületamine on vajalik selleks, et tõrjuda rünnet võimalikult väikese kahju tekitamisega. Nii näiteks isik, keda teine ründab tapmise eesmärgil mingi külmrelvaga, võib ründe tõrjuda väiksema kahju, näiteks ründaja relvahoidva käe ajutise halvatus tekitamise teel, kui ta, kasutades kaitseks sama liiki külmrelva, tegutseb energilisemalt, kiiremalt ja osavamalt ründajast. Ja isegi eespool toodud näite puhul (surmamine taskunõela löögiga) võib öelda, et kui rünnatav oleks tegutsenud intensiivsemalt ründajast, oleks kasutanud rohkem füüsilist jõudu, olnud väledam, osavam jne., siis oleks ta võinud ründe tõrjuda väiksema kahju tekitamise teel. Peale selle võib ründe intensiivsust ületav kaitse intensiivsus olla tingitud sellest, et üks isik ründab ühtaegu mitut, et ohustatud on näiteks mitme isiku elu või tervis, ja võib väljenduda selles, et rünne tõrjutakse rünnatavate poolt ühiselt. Selline ründe intensiivsust ületav ühine kaitseakt võib saavutada eesmärgi just niisuguse kahju tekitamise teel, mis on oluliselt väiksem ähvardavast kahjust.

Ülal toodud näiteist ilmneb eriti selgesti vaadeldava kriteeriumi formaalne olemus. Selle kriteeriumi järgi tuleks kõigil neil juhtudel tunnistada hädakaitse vajalikkuse piiri ületamist, ent oleks absurdne mõelda siin karistamisele, sest neil juhtudel puudub iga-

¹ Vt. V. F. Kiritšenko, Осн. воп., lk. 55, 56. Üldreeglina tunnustatakse seda seost ka ajakirjas „Социалистическая законность“ 1947, № 7, lk. 22.

sugune sisuline alus ründe intensiivsust ületava teo tunnistamiseks kuriteoks.

Kõigest eelnevast ilmneb, et kaitse intensiivsuse ründe intensiivsusele vastavuse nõue selle puhtal ja järjekindlalt läbiviidud kujul on üldse sobimatu hädakaitse vajalikkuse kriteeriumina nõukogude kriminaalõiguse seisukohalt.

Ent intensiivsuse kriteeriumi ei käsitata üksnes tema otseses ja täpses tähenduses. Leidub ka formulatsioone, mis küll kõnelevad intensiivsusest ja kaitse vastavusest sellele, kuid tegelikult asendavad intensiivsuse kriteeriumi teisega — kahjude (hüvede) vahekorra kriteeriumiga. Nii iseloomustatakse intensiivsuse kriteeriumi kaitse vahendite vastavusena ründe intensiivsusele.¹ Kuid kaitse vahend kui üks kaitse intensiivsust määravaid momente ja ründe intensiivsus ei ole võrreldavad. Küll omab aga selline kaitse vajalikkuse piiri iseloomustamine mõtet siis, kui kaitse vahendit vaadelda seoses temaga tekitatud kahjuga ja ründe intensiivsust määravana käsitleda ka ründega ohustatud hüve väärtust.² Siis tähendab „kaitse vahendi vastavus ründe intensiivsusele” kaitse vahendiga tekitatava kahju vastavust ründe läbi ähvardavale kahjule, ent see ongi intensiivsuse kriteeriumi asendamine teisega — kahjude (hüvede) vahekorra kriteeriumiga. Oeldu kehtib ka nende formulatsioonide suhtes, mille järgi kaitseks tekitatav kahju peab vastama ründe intensiivsusele (ründe iseloomule).³ Kahju, selle iseloom ja suurus ei ole võrreldav ründe intensiivsuse kui niisugusega, küll aga ründe läbi ähvardava kahjuga. Seetõttu ka selline vajalikkuse kriteeriumi iseloomustus tähendab tegelikult intensiivsuse kriteeriumi eitamist, selle asendamist kahjude vahekorra kriteeriumiga.⁴

Võib arvata, et intensiivsuse kriteeriumi teadlik või ebaseadlik sidumine hädakaitseks tekitatava kahju ja ärahoitava kahjuga on tingitud püüdest vältida selle kriteeriumi formaalsust. Kuid niivõrd kui see püüd viib faktiliselt vaid intensiivsuse kriteeriumi asendamisele kahjude vahekorra kriteeriumiga, ei too ta lahendust, eriti seepärast mitte, et kahjude vahekorra kriteerium ei oleks piisav hädakaitse vajalikkuse ainsa kriteeriumina. Viimase asjaoluga ongi omakorda seletatav intensiivsuse kriteeriumi säilitamine sel või teisel kujul.

Ent tegelikult pole selle kriteeriumi säilitamine vajalik. Ta on asendatav, õigemini ongi meie praktikas ja teoorias asendatud uuega.

¹ Vt. I. I. Slutski, *Уголов. обор.*, lk. 208, 217.

² Nii otseselt I. I. Slutski, *Уголов. обор.*, lk. 7, viide 3.

³ Vt. näit. V. D. Menšagin ja Z. A. Võšinskaja, *Сов. угол. право*, lk. 124, 125.

⁴ VNFSV KrK Kommentaaride (lk. 18, art. 13, § 4) järgi on vajalikkuse piiri ületamise kriteeriumiks kaitse vahendite mittevastavus ründe vahenditele. Tegelikult on Kommentaarides vahendite vastavusega mõeldud kahjude vahekorda, nagu see ilmneb illustatsiooniks toodud näitest: kaitsmisel relvadeta taskuvargast eest tekitatakse viimasele raskeid noahaavu.

Väidetega, et ründe intensiivsus määrab kaitse vahendi või et kaitse vahend peab vastama ründe intensiivsusele, mõeldakse mõnikord nõuet, et kaitseks tekitatav kahju peab olema ründe tõrjumiseks vajalik kahju. See ei ole ei intensiivsuse ega ka kahjude vahekorra kriteerium. Mõte, et hädakaitse vajalikkuse üks kriteeriume on tekitatava kahju vajalikkus ründe tõrjumiseks, on nõukogude kriminaalõigustlikus kirjanduses kõige selgemini väljendatud Üldosa õpikus, ent ka seal veel intensiivsuse kriteeriumi tarbetus ja ainult segavas vormis. Õpiku iseloomustuse kohaselt tähendab intensiivsuse kriteerium seda, et kaitseks vajalikud vahendid määrab ründe intensiivsus. Vahendit ei saa vaadelda lahus sellest tagajärjest, mille saavutamiseks teda kasutatakse, kuid antud juhul satutaks uuesti formalismi, kui kaitse vahendit vaadeldaks ja hinnataks mitte seoses temaga tegelikult tekitatud, vaid temale kui teatavat liiki vahendile üldse omase tagajärjega. Õpikus seda viga välditakse, vaadeldes vahendit mitte isoleeritult kaitseks tekitatud kahjust, vaid seoses viimasega: „Там, где по всем обстоятельствам дела можно было защищаться от нападения относительно мягкими средствами, имеется превышение пределов необходимой обороны, если нападающему наносится тяжкое телесное повреждение или его лишают жизни (minu sõrendus — *H K.*)”¹ Järelikult: „suhteliselt pehmet vahendit” võib ja tuleb siin mõista „suhteliselt kerge kahju tekitamise” tähenduses. Ja niivõrd, kui sellega on mõeldud just niisuguse kahju tekitamist, mis on vajalik ründe tõrjumiseks, sisaldab see lause õige printsiibi, kuid ebaõige ja üksnes segav on selle printsiibi esitamine intensiivsuse kriteeriumina.²

Kui Üldosa õpikus identifitseeritakse nõuet, et ründe tõrjeks tuleb kasutada suhteliselt kerge kahju tekitamist, intensiivsuse kriteeriumiga, siis esineb meie kirjanduses selle nõude käsitlemist ka omaette iseseisva mõõdupuuna intensiivsuse kriteeriumi ja hüvede vahekorra kriteeriumi kõrval. Nii kirjutab näiteks V F Kirišenko: «Требуется, чтобы интенсивность защиты соответствовала интенсивности нападения. Требуется, чтобы не было резкого несоответствия между ценностью защищаемого интереса и причиненным вредом. Допустим, что оба эти требования соблюдаются, а при последующем рассмотрении оказывается, что нападение могло быть отражено более мягкими средствами с причине-

¹ Üldosa õpik, lk. 256. Vt. ka õpiku 1943. ja 1948. a. trükke.

² Rõhutatult teeb seda prof. A. A. Piontkovski oma hiljuti ilmunud teoses Вопросы общей части уголовного права в практике судебно-прокурорских органов, М., 1954, lk. 79.

нием меньшего вреда нападающему».¹ Kuid sellest arendub V F Kiritšenko mitte hädakaitse vajalikkuse uue objektiivse kriteeriumi, vaid kolmanda, subjektiivse kriteeriumi kahe objektiivse kriteeriumi kõrvale. Lähtudes teesist, et kaitseaktile on oluline kaitse eesmärk, väidab V. F. Kiritšenko, et vaatamata ründe tõrjumise võimalusele väiksema kahju tekitamise teel, ei esine hädakaitse piiride ületamist, kui ründajale tekitatud kahju oli õigustatud ründe intensiivsuse ja hüvede vahekorra kriteeriumide seisukohalt ja kui seejuures kaitsja hea usklikult eeldas, et selle kahju tekitamine on ründe tõrjumiseks vajalik. Kui aga kaitsja põhjustab mingi kahju, mis ründe intensiivsuse ja hüvede vahekorra kriteeriumide järgi on formaalselt õigustatud, kuid seejuures teab, et ründe tõrjumiseks piisab ka väiksema kahju tekitamisest, siis esinevat hädakaitse piiride ületamine, sest sellisel juhul kaitsjal puudub kaitse eesmärk (motiiv).² Tuleb aga märkida, et hädakaitse piiride ja nende ületamise määramine ka kaitseakti subjektiivse külje tunnuste alusel tähendab — kas autor seda tahab või mitte — teo ühiskonnaohtlikkuse ja õigusevastasuse puudumise sõltuvusse seadmist kaitse eesmärgi olemasolust, mis aga, nagu näidatud hiljem, ei ole hädakaitse puhul paikapidav. Peale selle, kui hädakaitse olulise tunnusena käsitleda kaitse eesmärki, siis viimase puudumine tähendab mitte hädakaitse piiride ületamist, vaid hädakaitse enda puudumist algusest peale.

Üldosa õpikus sisalduvat õiget mõtet vajalikkust kahjust hädakaitse vajalikkuse kriteeriumina on tarvis täpsustada ning vabastada intensiivsuse kriteeriumi formaalsest kestast.

¹ V. F. Kiritšenko, Осн. вопр., lk. 58. Ka Paše-Ozerski kõneleb peale intensiivsuse kriteeriumi ja kahjude vahekorra kriteeriumi kui kaitse vajalikkuse määrajate (vt. Обстоятельства, lk. 13) veel ründe tõrjumisest võimalikult väikese kahju tekitamise teel: «Необходимость... защиты при необходимости обороне по советскому уголовному праву означает..., что лицо, осуществляющее защиту в состоянии необходимой обороны, не могло избежать такой обороны и не могло ограничиться применением других, более мягких средств...» (vt. sealsamas, lk. 14), ja edasi: «Правила социалистического общежития, полностью совпадающие с правилами коммунистической морали, требуют от советских людей помнить, что закон допускает лишь необходимую оборону, с причинением посягателью лишь необходимого для отражения его посягательства вреда». Kuid hiljem, vaadeldes hädakaitse vajalikkuse piiri ületamise vorme, ta sellest nõudest enam ei kõnele.

² Осн. вопр., lk. 56, 60. Vt. ka I. I. Slutski, Необр. обор., lk. 220: «Возможны случаи, когда средства защиты, хотя формально и соответствуют характеру и интенсивности нападения, но применение этих средств является чрезмерным, не вызывавшимся необходимостью. Применение явно чрезмерных средств защиты, когда защищающийся сознает (мину сөргөндүс — Н. К.), что он может без всякого риска для себя устранить грозящую опасность менее интенсивным способом, следует считать превышением обороны». Nii V. F. Kiritšenko kui ka I. I. Slutski ei kõnele enam sellest hädakaitse ületamise vormist hiljem, käsitledes hädakaitse piiride ületamise vorme ja subjektiivset külge.

Nagu eespool märgitud, tähendab hädakaitse vajalikkus vastust küsimusele, mis sugusele kaitse aktile on isikul õigus. Ja et hädakaitse õigus on õigus kaitsele ühiskonnaohtliku ründe eest kahju tekitamise teel ründajale, siis — mis suguse kahju tekitamise teel on kaitsja õigus tatud tõrjuma ühiskonnaohtlikku rünnet. Järelikult: hädakaitse vajalikkuse piiri määramine peab paratamatult seostuma kaitseks tekitatava kahju iseloomu ja astmega, silmas pidades, et kahjul endal, tema kui niisuguse iseloomul ja astmel on määrav tähendus ründe tõrjumise suhtes, ründe tõrjumise vahendina. Vastavalt öeldule on vajaliku kaitse määravaks tunnuseks ründajale sellise kahju tekitamine, mis antud tingimustes on vajalik selleks, et põhjustada ründe lakkamist. Seepärast tuleb ka kaitse vajalikkuse küsimus viia kausaalse vaatluse pinnale, et tuvastada, kas antud iseloomuga ja suurusega kahju põhjustamine oli objektiivselt vajalik antud ründe likvideerimiseks.

Kaitse vajalikkus kui tõrjeks vajaliku kahju põhjustamine ei tähenda lihtsalt kausaalse seose olemasolu kahju tekitamise ja ühiskonnaohtliku ründe lakkamise vahel. Sellega ei oleks vajalik kahju veel ammendavalt määratud, sest üldreeglina on ühe ja sama ründe tõrjumine konkreetsel juhul võimalik kas väiksema või suurema kahju tekitamise teel. See viib küsimuse juurde, kas kaitseks tekitatav kahju peab olema minimaalne kahju, millega antud tingimustes on põhjustatav ründe lakkamine. Meile näib, et minimaalse kahju nõue ei oleks põhjendatud. See tähendaks kaitsja kohustamist liigsele ja põhjendamatule ettevaatlikkusele ning peenelundelisusele ühiskonnaohtliku ründe teostaja vastu. Sotsialistliku õiguse printsiipide seisukohalt ei ole lubatav raske kahju tekitamine seal, kus rünne on tõrjutav väiksema kahju tekitamisega, kuid see ei tähenda, et tekitatav kahju peab olema tingimata minimaalne sellest, millega rünne antud juhul on tõrjutav. Seepärast on õige nõuda, et kahju olgu suhte liselt väike, s. t. ta ei pea olema minimaalne, kuid ta ei tohi olulisel, järsul määral ületada minimaalset.¹

Kaitse vajalikkuse küsimuse otsesel ja selgel viimisel kausaalse vaatluse pinnale välistatakse algusest peale hädakaitse sisulisest olemusest irrutatud ülesanne — võrrelda väliselt ründe akti ja kaitse akti või nende ühtesid või teisi jooni. Selleks, et konkreetsel juhul lahendada vajaliku kahju küsimust, on tarvis selgitada, kas neis konkreetsetes tingimustes, millistes rünne-kaitse toimus, oli objektiivselt võimalik kasutatud kaitse

¹ Siinkohal pole võimalik peatuda küsimusel hädakaitseõigusest neil juhtudel, kus ründajaks on kriminaalõiguslikult mittevastutav isik või kus ründaja tegutseb ettevaatamatusest, resp. *bona fide*. Vt. selle kohta M. D. Šargorodski, Ответственность, lk. 33, 34; V. F. Kiritšenko, Оsn. вопр., lk. 61, 62; I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 174 jj.

vahendi ja viisi selline muutmine, et tagajärjeks oluks tekitatust oluliselt väiksem kahju, ja kas selle väiksema kahju tekitamisega oleks võimalik olnud antud konkreetse ründe tõrjumine. On mõistetav, et tekitatud kahju vajalikkuse ning sellega kaitse vajalikkuse niisugusel selgitamisel tuleb arvestada konkreetse ründe ohtlikkuse astet, niivõrd kui selle määravad ründe jõud, hoogsus, visadus, ründeks kasutatav vahend ja selle rakendamise viis koos ründaja isiku omadustega. Peale selle aga tuleb arvestada ka kaitseakti iseloomu, s. o. kaitseks kasutatud vahendit ja võimalust selle asendamiseks teistsuguse vahendiga, vahendi kasutamise viisi ja tema teisiti kasutamise võimalust, kaitsja isiku omadusi ja tingimusi, millistes rünne-kaitse aset leidsid. Seepärast on õige, kuid mitte küllal d a n e öelda, et ründe iseloom tingib kaitseks tekitatava kahju iseloomu ja määra, ning on mitte ainult mitte-küllaldane, vaid ka vää r öelda, et ründe intensiivsus määrab vajaliku kahju, sest sellest võib järeldada, nagu oleks ründe intensiivsuse astme ja kaitseks tekitatava kahju astme vahel tõepoolest mingi objektiivselt paratamatu proportsioon.

Eespoolkäsitletud kriteeriumi võiks nimetada objektiivselt võimaliku väiksema kahju kriteeriumiks.

NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi ja kolleegiumide määruste sisuline analüüs näitab, et NSV Liidu Ülemkohus, olgugi et ta osas oma määrustes kõneleb ründe, resp. kaitse intensiivsusest, rakendab oma praktikas antud tingimustes tõrjeks vajaliku kahju kui objektiivselt võimaliku väiksema kahju põhjustamise nõuet, ja et ta tegelikult ei arvesta intensiivsuse kriteeriumi kui nõuet kaitseakti intensiivsuse vastavuse kohta ründeakti intensiivsusele. Ka ei asenda Ülemkohus viimatinimetatud kriteeriumi kahjude raskusvahekorra kriteeriumiga.

Öeldu illustreerimiseks vaatleme kaht määrust — NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 1946. a. määrust Tš. asjas¹ ja NSV Liidu Ülemkohtu KrKK 7 märtsi 1945. a. määrust Murgviliani asjas.²

Tš. asjas on ilmne, et Tš. poolt hädakaitse olukorras sooritatud kaitseakt vastab nn. intensiivsuse kriteeriumile nagu ka kahjude raskusvahekorra kriteeriumile. Miilitsatöötaja Tš. tegi vahistatud K.-le ettepaneku alla kirjutada vahistamise protokollile. K. keeldus ja katsus protokollil katki rebida. Kui see tal ei õnnestunud, siis haaras ta parema käega raske tabureti, millega tunnistajate ütluse järgi võis tappa inimese, ja tahtis sellega lüüa Tš. pähe. Hetkel, mil K. tõstis tabureti pea kohale, lömbas Tš. välja revolvri ja tulistas K. vasema silma piirkonda. Pleenum konstateeris, et Tš. rakendas relva ja surmas K. sel momendil,

¹ Määruse sisu on toodud ajakirjas „Социалистическая законность“, 1946, № 7/8, lk. 29, 30.

² Vt. „Судебная практика Верховного суда СССР“, 1945, вып. V (XXI), М., 1946, lk. 20, 21; vt. ka NSVL Ülemnõukogu KrKK 3. aprilli 1949. a. määrust Kassilovitši asjas, „Судебная практика Верховного суда СССР“ 1949, № 8, lk. 38.

mil K. pani toime kallaletungi Tš.-le, kelle elu ja tervist ähvardas seega vahetu oht. Ometi leidis Pleenum, et Tš., olles küll hädakaitse seisundis, ületas selle piiri, sest et ta „*может осуществить защиту своей жизни и здоровья путем причинения меньшего вреда нападающему*” ning et „*достаточно было бы направить выстрел в руку или плечо. К., чтобы полностью защитить себя от происходящего нападения, а не стрелять почти в упор, в область глаза, что повлекло за собой смерть К.*”¹ Vaatamata kaitseakti vastavusele intensiivsuse kriteeriumile, ei arvesta Pleenum seda, vaid tunnustab hädakaitse piiride ületamist, sest on rikutud nõuet, mille järgi rünne tuleb tõrjuda antud tingimustes võimaliku väiksema kahju põhjustamise teel.

Murgviliani oli süüdi mõistetud selles, et ta, ületades hädakaitse piire, lasuga revolvrilt tappis Tšhetiani Arseni. Asja materjalidest nähtub, et M. ja Tš. vahel valitsesid vaenulikud suhted ja et Tš. pidas end solvatuks. Esimene kokkupõrge nende vahel leidis aset ühel koosolekul. Sugulased ja naabrid katsusid neid lepitada, kuid tagajärjetult. 22. mail sõitis M. ratsa mööda teed, mille remontimisel töötasid vennad Tšhetianid. Viimased haarasid M. hobusest, teda ennast aga hakkasid peksma labidatega. Kui M. tulistas õhku, hakkas Tš. Arseni teda hobuselt maha rebima. Siis tulistas M. teistkordselt, millega tappis Tš. Arseni. NSV Liidu Ülemkohtu KrKK konstateeris, et niisugustel asjaoludel M. teod ei ole käsitletavad hädakaitse piiride ületamisena. Eitades selles asjas hädakaitse piiride ületamist, ei võrdle KrKK kaitse akti ründe aktiga, vaid rajab oma järelduse ühiskonnaohtliku ründe kõigi asjaolude, nagu ka kaitse iseloomu ja tingimuste arvestamisele ja hindamisele. Seejuures ei arvesta KrKK kaitseks kasutatud vahendit lihtsalt teatud liiki vahendina, vaid kasutatud vahendiga teatud kahju tekitamist ning tingimusi, millistes toimus just niisuguse kahju põhjustamine.

Eelnevast nähtub, et NSV Liidu Ülemkohtu praktika 1) tegelikult ei rakenda kaitse intensiivsuse ründe intensiivsusele vastavuse kriteeriumi; 2) mõistab kaitse vahendi all vahendit seoses kaitseks faktiliselt tekitatud tagajärjega — kahjuga; 3) juhindub antud tingimustes objektiivselt võimaliku väiksema (kuid mitte minimaalse) kahju tekitamise nõudest.

Mis puutub objektiivselt võimaliku väiksema kahju kriteeriumi vahekorda intensiivsuse kriteeriumiga, siis ei eelda ta seda formaalset ja ebamääraat kriteeriumi. Vastupidi — on pikemata selge, et ta lülitab selle välja. Ta ei lülita aga välja kahjude (hüvede) vahekorra kriteeriumi.

Erinevus nende kahe kriteeriumi vahel seisab selles, et kahjude (hüvede) vahekorra kriteerium lähtub konkreetse ründe oht-

¹ Kui NSV Liidu Ülemkohus selles, nagu reas teisteski määrustes kõnelebki kaitse mittevastavusest (resp. vastavusest) ründe intensiivsusele, siis on see mõeldud samas tähenduses kui Üldosa õpikusi.

likkusest, kuivõrd seda määrab rünnatava hüve väärtus ja tekitatud kahju suurus. Seepärast kahjude vahekorra kriteeriumi rakendamisel võrreldakse tekitatud kahju raskust ärahoitud kahju raskusega, kuna objektiivselt võimaliku väiksema kahju kriteeriumi puhul võrreldakse tegelikult põhjustatud kahju minimaalsega, millega antud tingimustes oli võimalik rünnet tõrjuda. Kahjude (hüvede) vahekorra kriteerium on sotsialistliku kriminaalõiguse seisukohalt täiesti vältimatu. Selle kriteeriumi kohaselt esineb hädakaitse vajalikkuse piiri ületamisena näiteks varga surmamine, kes katsub tõmmata taskust rahataskut. See kriteerium väljendab meie teoorias ja praktikas valitsevat printsiipi, mille järgi tähtsusetud hüvet ei või kaitsta sellise kahju tekitamisega, mis järsult ületab kaitstava hüve ühiskondlikku tähtsust. Neis piires võib kaitseks tekitatav kahju olla ärahoitavast suurem, sellega võrdne või sellest väiksem — sõltuvalt tema vajalikkusest objektiivselt võimaliku väiksema kahjuna. Ei oleks põhjendatud kahjude vahekorra kriteeriumi kasutamine hädakaitse vajalikkuse ainsa kriteeriumina, sest see kriteerium ei kindlustaks küllaldaselt hädakaitse vajalikkuse piiri õiget määramist. Lülitades hädakaitsest välja need juhud, kus tõrjeks tekitatud kahju suurel määral ületab ärahoitud kahju, jätaks ta, ainsana rakendatuna, võimaluse hädakaitse tunnustamiseks seal, kus tekitatud kahju ei ületa küll järsult ärahoitud kahju, kuid samal ajal ei vasta ka objektiivselt võimaliku väiksema kahju nõudele. Mõistagi oleks ka viimase nõude rakendamine ainsana ebaõige, sest selle kriteeriumi mõttes vajalik kahju võib siiski järsult ületada tema põhjustamisega ärahoitud kahju ja osutada seetõttu lubamatuks nõukogude kriminaalõiguse printsiipide seisukohalt.

Seepärast on vajalik juhinduda nii ühest kui teisest kriteeriumist: kasutatud vahendiga tekitatud kahju ei tohi, esiteks, järsult ületada minimaalset kahju, millega rünne olnuks tõrjutav, ta ei tohi, teiseks, järsult ületada ärahoitavat kahju. Mõlemast kriteeriumist juhindub ka NSV Liidu Ülemkohtu praktika, mille näitena vaatleme KrKK 18. augusti 1945. a. määrust Plostšanski asjas.¹ Plostšanski mõisteti süüdi pistoda (kinžalli) loata hoidmises ja Petrovi tapmises pistodaga hädakaitse piiride ületamisel. 5. augustil 1944. a. umbes k. 22 tungis joobnud olekus olev Petrov kallale naiskodanik A.-le, tõkestas viimasele tee, ning vaatamata A. hüüetele ja vastupanule tiris teda teelt kõrvale. A. hüüete peale jooksid talle appi tema mehe vanemad Š.-d ja nende kaasüürnik Plostšanski. Kui Š. (A. meheisa) palus Petrovi, et see A. rahule jätaks, siis hakkas Petrov teda peksma. Kui ka Plostšanski hakkas Petrovi paluma A.-d rahule jätta, asus Petrov peksma ka Plostšanski. Siis lõi viimane Petrovi pistodaga, mille tagajärjel Petrov hiljem suri. Veel pärast haavatasaamist lõi Pet-

¹ «Судебная практика Верховного Суда СССР», 1945, вып. VIII (XXIV), М., 1947, lk. 10, 11.

rov Š. pikali, peksies teda, kuni ise nõrkes. KrKK leidis, et neil asjaoludel Plostšanski tegu ei ole käsitletav hädakaitse piiride ületamise toime pandud tapmisena ning tühistas selles osas süüdimõistva otsuse. Oma seisukoha põhistusena märgib KrKK, et Plostšanski poolt teostatud kaitse oli õigeaegne ning vastas intensiivsusele ja raskuselt ründe intensiivsusele ja ründe läbi ähvardavale ohule, ning lisab: Plostšanski kaitstes naisisikut, vanakest ja iseennast. Sellega KrKK konkretiseerib ründe läbi ähvardanud ohtu (kahju raskust). Sellest määrusest nähtub, et KrKK arvestab asjaolu, et ühiskonnaohtlik rünne ei olnud antud tingimustes tõrjutav kergema kahju tekitamisega, nagu ka seda, et tekitatud kahju ei ületanud või ei ületanud oluliselt ärahoitud kahju.

III

Hädakaitse piiride ületamise subjektiivsesse külge puutuvad küsimused ei ole käsitletavad lahus hädakaitseakti enda subjektiivsest küljest, mida seetõttu järgnevas vaadeldaksegi.

Meie kirjanduses on üldiselt tunnustatud, et kaitsja peab olema teadlik sellest, et tema poolt sooritatav väline akt on suunatud ühiskonnaohtliku ründe tõrjumisele, s. t. sellise ründega õiguslikult kaitstud hüvele loodud ohu kõrvaldamisele kahju tekitamise teel ründajale.

Teiseks väidetakse, et kaitseakti subjektiivsele küljele on oluline kaitse eesmärk.¹ Kaitse eesmärki käsitletakse seejuures nii kaitseakti olulise tunnuseks kui ka kaitseakti ühiskonnaohtlikkuse puudumist tingiva (kaastingiva) asjaoluna. Meile näib, et ei ühe ega teisega neist kaitse eesmärgi käsitlusist ei saa ühineda.

Kaitse eesmärk eeldab kaitseakti objektiivse külje tunnuste teadmist. Tema sisu spetsiifika aga seisab kujutluses ohu kõrvaldamisest kui soovitud tagajärjest. Sellele kui eesmärgile peab olema allutatud vahendina ja peab olema soovitud vahendiks kahju tekitamine ründajale.

¹ Vt. VNFSV KrK Kommentaar, lk. 18 (art. 13, § 4); Paše Ozerski, *Обстоятельства*, lk. 12, 13; V. F. Kiritšenko, *Осн. вопр.*, lk. 15, 59, 60, kõneleb nii kaitse eesmärgist kui ka motiivist, tegemata nende vahel vahet. Seevastu I. I. Slutski, iseloomustades kaitseakti subjektiivset külge, eristab selgesti kaitse eesmärki ja kaitse motiivi (vt. *Heoõx. oõop.*, lk. 214). Kaitse eesmärgile olevat iseloomulik püüdlus kõrvaldada ühiskonnaohtliku ründega ühtele või teistele õiguslikult kaitstud huvidele tekitatud ohtu. Kaitse motiivid, väidab I. I. Slutski õigesti, võivad aga olla väga mitmesugused: riiklike ja ühiskondlike huvide kaitsmisel on käitumise motiiviks tavaliselt nõukogude patriotismi tunne, moraalse vastutuse ja kohustuse teadvus, mis võivad esineda motiividena eriti ka kolmandate isikute isikuliste huvide kaitsmisel; endakaitsmisel on käitumise motiiviks tavaliselt endaalalhoiu tung, ent selleks võib olla ka püüd kaitsta õiguskorda, leppimatu suhtumine kurjategijaisse jne. Kuid teisal, eriti just hädakaitse piiride ületamises seisvate kuritegude käsitlemisel kõneleb I. I. Slutski mitte enam kaitse eesmärgist, vaid kaitse motiivist, mõistes selle all aga kaitse eesmärki, s. o. püüdlust kõrvaldada ühiskondlike või isikulisi huvisid ähvardavat ohtu (vt. *Heoõx. oõop.*, lk. 226, 229).

Et kaitseakti subjektiivsel küljel esineb kaitsja poolt teadlikult seatud kaitse eesmärk, see on iseendast õige. Ei saa aga nõustuda sellise eesmärgi käsitlemisega hädakaitstes sooritatava kaitseakti vajaliku tunnusega. Seda esiteks seepärast, et kaitsja ei sea endale alati teadlikult kaitse eesmärki ja ei vali alati teadlikult selle saavutamise vahendiks kahju tekitamist ründajale, sest ründe reageerimine on oma alguses mõnikord reflektorne. Teiseks, nii kaitse alguses kui ka kestel on kaitsja sageli psüühilise ärrituse, eriti füsioloogilise afekti seisundis. Äkki tekkiv oht viib ründatava mitte harva välja psüühilisest tasakaalust, kutsudes esile segaduse, ehmumise, hirmu või ka viha ründaja vastu. Tugeva emotsionaalse ärrituse seisundis on pidurdatud ründatava intellektuaalne tegevus ja on teataval määral häiritud ja vähenenud tema endavalitsemine.¹ Seetõttu, käsitledes kaitseakti subjektiivse külje olulise elemendina kaitse eesmärki, tekiks kirjeldatud juhtudel praktikas raskusi või tuleks tegelikult loobuda kaitse eesmärgist kui kaitseakti olulisest tunnusest.

Kuid hädakaitse akti subjektiivse külje iseloomustamine ainult kaitse eesmärgiga võib tekitada praktikas raskusi veel seepärast, et kaitse eesmärk, näiteks soov likvideerida oht oma elule, võib esineda ja tavaliselt esinebki nii hädakaitse provokatsiooni kui ka muudel juhtudel, kus „kaitse” teostaja sihilikult kasutab ära hädakaitse seisundit kahju tekitamiseks ründajale. Seepärast pole kaitseakti subjektiivse külje piiritlemine kaitse eesmärgiga küllaldane selleks, et ehtsast hädakaitsest välja lülitada ebaehtsaid „kaitseakte”. Mõistagi on mitte ainult hädakaitse provokatsiooni, vaid ka muude ebaehtsate „kaitseaktide” subjektiivsel küljel oma spetsiifika², kuid selleks ei ole lihtsalt soov tekitada ründajale kahju, sest see soov võib esineda ja esineb ka ehtsa kaitseakti subjektiivsel küljel.³ Ebaehtsa „kaitseakti” subjektiivse külje omapära seisab selles, et „kaitsja” valib ohu kõrvaldamiseks kahju tekitamise ründajale selle kahju tekitamise enda pärast. Määravaks just sellise kaitseviisi valikul on mitte kaitse eesmärk, vaid ründajale kahju tekitamine kui eesmärk, kusjuures motiiviks on „vanade arvete õiendamine” ründajaga, s. o. ajendid, millede põhjuseks on mitte antud rünne, vaid mingid ajaliselt eelnenud asja-

¹ Vt. I. I. Slutski, *Heobx. o6op.*, lk. 225, 229, 230. Slutski kirjeldab väga hästi kaitsja psüühilist seisundit hädakaitstes. Seepärast pole järjekinde¹ kui ta kaitseakti olulise, määrava elemendina käsitleb kaitse eesmärki (kaitse motiivi). Samal põhjusel ei saa ühineda ka I. I. Slutski väitega, et kaitseaktile on oluline kaitsja poolt oma tegude ühiskonnakasuliku iseloomu ettenägemine, endale aruandmine nende ühiskonnakasulikkusest (*Heobx. o6op.*, lk. 172, 214).

² Järgnevas vaadeldakse mitte hädakaitse provokatsiooni, vaid üksnes muude ebaehtsate „kaitseaktide” subjektiivset külge.

³ Seepärast pole täpne ega küllaldane, kui V. F. Kiritšenko väidab (*Осн. воп.*, lk. 74), et kaitseakti sihiks peab olema ainult ründe tagasitõrjumine. Samuti ei aita täpsustada kaitseakti subjektiivset külge ründe tõrjumise iseloomustamine vahetu eesmärgina. Vt. ka В. Ф. Кириченко, *Значение ошибки по советскому уголовному праву*, М., 1952, lk. 80.

olud. Sellisel juhul ei teostata kaitset, vaid kasutatakse hädakaitse seisundit ära kuritegelikuks eesmärgiks. Teisiti öeldes, hädakaitse õigust kasutatakse siin mitte selleks, milleks see õigus on määratud, vaid kattena kuritegelikule üritusele. Praktiliselt on sellised juhud võimalikud siis, kui „kaitsjal” oli võimalus kõrvaldada ohtu ka teisiti kui hädakaitse teel, kui kahju tekitamine ründajale ei olnud ainus, välditamatu vahend. Eelkirjeldatus seisabki niisuguse „kaitseakti” subjektiivse külje spetsiifika võrreldes tõelise kaitseakti subjektiivse küljega. On selge, et juhtudel, kus ründe tõrjumisel esineb eelkirjeldatud kuritegelik eesmärk selgesti väljendatud kujul, puudub kaitseakti subjektiivne külg ja sellega ühtlasi ka hädakaitse — kaitseakti puudumise tõttu. Olgu märgitud, et siin on mõeldud hädakaitse puudumise juhte vaatamata sellele, et rünnet tõrjuv akt oma objektiivsetelt omadustelt jääb kaitse vajalikkuse piiridesse.

Seevastu on õige jaatada kaitseakti ja — muude tingimuste esinemisel — hädakaitset ka neil juhtudel, kus ründe tõrjumisel puudub küll kaitse eesmärk kas üldse või selgekujulisena, kuid samal ajal puudub ka eespoolkirjeldatud kuritegelik eesmärk.

Eeltoodud põhjustel on tarvis kaitseakti subjektiivse külje iseloomustust täiendada negatiivse määranguga: peab puuduma hädakaitse seisundi ärakasutamine ründajale kahju tekitamise eesmärgil kättemaksu või muudel taolistel motiividel, mis omakorda on põhjustatud mitte tõrjutavast ründest, vaid muudest, varem esinenud asjaoludest.

Kaitseakti subjektiivse külje negatiivse määranguga täpsustamise praktiliseks järeltuleks oleks see, et langeks ära kaitse eesmärgi tuvastamise ülesanne. Seevastu juhtudel, kus asjas leiduvad materjalid annavad selleks alust, oleks ülesandeks tuvastada eelkirjeldatud kuritegeliku eesmärgi esinemine. Kõigil muudel juhtudel võiks piirduda kaitseakti subjektiivse külje eeldamisega.

Ei saa nõustuda ka seisukohaga, mille järgi kaitse eesmärk kaastingsib ründe tõrjumise ühiskonnaohtlikkuse puudumise, tema ühiskonnakasulikkuse ja õigusepärasuse. Sellisest arusaamisest kõneleb hädakaitse piiride ja nende ületamise sõltuvusse seadmine rünnet tõrjuva teo motiivi (eesmärgi) iseloomust, nagu seda teeb V F Kiritšenko. Hädakaitse piire ületavat ja seetõttu karistatavat tegu iseloomustab teatavasti ühiskonnaohtlikkus ja õigusevastasus. Nagu eespool märgitud,¹ käsitleb V F Kiritšenko hädakaitse vajalikkuse piiri objektiivsete kriteeriumidena intensiivsuse ja kahjude vahekorra kriteeriume, kuid lisaks neile tuleb ta ründe väiksema kahjuga tõrjumise objektiivsest võimalusest hädakaitse vajalikkuse piiri subjektiivse kriteeriumi, mille kohaselt kaitse eesmärgi puudumine tingivat hädakaitse piiride ületamise. Sellest järeldubki, nagu kaastingsiks kaitse eesmärgi puudumine

¹ Vt. lk. 163, 164.

teo ühiskonnaohtlikkuse, kaitse eesmärgi olemasolu aga — teo ühiskonnakasulikkuse.¹

Ent ühiskonnaohtlikku rünnet õigeaegselt tõrjuv väline akt, jäädes objektiivselt vajaliku kaitse piiridesse, on juba ise ühiskonnakasulik, on seda oma objektiivsetelt omadustelt, sõltumata kaitse eesmärgi esinemisest. Sellise teo ühiskonnakasulikkuseks ei ole tarvis, et objektiivsele küljele lisanduks veel kaitse eesmärk (või kaitse motiiv). Seevastu hädakaitse seisundi ja õiguse kuritegeliku ärakasutamise korral selleks, et tekitada ründajale kahju, omandab sooritatud „kaitseakt” taas ühiskonnaohtliku iseloomu, vaatamata sellele, et esinevad kõik hädakaitse objektiivsed tingimused. Neil juhtudel teostatakse hädakaitseõiguse sildi all isiklike arvete kuritegelikku õiendamist. On pikemata selge, et Nõukogude riigi poolt kodanikele antud hädakaitseõiguse selliseks otsarbeits ära kasutamine on tõsiselt ühiskonnaohtlik.

Järelikult ka kaitseakti ühiskonnakasulikkuseks ei ole nõutav kaitse eesmärgi olemasolu, küll aga ülalkirjeldatud kuritegeliku eesmärgi puudumine, mistõttu ka kaitseakti ühiskonnakasulikkuse seisukohalt on tarvis tema iseloomustust täiendada negatiivse määranguga.

Eespool kaitseakti subjektiivse külje kohta öeldu õigsust kindlatab ka järgmiste küsimuste lahendamine.

On võimalikud juhud, kus isik, kes objektiivselt viibib hädakaitse seisundis, tekitab ründajale kahju, mis ründe tõrjumiseks on objektiivselt vajalik, teadmata seejuures, et ta tekitab kahju ja et viibib hädakaitse seisundis, olgugi et antud tingimustes võinuks olla teadlik nii ühest kui ka teisest. Tõsi, need on elus harva esinevad juhud, kuid sellele vaatamata tuleb ka neile anda õige lahendus. Piiritledes kaitseakti subjektiivset külge üksnes kaitse eesmärgiga ning seades selle eesmärgi esinemisest sõltuvusse ründajale kahju tekitamise ühiskonnakasulikkuse, peaksime ülalkirjeldatud juhul tunnistama ründajale kahju tekitamise ühiskonnaohtlikuks ja kahju tekitaja süüdi ettevaatamata kuriteo sooritamises.² Meie arvates oleks selline seisukoht väär. Muidugi ei ole ülalkirjeldatud juhul hädakaitset ja seetõttu ei ole sel juhul vastutuse küsimus lahendatav hädakaitse printsiipide järgi. Ent oluline ja määrav on, et ühiskonnaohtlikku rünnet ründajale kahju

¹ Vt. V F Kiritšenko, Осн. вопр., lk. 59, 60, eriti aga sama autori Значение ошибки, lk. 80, 83, 84. Sama ebaõige mõte esineb ka I. I. Slutskil, Необх. обор., lk. 172, 220.

² Sellist lahendust näib pooldavat V F. Kiritšenko, kes kirjutab: «Факт нападения должен охватываться сознанием защищающегося. Если этого нет, нет и необходимой обороны, и действия защищающегося, хотя бы объективно и направленные на отражение нападения, не могут рассматриваться по правилам необходимой обороны», ja edasi «сознанием защищающегося должны охватываться все конститутивные элементы необходимой обороны. Неправильное представление о них защищающегося должно рассматриваться по общим правилам об ошибках», vt. Осн. вопр., lk. 63. Veel selgemini on see seisukoht väljendatud sama autori Значение ошибки, lk. 80, 83.

tekitamise teel tõrjuv tegu on ühiskonnakasulik juba oma objektiivse külje omaduste tõttu. Selle kvaliteedi omandamiseks ei ole tarvis kaitse eesmärgi esinemist. Seepärast ei saa ülalkirjeldatud juhul kõnelda ka ettevaatamatusest, sest ettevaatamatus eeldab teo ühiskonnaohtlikkust. Samuti ei esine kirjeldatud juhul ka hädakaitse olukorra ärakasutamist kuritegelikel eesmärkidel. Järelikult puudub siin üldse igasugune alus kriminaalvastutuseks.

Seevastu näib, kuid siiski ainult näib õigustavat kaitse eesmärgi käsitlemist kaitseakti ühiskonnakasulikkust tingiva asjaoluna järgmise juhu karistatavuse põhistamine. Isik, kes objektiivselt viibib hädakaitse olukorras, tekitab tahtlikult (objektiivselt vajalikkuse piiridesse jäävat) kahju ründajale, teadmata seejuures, et esinevad hädakaitse tingimused. Asudes seisukohal, et kaitseakti ühiskonnakasulikkust tingib kaitse eesmärk, näib olevat kerge põhistada sel juhul karistatavust: et siin puudub kaitse eesmärk, siis järelikult on kahju tekitamine ründajale ühiskonnaohtlik tegu. Ent ometi pole siin karistatavuse selline põhistus paikapidav. Nagu eespool näidatud, on ühiskonnaohtlikku rünnet tõrjuv tegu ühiskonnakasulik oma objektiivsete omaduste tõttu. Nagu pole vaja kaitse eesmärgi esinemist selleks, et juba oma objektiivsetelt omadustelt ühiskonnakasulik tegu omandaks selle kvaliteedi, nii ei saa kõrvaldada seda kvaliteeti ainuüksi kaitse eesmärgi puudumise fakt. Ka vaadeldaval juhul ei saa kaitse eesmärgi puudumine muuta teo objektiivse külje kvaliteeti. Teo ühiskonnaohtlikkus on siin seletatav ja põhistatav mitte kaitse eesmärgi puudumisega, vaid kuritegeliku (näiteks tapmise või kehavigastamise) tahtluse esinemisega selle puhtal kujul. See annab teole, mis vaadelduna üksnes tema objektiivsetes omadustes on ühiskonnakasulik, ühiskonnaohtliku iseloomu. Need juhud on oma olemuselt lähedased hädakaitse olukorra ärakasutamisele ründajale kahju tekitamiseks kättemaksu ja teistel taolistel madalatel motiividel.

Kõigest eespool hädakaitse subjektiivse külje kohta öeldust nähtub seega, et hädakaitse puudub peale muu ka neil juhtudel, kus ründajale kahju tekitamise kui ohu kõrvaldamise vahendi valikul on määravaks selle kahju enda tekitamine soovitud tagajärjena — eesmärgina, seejuures motiividest, mis on esile kutsutud mitte ründest, vaid varem aset leidnud asjaoludest. Vaatamata hädakaitse objektiivsete tingimuste esinemisele puudub neil juhtudel hädakaitse algusest peale. Seepärast siin ei ole ega saagi olla ka hädakaitse piiride ületamist. „Kaitseks” toime pandud tegu on neil juhtudel käsitletav tavalise, üldistel alustel karistatava kuriteona.

IV

Sõltumata erinevustest hädakaitse vajalikkuse piiri objektiivse kriteeriumi käsitusel on meie kirjanduses valitsev seisukoht, et selle piiri ületamiseks on eelkõige ja igal juhul nõutav just vaja-

likkuse objektiivse piiri ületamine.¹ Küll esineb aga erinevusi vajalikkuse piiri ületamise subjektiivse külje suhtes, s. t. selle kuriteo subjektiivse külje suhtes, mille sooritamises väljendub hädakaitse vajalikkuse piiri ületamine, ning seoses sellega erinevusi ka vajalikkuse piiri mõiste mahu suhtes. Nende küsimuste käsitlemisele asumegi järgnevalt.

Ründe tõrjumisele suunatud, kuid hädakaitse piire objektiivselt ületav tegu on mitte enam ühiskonnakasulik, vaid -ohtlik ning on süülise sooritamise korral käsitletav kuriteona. Sõltuvalt subjektiivse külje iseärasustest on selline kuritegu nõukogude kriminaalõiguse kohaselt karistatav kas üldistel alustel, s. o. tavalise kuriteona, või kergemini. Tuleb märkida, et meie kriminaalõiguses nimetab üksnes viimaseid, s. o. kergemini karistatavaid, hädakaitse piiride ületamisel toime pandud kuritegudeks.² See nõukogude kriminaalõiguse seisukoht on sisuliselt täiesti põhjendatud. Ainult niivõrd kui kaitseks liigse kahju tekitamises väljenduvad kuriteod on tingitud erilistest, kergema karistuse kohaldamist õigustavatest asjaoludest, on alust ja vajadust nende käsitlemiseks kuritegude eri rühmana eri nimetuse all.

Seepärast omab suurt praktilist tähtsust küsimus, milles seab hädakaitse piiride ületamisel toime pandavate kuritegude kui kergemini karistatavate kuritegude subjektiivse külje spetsiifiline iseärasus, mis neid eraldab üldistel alustel karistatavast hädakaitse vajalikkuse piiri süülisest ületamisest.

I. I. Slutski näeb mitte ainult hädakaitse akti, vaid ka vajalikkuse piiri ületamises seisvate kuritegude subjektiivse külje spetsiifikat kaitse eesmärgis (kaitse motiivis), s. o. püüdluses kaitsta ühiskondlikke või isikulisi huvisid kuritegeliku kallaletungiga tekitatud ohu eest.³ Kaitse eesmärk (motiiv) olevat hädakaitse piiride ületamisel toime pandavate kuritegude määrav motiiv ja sellisena nende kuritegude subjektiivse külje vajalik element. Selle kui määrava motiivi puudumisel olevat need kuriteod karistatavad üldistel alustel, nende toimepanemise määravaks motiiviks ja subjektiivse külje oluliseks elemendiks aga kättemaks ründajale, püüd temaga arveid õiendada.⁴ Kuid alternatiiv: kas kaitse eesmärk (motiiv) või kättemaksu motiiv, ei ole meie arvates ka siin kriteeriumina paikapidav. Tuleb silmas pidada, et ka vajalikkuse piiri ületamine on tavaliselt tingitud kaitsja erilisest psüühilisest seisundist, mille on esile kutsunud rünne: olukorras õigeks

¹ Erinevalt teistest toob V. F. Kiritšenko, nagu näidatud eespool, täienduseks objektiivse subjektiivse kriteeriumi, andes viimasele teatud ulatuses prevaleeriva tähenduse objektiivse kriteeriumi suhtes.

² Selles tähenduses vaatleb neid kuritegusid järjekindlalt I. I. Slutski, *Heoõx. oõop.*, lk. 226 jj. Seevastu V. F. Kiritšenko mõistab hädakaitse piiride ületamises seisvate kuritegude all nii üldistel alustel kui ka kergemini karistatavaid kuritegusid (vt. *Oõn. võõp.*, lk. 74—76, 88, 89).

³ Vt. I. I. Slutski, *Heoõx. oõop.*, lk. 229. Terminite „kaitse eesmärk” ja „kaitse motiiv” kasutamise kohta vt. lk. 169, viide 1.

⁴ Vt. I. I. Slutski, *Heoõx. oõop.*, lk. 226, 229.

orienteerumiseks vajaliku psüühilise tasakaalu kadumine, viha ründaja vastu seepärast, et too kallale tungib, hirm jm. Mõistagi, et sellistel juhtudel kaitse eesmärk ei esine alati piiri ületamist määrava või kaastingivagi motiivina. Ta ei ole seda vajalikkuse piiri ületamisel ettevaatamatusest ja ta ei tarvitse seda olla näiteks piiri ületamisel, mida tingib kättemaks teostatava kallaletungi eest. Ent niivõrd kui psüühiline seisund, mis viis hädakaitse vajalikkuse piiri ületamisele, on põhjustatud ühiskonnaohtlikust ründest endast, pole meie arvates mingit alust selliste juhtude käsitlemiseks üldistel alustel karistatavate kuritegudena. Seepärast tuleb ka hädakaitse vajalikkuse piiri ületamises seisva kuriteo subjektiivse külje iseloomustust täiendada teatava negatiivse kriteeriumiga: peab puuduma hädakaitse seisundi ärakasutamine ründajale objektiivselt vajalikust suurema kahju tekitamise eesmärgil ja seda niivõrd, kui see eesmärk on esile kutsutud mitte ründest, vaid varem esinenud asjaoludest tingitud motiividest. Ainult sellise eesmärgi esinemise korral peaks karistuse kohaldamine üldistel alustel olema põhjendatud ja vajalik.

Juhindudes sellest kriteeriumist, vaatleme järgnevalt hädakaitse vajalikkuse piiri ületamises seisvate kuritegude kui kergemini karistatavate eristamist üldistel alustel karistatavatest kuritegudest.

Eelkirjeldatud kuritegeliku eesmärgi võib ründe törjuja endale seada kas ründajale kahju tekitamise kui „kaitse” viisi valikul või alles ründe törjumise ajal. On mõistetav, et kui hädakaitse seisundi kuritegelikel eesmärkidel ärakasutamise korral puudub hädakaitse algusest peale ja on antud tavaline üldistel alustel karistatav kuritegu, siis esineb tavaline ja mitte hädakaitse piiride ületamises seisev kuritegu ka sel juhul, kui isik juba algusest peale oli otsustanud tekitada ründajale suuremat kahju kui see objektiivselt oli vajalik. Näiteks A., arvestades võimalust, et öösi tungitakse temale kuuluva vilja riisumiseks aita, konstrueerib automaatse kaitseseadeldisena iselaskja. Seejuures seab ta relva sihilikult ja kaalutletult nii, et kuul tabaks aida ukse avajat keha keskossa (rindkeresse või mao piirkonda). Järgmisel ööl nii juhtubki — järelehtud võtme abil aida ukse avanud isikut tabab kuul surmavalt rindkeresse. Vaadeldes A. tegu ainult objektiivselt küljest, näib siin esinevat hädakaitse vajalikkuse piiri ületamine. Tegelikult puudub siin aga juba algusest peale hädakaitse, puudub seetõttu, et A. kasutab hädakaitse seisundit teadlikult ära ründajale kaitseks mitte vajaliku kahju tekitamiseks. Seetõttu ei saa siin rääkida ka hädakaitse piiride ületamisest.

Üldistel alustel on karistatavad ka need juhud, kus ründe törjuja hädakaitse teostamise ajal ründest mitte tingitud motiividel otsustab ületada vajalikkuse piiri. Nende juhtude konkreetne käsitlus on aga seotud teatavate teiste, siinvaadeldavate kuritegude

subjektiivsesse külge puutuvate ja lahkarvamusi põhjustavate küsimustega, milliseid seetõttu eelnevalt vaatleme.

Hädakaitse vajalikkuse piiri ületav kuritegu võib olla sooritatud kas tahtlikult või ettevaatamatult. Olulised lahkarvamuselised erinevad aga küsimuses, kas moodustab hädakaitse piiride ületamises seisvate kuritegude kui kergemini karistatavate kuritegude subjektiivse külje ainult tahtlus või nii tahtlus kui ka ettevaatamatus. See on ühtlasi VNFSV KrK § 139 ette nähtud hädakaitse piiride ületamisel toime pandud tapmise subjektiivse külje küsimus. Seejuures, nagu on näidatud allpool, vajab täpsustamist tahtluse ja ettevaatamatuse kui nende kuritegude subjektiivse külje vormide piiritlemine.

Hädakaitse objektiivselt vajaliku piiri ületamise subjektiivse külje vorme eristatakse meie kirjanduses kahjuliku tagajärje põhjustamise ja vajalikkuse piiri ületamise alusel. Sel viisil saadakse neli järgmist subjektiivse külje kombineeritud vormi: 1) tahtlus kahjuliku tagajärje põhjustamise ja ka vajalikkuse piiri ületamise suhtes (kaitsja, tõrjudes tagasi ainult kepiga varustatud isiku rünnet, näeb, et ohu likvideerimiseks on küllalt haarata ründaja käest ja temalt kepp ära kiskuda, kuid otsustab siiski ründaja tappa ja tapabki lasuga revolvrüst); 2) tahtlus kahjuliku tagajärje põhjustamise suhtes ja ettevaatamatus vajalikkuse piiri ületamise suhtes (kaitsja, tõrjudes tagasi ainult kepiga varustatud isiku rünnet, ei tea, olgugi et võiks teada, et ründaja surmamine on antud tingimustes hädakaitse piiride ületamine, ja tapab ründaja lasuga revolvrüst); 3) ettevaatamatus kahjuliku tagajärje põhjustamise ja ka vajalikkuse piiri ületamise suhtes (samal ajal korras olles põhjustab kaitsja ettevaatamatusest surma); 4) ettevaatamatus kahjuliku tagajärje põhjustamise suhtes ja tahtlus vajalikkuse piiri ületamise suhtes (kaitsja, teades, et tema teod ei ole tõrjeks vajalikud, otsustab ründajat „õpetada” ja tulistab teda eesmärgiga tekitada talle kerge haav näiteks jalga, kuid ründaja sureb saadud haava tagajärjel).¹ Kuid subjektiivse külje nelja kombineeritud vormi sellise eristamisega ei saa nõustuda.

Nagu üldse, nii ka hädakaitse piiride ületamisel toime pandavate kuritegude puhul tuleb tahtluse, samuti ettevaatamatuse esinemise küsimus seada ja lahendada välise akti kui terviku, s. o. kõigi sellele aktile oluliste tunnuste suhtes. Eeltoodud nelja variandi moodustamisel lahutatakse ühtne rünnet tõrjuv akt ekslikult nagu kaheks iseseisvaks aktiks: tagajärje põhjustamiseks ja hädakaitse vajalikkuse piiri ületamiseks, mis omakorda näib olevat tingitud kaitse vajalikkuse objektiivsete kriteeriumidena ründe ja kaitseakti intensiivsuse vastavuse jms. käsitlemisest (s. o. kaitseakti kui teo ja ründe kui teo vaatlemisest lahus nende

¹ Vt. V. F. Kiritšenko, *Осн. вопр.*, lk. 76, 77; N. N. Paše-Ozerski, *Обстоятельства*, lk. 16, 17; I. I. Slutski, *Необх. обор.*, lk. 223 jj. Sulgudes lisatud näited on toodud V. F. Kiritšenko *Осн. вопр.*, lk. 77.

tagajärgedest). Tegelikult seisab hädakaitse vajalikkuse piiri ületamine ühes aktis: kahjuliku tagajärje põhjustamises endas, mille oluliseks tunnuseks on kahju mittevajalikkus, selle liigsus ründe tõrjumise seisukohalt. Vastavalt rünnet tõrjuva ühtse akti ekslikule lõhestamisele seatakse ja lahendatakse ka subjektiivse külje küsimus kahes osas: tagajärje põhjustamise ja hädakaitse piiri ületamise suhtes, ning sel viisil saadaksegi subjektiivse külje ülal kirjeldatud neli kombineeritud vormi. Ent selleks, et ründe tõrjumiseks liigse kahju tekitamine oleks toime pandud tahtlikult, peab tegija olema teadlik mitte ainult kahju põhjustamisest ründajale, vaid ka selle kahju olulisest tunnusest — liigsusest, mittevajalikkusest ründe tõrjumiseks. Ja niisuguse tagajärje tekitamine on ettevaatamatu mitte ainult ja alles siis, kui tegija ei tea või kergemeelselt loodab ära hoida seda tagajärge, vaid ka siis, kui tegija on teadlik tagajärje põhjustamisest, kuid ei tea või kergemeelselt eitab selle tagajärje olulist tunnust — tema mittevajalikkust.

Hädakaitse vajalikkuse piiri ületav kuritegu on seega tahtlik üksnes siis, kui ründe tõrjuja on teadlik mitte ainult antud tagajärje põhjustamisest, vaid ka selle tagajärje mittevajalikkusest ründe tõrjumiseks, ning soovib sellist tagajärge või suhtub sellesse ükskõikselt (esimene, mitte aga teine neljast kombineeritud vormist). Meie arvates ei oleks õige, kui neid kuritegusid üldse ei käsitletaks hädakaitse ületamisel toime pandavate, s. o. kergemini karistatavate kuritegudena. Ülalkirjeldatud kuritegelik eesmärk on ka siin kriteeriumiks üldistel alustel karistatavate ja kergemini karistatavate juhtude eristamisele. Kui ründe tõrjuja, ajendatuna mitte ründest tingitud, vaid varem esinenud asjaoludest esile kutsutud motiividest, otsustas hädakaitse teostamise ajal ära kasutada olukorda selleks, et tekitada ründajale mittevajalikku kahju, siis on tegu käsitletav üldistel alustel karistatava tahtliku kuriteona; kui aga otsus tekitada ründajale mittevajalikku kahju oli esile kutsutud ründest endast, mitte aga minevikus aset leidnud asjaoludest, siis on tegu käsitletav hädakaitse piiride ületamises seisva tahtliku kuriteona.¹

Kuid ekslik on käsitleda tahtliku kuriteona neid juhte, kus ründe tõrjuja on teadlik antud kahju põhjustamisest ründajale, kuid ei tea, olgugi et võiks teada, või kergemeelselt eitab seda, et põhjustatav tagajärg on liigne, antud ründe tõrjumiseks mittevajalik (teine neljast kombineeritud vormist). Võtame illustrat-

¹ V. F. Kiritšenko, Оч. воп., lk. 75—77. käsitleb ekslikult kõiki neid juhte üldistel alustel karistatavate tahtlike kuritegudena. Tema järgi tuleb hädakaitse piiri ületamisel vastutust kergendava asjaoluna arvesse ainult ettevaatamatus piiride ületamise suhtes (sealsamas, lk. 76). Printsipiaalselt õigesti lahendab vajalikkuse piiri tahtliku ületamise karistatavuse küsimuse I. I. Slutski, Неопх. ооор., lk. 226, kuid tema hädakaitse piiride ületamisena karistatavate ja üldistel alustel karistatavate kuritegude eristamise kriteerium (kas kaitse eesmärk või arveteõiendamise motiiv) ei ole, nagu näidatud, vastuvõetav.

siooniks NSV Liidu Ülemkohtu KrKK praktikast Tokarevi asja. Tokarev saatis hilisööl külalisi. Teel kohtasid nad isikute gruppi, kes olid ebakaines olekus. Üks sellest grupist, Kljujev, tõukas Tokarevi või kedagi selle külalistest. Tokarevi ja Kljujevi vahel tekkis tüli, mille ajal Kljujev tuli Tokarevile kallale. Tokarev tõmbas välja revolviiri ja tulistas hoiatuseks õhku, kuid Kljujev jätkas Tokarevi jälitamist, ähvardades talle noaga kallale tungida. Tokarev tulistas teistkordselt õhku ja siis, nähes, et Kljujev ei lõpeta kallaletungi, tappis Kljujevi kahe lasuga. Neist asjaoludest nähtub, et Tokarev oli Kljujevit tulistades arvamisel, et ta sooritab kaitseks vajaliku teo, olgugi et antud tingimustes ta oleks võinud ette näha seda, et tekitab kaitseks objektiivselt mitte vajaliku kahju. NSV Liidu Ülemkohtu KrKK kvalifitseeris Tokarevi teo tahtliku tapmisena hädakaitse piiride ületamisel. Tahtlike kuritegudena käsitletakse selliseid juhte ka meie kirjanduses.¹ Seejuures mõned autorid väidavadki, et hädakaitse piiride ületamise enese suhtes esinevat siin ettevaatamatus² ja see olevatki asjaoluks, mis nii siin kui ka teistelgi juhtudel, kus see ettevaatamatus esineb, õigustavat kergema karistuse kohaldamist.³ On õige, et kergema karistuse kohaldamine on neil juhtudel põhjendatud, sest need on tüüpilised hädakaitse piiride ületamise juhud, kuid ei saa nõustuda arvamusega, nagu kujutaks vajalikkuse piiri ületamises väljenduv kuritegu siin endast tahtlikku kuritegu. Ka I. I. Slutski, kes nagu teisedki tunnistab vaadeldaval juhul tahtlust tagajärje põhjustamise (näit. tapmise) ja ettevaatamatust piiride ületamise suhtes, märgib kaheldes: „Об умысле по отношению к последствиям здесь речь идет в условном значении этого понятия, поскольку защищающий не сознает общественной опасности совершаемых им действий и их последствий, а наоборот, считает, что действует правомерно в силу необходимости, вызванной преступным посягательством”⁴ Tegelikult ei ole siin tahtlust, vaid esineb ettevaatamatus. Nagu eespool näidatud, väljendub vajalikkuse piiri ületamine ründe tõr-

¹ Vt. M. D. Sargorodski, Ответственность, lk. 34, 35; Советское уголовное право, часть особенная, М., 1951 (edaspidi Eriosa õpik), lk. 191.

² V F Kiritšenko, Осн. вопр., lk. 77; N. N. Paše Ozerski, Обстоятельства, lk. 16, 17; I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 227, 228: «Психическое отношение Токарева к превышению необходимой обороны характеризуется неосторожной виной. Психическое отношение Токарева к причинению смерти Ключеву характеризуется умыслом».

³ Näiteks V. F. Kiritšenko: «По общему правилу, превышение пределов необходимой обороны может рассматриваться как смягчающее наказание обстоятельство только в тех случаях, когда оно совершается неумышленно» (Осн. вопр., lk. 76). Nagu nähtub tsiteeritust, vaatleb V F Kiritšenko piiride ületamist ühtlasi nagu omaette faktina, eraldatuna tagajärjest ja selle põhjustamisest (vt. ka lk. 88, 89). Piiride ületamise suhtes esineva ettevaatamatuse määravast tähendusest vastutuse seisukohalt kõneleb ka I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 228.

⁴ Необх. обор., lk. 228.

jumiseks liigse tagajärje tekitamises endas. Ja nii nagu õigusevastaselt ründaja objektiivselt vajalik surmamine hädakaitse tingimustes ei ole ühiskonnaohtlik ning sellise surmamise kui ründe tõrjumiseks vajaliku vahendi soovimine või möönmine ei kujuta endast tapmise tahtlust, nii ei ole tapmise tahtlust ka neil juhtudel, kus teadlikkus surma põhjustamisest hädakaitse seisundis on seoses tema vajalikkuse eksliku eeldamisega. Hädakaitse tingimuste teadmise ja tekitatava tagajärje vajalikkuse, olgugi eksliku, eeldamise tõttu võibki tegija arvata, et tema poolt sooritatav tegu ei ole ühiskonnaohtlik, vaid on ühiskonnakasulik. Keegi meie autoritest ei väida, et näiteks putatiiv-hädakaitse korral eksitusest seadusvastaseks ründajaks peetava isiku teadlik surmamine oleks käsitatav tahtliku tapmisena. Siinvaadeldaval hädakaitse piiri ületamise juhul isik, ekslikult eeldades, et ründe tõrjumiseks on ründaja surmamine vajalik, surmab selle teadlikult. Mõlemal juhul esineb kahjuliku tagajärje teadlik põhjustamine seoses seda õigustava asjaolu eksliku eeldamisega. Erinevus seisab ainult eksituse sisus. Putatiiv-hädakaitse puhul eeldab tegija ekslikult ühiskonnaohtliku ründe olemasolu, siin aga — tekitatava tagajärje vajalikkust ühiskonnaohtliku ründe tõrjumiseks antud tingimustes. Eksituse tõttu neis asjaoludes esineb nii ühel kui teisel juhul ettevaatamata kuritegu, muidugi eeldusel, et tegijal olnuks antud tingimustes võimalik ette näha, esimesel juhul, et objektiivses tegelikkuses ei ole ühiskonnaohtlikku rünnet, teisel juhul, et tekitatav tagajärg on mittevajalik, ründe tõrjumiseks liigne. Neil juhtudel tagajärje teadliku põhjustamise käsitlemine tahtliku kuriteona ongi tingitud rünnet tõrjuva akti ekslikust lahutamisest kaheks justnagu iseseisvaks aktiks ja sel alusel tagajärje tekitamise subjektiivse külje ja vajalikkuse piiri ületamise subjektiivse külje teravast eraldamisest. Siit tuleneb tagajärje teadliku põhjustamise käsitlemine tahtliku kuriteona kõrvuti vajalikkuse piiri ettevaatamata ületamisega. Ühtlasi tuleb märkida, et ühtse subjektiivse külje selline lõhestamine viib absurdsele järeldusele: kui tegija ei võinud teada, et antud tagajärje põhjustamine on ründe tõrjumiseks liigne, mittevajalik, siis puuduks küll ettevaatamatus piiri ületamise fakti suhtes, kuid jääks ikkagi püsima tahtlus tagajärje põhjustamise suhtes¹ s. t. süü puudumine ja isiku karistamatus ei oleks põhistatavad. See järeldus kinnitab omakorda seda, et vaadeldavatel juhtudel on ekslik käsitleda ründe tõrjumiseks liigse kahju teadlikku põhjustamist tahtliku kuriteona.

Hädakaitse vajalikkuse piiri ületamises seisev kuritegu on ettevaatamata muidugi ka siis, kui ettevaatamatus esineb otseselt

¹ Et sellisel juhul esineb ka tagajärje põhjustamise suhtes juhus subjektiivses mõttes, seda väidab õigesti ka I. I. Slutski (vt. *Heoõx. oõop.*, lk. 228), kuid märkamata seejuures, et tagajärje suhtes tahtluse ja ainult vajalikkuse piiri ületamise suhtes ettevaatamatuse tunnustamise seisukohalt see iseendast õige väide pole mingil viisil põhistatav.

tagajärje põhjustamise enda ning seoses sellega ka tema tunnuse — mittevajalikkuse suhtes. Need on juhud, mida vajalikkuse piiri ületamise kaheks aktiks lahutamisel iseloomustatakse ettevaatamatusena tagajärje põhjustamise ja ettevaatamatusena vajalikkuse piiri ületamise suhtes (kolmas kombineeritud vorm).

Mõistagi, et need kaks hädakaitse vajalikkuse piiri ettevaatamata ületamise vormi ei kujuta endast tavalisi ettevaatamata kuritegusid. Nende kui ettevaatamata kuritegude eripära seisab selles, et ettevaatamatus on siin tingitud hädakaitse seisundist, ühiskonnaohhtlikust ründest ja väljendub selle tõrjumisele suunatud teos.¹

Kuid tuleb silmas pidada, et ka need kaks ründe tõrjumiseks mittevajaliku kahju ettevaatamata tekitamise vormi on käsitatavad hädakaitse vajalikkuse piiri ületamises seisvate, s. o. kergemini karistatavate kuritegudena üksnes siis, kui seoses nendega ei esine hädakaitse seisundi ärakasutamist kuritegelikel eesmärkidel.

Nii võib kuritegelik eesmärk esineda kõigepealt seoses nende juhtudega, kus ründe tõrjuja soovib ründe tõrjumiseks sellise tagajärje põhjustamist, mis objektiivselt ei ole vajalik, kuid ei tea, olgugi et võiks teada, või kergemeelselt eitab seda, et põhjustatav tagajärg on liigne.² Hädakaitse seisundi kuritegelikul eesmärgil ärakasutamise tõttu puudub siin hädakaitse algusest peale, sellega ühtlasi ka hädakaitse piiride ületamine ja tegu on karistatav tahtliku kuriteona üldistel alustel.

See kuritegelik eesmärk võib esineda ka seoses ründe tõrjumiseks mitte vajaliku kahju ettevaatamata tekitamise teise vormiga. Ajendatuna mitte ründe faktist esile kutsutud, vaid mingitest varem aset leidnud asjaoludest tingitud „õpetamise” motiivist, otsustab ründe tõrjuja ära kasutada olukorda ja valib ründe tõrjumiseks just (vajaliku või liigse) kahju tekitamise ründajale või siis alles ründe tõrjumise ajal otsustab samasugustel motiividel tekitada ründajale ründe tõrjumiseks vajalikust suuremat kahju. Kuid koos kavatsetud tagajärjega või selle asemel põhjustab ta ettevaatamatusest mingi teistsuguse, seejuures liigse kahju. Eespoolvaadeldud neljas kombineeritud vorm kujutab endast üht siia kuuluvat juhtu. Vaatlemata neid juhte üksikasjalisemalt, märgime üldise printsiibina, et kuritegeliku eesmärgi olemasolu tõttu, millega seoses leiab aset ka ettevaatamata liigse kahju põhjustamine, puudub neil juhtudel hädakaitse algusest peale, samuti ei ole ründe tõrjumise käigus mittevajaliku kahju tekitamine käsitatav hädakaitse piiride ületamise kergemini karistatava vormina. Seepärast tuleb karistust neil juhtudel kohaldada üldisel alustel³, juhindudes ühe

¹ Vt. ka I. I. Slutski, *Heoõx. oõop.*, lk. 128.

² Vrd. teise kombineeritud vormi juurde toodud näitega lk. 176.

³ Karistuse kohaldamist üldistel alustel tunnustab üht siia kuuluvat juhtu käsitledes ka V. F. Kiritšenko, *Oõn. õõõp.*, lk. 77, 78. Seevastu I. I. Slutski, *Heoõx. oõop.*, lk. 226, 227, tunnustab liigse tagajärje ettevaatamata põhjustamise suhtes hädakaitse piiride ületamist, pidades silmas samuti ainult üht siia kuuluvatest juhtudest.

ja mitme kuriteo eristamise, samuti kuritegude kogumi printsiipidest. Sisuliselt vää r on aga neilgi juhtudel kõnelda vajalikkuse piiri tahtlikust ületamisest ja tagajärje ettevaatamata põhjustamisest hädakaitse piiride ületamisel sooritatud kuritegude subjektiivse külje vormina (neljas kombineeritud vorm) See on kunstlik ja ekslik kombinatsioon. Selline kombinatsioon peaks tähendama seda, et ühe ja sama tagajärje suhtes esineb ettevaatamatus ja samal ajal ka teadlikkus selle tagajärje mittevajalikkuse suhtes. Ent selline seos oleks võimalik ainult siis, kui tagajärje suhtes esineb kuritegelik kergemeelsus, kuid ei ole üldse võimalik kuritegeliku hooletuse puhul, sest kujutluse puudumisel tagajärjest puudub paratamatult ka kujutus tagajärje omadustest, antud juhul mittevajalikkusest. Nagu üldse, nii ka siin vaadeldavatel juhtudel aga tegelikult ei esine ega saagi esineda tahtlust ja ettevaatamatust ühe ja sama tagajärje põhjustamise suhtes. Ettevaatamatusest põhjustatud tagajärje puhul on ettevaatamatusest hõlmatud ka selle tagajärje mittevajalikkus, seega vajalikkuse piiri ületamine.¹ Vajalikkuse piiri tahtliku ületamise osas on aga tahtluse sisuks mitte ettevaatamata tekitatud, vaid teatav teine tagajärg², mis võib saabuda, aga ka mitte saabuda. Viimasel juhul esineb siin hädakaitse vajalikkuse piiri tahtlik ületamine ainult vastava kuriteo katse kujul.

Seega selleks, et ründajale objektiivselt mitte vajaliku kahju tekitamisel oleks antud hädakaitse vajalikkuse piiri ületamine, on nõutav, et puuduks ülalkirjeldatud kuritegelik eesmärk. Sel eeldusel kuuluvad hädakaitse vajalikkuse piiri ületamise raamidesse, esiteks, piiri ettevaatamata ületamise kaks eespoolvaadeldud vormi ja, teiseks, tahtlik ületamine, s. o. tahtlik tagajärje põhjustamine seoses teadmiseaga, et sellise tagajärje põhjustamine on liigne, ei ole ründe tõrjumiseks vajalik.³ Kuid, kordame, seda eeldusel, et puudub ülalkirjeldatud kuritegelik eesmärk.

Eelnevaga on ühtlasi väljendatud seisukoht küsimuses, kas hädakaitse piiride ületamise kui kergemini karistatava kuriteo subjektiivse küljena esineb ainult tahtlus⁴ või nii tahtlus kui ka ettevaatamatus⁵. Viimasel seisukohal asuvaist autoreist mõistab V F Kiritšenko siin tahtlusena tegelikult ettevaatamatuse seda vormi, kus tegija on küll teadlik ründajale kahjuliku tagajärje tekitamisest, kuid ei tea, olgugi et võiks teada, või kergemeelselt eitab seda, et tekitatav tagajärg on liigne. Järelikult tunnustab V F Kiritšenko tegelikult ainult hädakaitse piiride ettevaata-

¹ Neljanda kombineeritud vormi näites — haavatu surm (vt. lk. 176).

² Samas näites — kerge jalahaav.

³ Põhiliselt samadele tulemustele jõuab I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 225 jj.

⁴ Eriosa õpik, lk. 191, 192; M. D. Šargorodski, Преступления, lk. 240, 241; Ответственность, lk. 34, 35.

⁵ VNFSV KrK Kommentaarid, lk. 189 (art. 139, § 3); V. F. Kiritšenko, Осн. вопр., lk. 88, 89; I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 228.

mata ületamist, lülitades täielikult välja ehtsa tahtluse juhud, mis, nagu eespool juba näidatud, on samavõrd ekslik kui nende juhtude täielik arvestaminegi. Ei saa ühineda ka seisukohaga, mille järgi hädakaitse vajalikkuse piiri ületamise subjektiivse külje moodustab ainult tahtlus. Et tapmisena hädakaitse piiride ületamisel olevat käsitletav ainult tahtlik tapmine, seda kinnitab ka NSV Liidu Ülemkohus kahes konkreetses asjas tehtud määruses.¹ Seejuures jääb lahtiseks, kas tahtlusega on tegelikult mõeldud vaid piiride ettevaatamata ületamise seda vormi, kus tegija on teadlik tagajärje põhjustamisest, mitte aga selle mittevajalikkusest, või on sellega mõeldud ka tõelist tahtlust. Ainult tahtliku tapmisena käsitleb tapmist hädakaitse piiride ületamisel M. D. Š a r g o r o d s k i, mõistes sellega, nagu näib, hädakaitse piiride ettevaatamata ületamise ülalnimetatud vormi ja tahtlikku tapmist ründe läbi tekitatud afektis. M. D. Š a r g o r o d s k i väidab², et tapmist hädakaitse piiride ületamisel mõistvat tahtliku tapmisena just seadus ise, mis olevat eriti selge siis, kui tapmist hädakaitse piiride ületamisel ja ettevaatamata tapmist käsitletakse kriminaalkodeksi eri paragrahvides. Kuid teatavasti on nad kehtivas VNFSV KrK-s ette nähtud just ühes ja samas paragrahvis (§ 139) Sellest tuleb järeldada, et tapmine hädakaitse piiride ületamisel võib olla kui mitte ainult ettevaatamata, siis igal juhul ka ettevaatamata tapmine. Ja kui ka ettevaatamata tapmine ja tapmine hädakaitse piiride ületamisel on ette nähtud eri paragrahvides, siis sellest ei järeldu veel, et hädakaitse piiride ületamisel toime pandud tapmise subjektiivse küljena on käsitletav ainult tahtlus ja mitte ettevaatamatus, mõistetuna siin surma kui tagajärje mitteettenägemisena või kergemeelse lootusena teda ära hoida. Käsitleb ju kehtiv õigus eri §-s just tahtlikku tapmist, kuid keegi ei järelda sellest, et hädakaitse piiride ületamisel toime pandava tapmise subjektiivsesse külge ei kuulu tahtlus. Määrav on meie arvates just see, et ettevaatamatus hädakaitse piiride ületamisel ei ole tavaline ettevaatamatus. See on hädakaitse seisundist, ühiskonnaohtlikust ründest tingitud ettevaatamatus. Seepärast pole ka sisuliselt õige identifitseerida teda tavalise ettevaatamatusega.³

¹ NSV Liidu Ülemkohtu KrKK määrus Tokarevi asjas, vt. „Советская юстиция”, 1941, № 5, lk. 30, ja NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 9. jaanuari 1953. a. määrus Issajevi asjas, vt. „Судебная практика Верховного суда СССР” 1953, № 3, lk. 1—3.

² Vt. Ответственность, lk. 35, 36.

³ I. I. Slutski, Необх. обор., lk. 227, märgib õigesti, et «убийство в результате превышения пределов необходимой обороны, характеризующееся неосторожной виной, является как правило, менее опасным по сравнению с неосторожным убийством, совершенным вследствие сознательного несоблюдения правил предосторожности». Vt. ka lk. 227.

К ВОПРОСУ О ПРЕВЫШЕНИИ ПРЕДЕЛОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ В СОВЕТСКОМ УГОЛОВНОМ ПРАВЕ

Проф. Х. Кадари

Кафедра уголовного права и процесса

Р е з ю м е

Необходимая оборона как институт советского уголовного права выполняет весьма большую активную роль в деле охраны советской власти, социалистической собственности и социалистической системы хозяйства и обеспеченных правом интересов советских граждан от общественно-опасных посягательств. Особое практическое значение имеет теоретическая разработка не только вопроса условий, но и пределов права необходимой обороны. Из относящихся сюда вопросов в статье рассматриваются следующие: 1) критерии превышения пределов необходимой обороны, 2) субъективная сторона акта обороны и превышения пределов необходимой обороны.

Исходя из того, что пределы необходимой обороны — это пределы права на оборону, и что необходимость — это предел содержания права обороны, отвечающий на вопрос, путем причинения какого вреда нападающему защищающий управомочен отражать общественно-опасное посягательство, в статье показывается, что критерий интенсивности нападения должен быть отвергнут с точки зрения советского уголовного права. В первоначальном и точном значении этот критерий формален и, кроме того, его применение является в весьма многих случаях иллюзорным. Попытка дать ему более содержательное значение фактически заменяет этот критерий другим требованием: причиненный для отражения нападения вред не должен резко превышать угрожающего вреда. В статье показано, что в некоторых наших теоретических трудах и в нашей судебной практике в форме критерия интенсивности фактически выступает новый по существу критерий — требование отражения нападения причинением относительно меньшего вреда нападающему и делается попытка уточнения этого критерия

и освобождения его от ненужной и только дезориентирующей шелухи критерия интенсивности. Вместе с тем в статье указывается, что для установления необходимости обороны нужно руководствоваться в качестве дополнительного критерия также и требованием, что причиненный для отражения нападения вред не должен резко превышать угрожающего вреда, и показывается, чем этот критерий отличается от критерия относительно меньшего вреда.

Рассматривая субъективную сторону акта обороны и превышения необходимости обороны, в статье обосновывается положение, что характеристика субъективной стороны акта обороны только целью (мотивом) защиты не является достаточным. Как с точки зрения определения понятия акта обороны, так и обоснования полезности необходимой обороны социалистическому обществу, необходимо дополнение характеристики субъективной стороны акта обороны следующим отрицательным определением: выбор причинения вреда нападающему как средства отражения нападения не должен быть определен целью причинения вреда нападающему по мотивам мести и т. п., поскольку эти мотивы в свою очередь вызваны не отражаемым нападением, а другими, имевшими ранее место обстоятельствами. Практическим результатом такого уточнения было бы отпадение необходимости установления цели защиты и замена ее, в случае, если в материалах дела имеются соответствующие данные, задачей установления вышеуказанной преступной цели.

Далее в статье обосновывается положение, что а н а л о г и ч н ы м отрицательным определением необходимо дополнить и характеристику субъективной стороны преступлений, совершаемых при превышении пределов необходимой обороны. Рассматривая далее вопрос, совершаются ли эти преступления лишь умышленно или также и по неосторожности, автор статьи раскрывает ошибочность встречающихся в нашей уголовноправовой литературе 4-х комбинаций форм субъективной стороны совершаемых при превышении пределов необходимой обороны преступлений. Ошибочность этих комбинаций обусловлена в конечном счете тем, что единый акт отражения нападения искусственно разывают в два как бы самостоятельных акта — в причинение вреда и в превышение предела необходимости. Ставя затем вопрос наличия умысла и неосторожности особо в отношении каждого из них, и получают 4 комбинации форм субъективной стороны преступлений, совершаемых при превышении пределов необходимой обороны. Однако отражение нападения является единым актом и при превышении пределов необходимой обороны — причинением вреда, существенным признаком которого является чрезмерность вреда. Вопрос же наличия умысла и неосторожности должен быть поставлен и разрешен и здесь в отношении внешнего акта (объективной стороны) как единого целого, т. е. в отношении всех суще-

ственных его признаков. Поэтому субъективная сторона преступлений, совершаемых при превышении пределов необходимой обороны, может иметь лишь две формы — умысел и неосторожность. Что же касается этих преступлений как менее наказуемых, то и они могут быть совершены или умышленно или из неосторожности — при условии, что отсутствует вышеуказанная преступная цель.

MÕNINGAID EESTIKEELSE JURIIDILISE TERMINOLOOGIA KÜSIMUSI

Juriid. tead. kand. E. Laasik

Tsiiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Eestikeelses juriidilises kirjanduses, eriti aga venekeelsete terminite tõlkimisel tekitab tihti raskusi eestikeelse terminoloogia küsimus. Esineb rida juhtusid, kus eestikeelne termin kas üldse ei vasta venekeelsele või moonutab väiksemal või suuremal määral selle sisu. Nii näiteks on eestikeelses nõukogude tsiiviilõiguse õpikus¹ tõlgitud „Кодекс торгового мореплавания” eesti keelde lihtsalt „Kaubanduslik merekoodeks”, peaks aga olema „Kaubandusliku meresõidu koodeks”, „Устав железных дорог СССР” — „NSVL Raudteede seadustik”, kuna peaks olema „NSVL Raudteede määrustik” Äärmisel juhul võiks veel „устав” siin tõlkida „põhikiri”, kuid mitte mingil juhul „seadustik” Samuti ei ole vastuvõetav ja on nii juriidiliselt kui ka keeleliselt ebaõige Eesti NSV oskussõnade praktikas tarvitata „NSVL raudteede seadus”

Eriti halvasti mõjub venekeelse termini „общая собственность” ebaõige tõlkimine eesti keelde „kaasomandina” Juba juurdunud terminoloogia seisukohalt tähendab eestikeelne termin „kaasomand” vene keeles „общая собственность по долям”. Seepärast satume edaspidisel mõistete käsitlemisel sellise terminoloogiaga paratamatult ummikusse. Nii näiteks 1950. aasta venekeelse nõukogude tsiiviilõiguse õpiku² järgi „общая собственность” jaguneb „общая собственность по долям” ja „общая совместная собственность” „Общая совместная собственность” omakorda jaguneb „общая совместная собственность супругов” ja „общая совместная собственность колхозного двора” Õigem on küll teine isikliku omandiõiguse klassifikatsioon, mida aga enamik nõukogude tsiviliste ei poolda, ja nimelt järgmine. Isiklik omand jaguneb kodanike isiklikuks omandiks ja kolhoosipere isiklikuks omandiks. Kodanikele kuuluv isiklik omand jaguneb ühele isikule kuuluvaks ja mitmele isikule kuuluvaks (общая собственность). „Общая собственность”

¹ Tsiiviilõigus, I köide, Tartu, 1947

² Советское гражданское право, том I, М., 1950.

jaguneb „общая собственность по долям” ja „общая совместная собственность супругов”

Nüüd asendame venekeelsed terminid olemasolevate eestikeelsete terminitega. „Kaasomand” jaguneb „kaasomandiks” ja „ühisomandiks” (teise klassifikatsiooni järgi „abikaasade ühisomandiks”). See ei ole õige ei juriidiliselt ega ka keeleliselt. Juriidiline ebaõigsus seisab veel selles, et juurdunud terminoloogia seisukohalt ei saa kaasomand ka sisuliselt jaguneda ühisomandiks, sest nad on võrdsed liigimõisted, kusjuures esimesel on osad, teisel aga osad puuduvad.

Järelikult tuleb terminile „общая собственность” leida uus eestikeelne vaste. Autori arvates võiks uue vastena kasutada terminit „ühine omand”, mis jääks üldterminiks mõistetele „kaasomand” ja „abikaasade ühisomand”. Vastasel korral puuduks klassifikatsioonil üldtermin.

Eksitav viga on tehtud ka venekeelse VNFSV Tsiiviilkoodeksi § 61 tõlkimisel eesti keelde. Nimetatud § kõlab vene keeles: „Право собственности может принадлежать двум или нескольким лицам сообща, по долям (общая собственность)”¹ Eesti keelde on see tõlgitud järgmiselt: „Omandiõigus võib kuuluda kahele või mitmele isikule ühiselt, mõttelistes osades (kaasomand)” (!!!). Jääb arusaamatuks, kust on siia sattunud sõna „mõttelistes”. Sellise tõlke tagajärjel loeme eestikeelsetest ajalehtedest mõtteliste (s. o. mingisuguste fantastiliste või kujutletavate) majaosade müümisest, mida praktikas tegelikult muidugi olla ei saa. Samuti kirjutatakse ka eestikeelsetes kohtuotsustes.

Terminid „mõtteline osa” (мысленная доля) ja „ideaalne osa” (идеальная доля) on võrdse tähendusega terminid, millele tarvitamise ebaõigsusele on nõukogude tsiiviilõiguslikus kirjanduses juba ammu täie õigusega korduvalt tähelepanu juhitud.² Venekeelsetes kohtuotsustes seda viga ei esine, välja arvatud mõned venekeelsed otsused, mis on tehtud Eesti NSV rahvakohtute poolt. Kaasomandikule ei kuulu mõtteline ega ka ideaalne osa esemest, vaid teatud reaalne osa omandiõigusest esemele. Mingisuguseid mõttelisi ega ka ideaalseid osi omandil ei ole ega saagi olla. On õigem öelda, et loovutatakse teatud osa omandiõigusest esemele (majale). Seepärast tuleks sõna „mõtte-listes” VNFSV koodeksi uuest tõlkest välja jätta.

¹ Olgu märgitud, et sulgudes oleva termini „общая собственность” all mõeldakse terminit „общая собственность по долям”, mis tuleneb otseselt tekstist endast. Nii käsitatakse teda ka juriidilises kirjanduses. Seda kinnitab samuti paragrahvi eestikeelne tõlge.

² М. В. Зимелева, Общая собственность в советском гражданском праве, «Ученые записки ВЮН», 1941, вып. II.

SISUKORD ОГЛАВЛЕНИЕ

	Lk. Стр.
A. Uustal. Nõukogude Liidu kaubalaevade kohtulik immunitet välissadamates	3
A. Уусталь. Судебный иммунитет торговых судов Советского Союза в иностранных портах. <i>Резюме</i>	22
K. Püss. Nõukogude riigi ja õiguse osa sotsialistliku kaubandussektori loomisel Eesti NSV-s aastatel 1940—1941	24
K. Пюсс. Роль советского государства и права в создании социалистического сектора торговли в Эстонской ССР в 1940—1941 гг. <i>Резюме</i>	53
B. Кельдер. Юридическая природа договора и договорных отношений МТС с колхозами	58
V. Kelder. MTJ ja kolhoosi vahelise lepingu ja lepinguliste suhete juriidiline loomus. <i>Resümee</i>	78
Ж. Ананьева. Вопросы усыновления по советскому праву	80
J. Ananjeva. Lapsendamise küsimusi nõukogude õiguses. <i>Resümee</i>	94
J. Mäll. Tööliste ja teenistujate ajutisest üleviimisest teisele tööle	97
И. Мялл. О временном переводе рабочих и служащих на другую работу. <i>Резюме</i>	116
Э. Лаасик. Проблема выдела реальной части дома	118
E. Laasik. Elamust reaalse osa eraldamise probleem. <i>Resümee</i>	129
H. Kadari. Hädakaitse piiride ületamisest nõukogude kriminaalõiguse järgi	131
X. Кадари. К вопросу о превышении пределов необходимой обороны в советском уголовном праве. <i>Резюме</i>	159
E. Laasik. Mõningaid eestikeelse juriidilise terminoloogia küsimusi	162

Ученые записки Тартуского государственного университета, выпуск 39, Труды юридического факультета

На эстонском и русском языках

Эстонское Государственное Издательство,
Таллин, Пярну маantee 10

*

Toimetaja H. Kadari

Tehniline toimetaja H. Kohu

Korrektorid S. Aron ja V. Mihhailovski

Ladumisele antud 27. V 1955. Trükkimisele antud 19. X 1955. Paber 60×92, ¹/₁₆. Trükipoognaid 10,25. Arvutuspoognaid 11,74. Trükiarv 700. MB-17556. Tellimise nr. 1615.

Hans Heidemanni nimeline trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 8.75

Trükivigu.

	On	Peab olema
Lk. 18 viide 1	„Советское государствен-	„Советское государство
	ное право“	и право“
Lk. 91 rida 4 ülalt	в том случае	в том числе
Lk. 119 rida 18 alt	Далее об	Далее он
Lk. 124 rida 20 ülalt	явится	явиться
Lk. 127 rida 12 alt	нераздельном	неразделенном
Lk. 140 ri ta 1 ülalt	arendub	arendab
Lk. 143 rida 6 ülalt	плечо.	плечо
Lk. 159 rida 1 alt	нападающему	нападающему,